

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRGÅNG 67

1964

HÄFTE 1

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: CWK GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 5:—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1964 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrivs å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, HÅKAN STRÖMBERG, C.-E. QUENSEL, C. WELINDER, GUY ARVIDSSON, J. ROSÉN, E. GJERSTAD, KRISTER HANELL, GÖSTA CARLSSON och O. BJURLING.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i offentlig rätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves av professor em. E. FAHLBECK, Lund, t. v. redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen), samt docent HANS MEIJER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året. Prenumerationspriset för 1964 är 24 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 279565), samt 30 kr. per år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare. Expeditionens och redaktionens adr.: Fack, Lund 5, tel. (0412) exp. 199 76, red. 199 77.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund jan. 1964.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

JAGERSKIÖLD, STIG, Om domstols lagprövningsrätt	1
STRÖMBERG, HÅKAN, Lagprövningsrätt och medborgerliga rättigheter	21
ELVANDER, NILS, Om forskarutbildning i statskunskap	32

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Några synpunkter på författningsutredningens förslag till ny RO. Av HENRIK A. OLSSON	43
Röstningsredovisningen i riksdagstrycket. Av LARS FRYKHOLM	50
Norska kommunalvalen. Av CHRISTIAN LANGE	51
IPSA-konferensen i Genève 21-25 sept. 1964. Av NILS ANDRÉN	52
Statskunskapen vid de akademiska lärosätena år 1963. Av GUNNAR NORDENSTAM, BENGT JOHANSSON, GUNNAR VINGEDAL, BENGT BARKFELDT	53

LITTERATURGRANSKNINGAR:

A. Thomson, Stöld av annans hustru. Anm. av SVEN KJÖLLERSTRÖM	59
Torbjörn Vallinder, I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886-1900. Anm. av GUNNAR WALLIN	61
Gunnar Richardson, Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1800-talet. Anm. av ÅKE LILLIESTAM	71
Berättelse över Fahlbeckska stiftelsens verksamhet år 1963	74
Tidskriftsöversikt. Av SVEN KINNANDER	77

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

SEXTIOSJUNDE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD, ÅRG. 46)

1964

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:
PÄR-ERIK BACK

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 6 4

INNEHÅLL

UPPSATSER

ANDERSSON, BENGT, Värnpliktsvägrarfrågan i riksdagen	114
BJÖRKLUND, STEFAN, Jordägare och jordintressen på 1823 års riddarhus	85
ELVANDER, NILS, Om forskarutbildning i statskunskap	32
FRIDLUND, ERIC, Den första Ekmanska ministärens skolreformer	336
HYDÉN, GÖRAN, Studiet av politisk utveckling	357
JÄGERSKIÖLD, STIG, Om domstols lagprövningsrätt	1
LINTON, HANS, Folkrättsliga förpliktelser och författningen	220
NYMAN, OLLE, Rekryteringen till verkschefsposterna. Läget årsskiftet 1963/64	317
OLSSON, HENRIK A., »Den nya talmanskonferensen»	251
STRÖMBERG, HÅKAN, Lagprövningsrätt och medborgerliga rättigheter	21
SÄRLVIK, BO, Politisk rörlighet och stabilitet i valmanskåren	185
TVEVAD, JÖRGEN, De danske vælgeres vetoret	137

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

ANDRÉN, NILS, Ipsa-konferensen i Genève 21—25 sept. 1964	52
BACK, P.-E., Gunnar Gerdner †	290
FRYKHOLM, LARS, Röstningsredovisningen i riksdagstrycket	50
GLANS, INGEMAR, Valen till danska Folketinget 1964	368
GUSTAFSSON, AGNE, Författningsfrågans handläggning	389
LANGE, CHRISTIAN, Norska kommunalvalen	51
LANGENFELT, GÖSTA, Politiska slagord	156
LINDBERG, SVEN-OLA, Wennerströmmaffären och praxis i dechargeärenden ..	393
MYRDAL, MATS, Storbritannien och NATO:s nukleära problematik	371
OLSSON, HENRIK A., Några synpunkter på författningsutredningens förslag till ny RO	43
PETRÉN, GUSTAF, Lagprövningsrätten än en gång	403
WENNERGREN, BERTIL, Nordiska rådet	154
WESTERSTÅHL, JÖRGEN, M. FL., Samkristna skolnämndens namninsamlings- aktion	277
Statskunskapen vid de akademiska lärosätena år 1963. Av GUNNAR NORDEN- STAM, BENGT JOHANSSON, GUNNAR VINGEDAL, BENGT BARKFELDT	53

LITTERATURGRANSKNINGAR

BACK, PÄR-ERIK, M. FL., Modern demokrati. Problem och debattfrågor. Anm. av <i>Clarence Nilsson</i>	163
--	-----

FOCKSTEDT, SVEN, Afrikansk fackföreningsrörelse. Anm. av <i>Göran Hydén</i> ..	309
HACKER, ANDREW, Congressional districting. The issue of equal representation. Anm. av <i>Lars Frykholm</i>	173
JONSSON, ERNST, Kommunernas finanspolitik — mål och medel. Anm. av <i>Carsten Welinder</i>	424
KARLBOM, ROLF, Bakgrunden till 1809 års regeringsform. Anm. av <i>Georg Andrén</i>	409
KIHLBERG, LEIF, Karl Staaff, I—II. Anm. av <i>Mats O. Bäck</i>	296
LEGUM, COLIN, Panafrikanismen. Anm. av <i>Göran Hydén</i>	309
NILSSON, CLARENCE, Sam Stadener som politiker. Anm. av <i>Nils Elvander</i> ..	291
PALME, SVEN ULRIC, M. FL., Hundra år under kommunalförfattningarna 1862—1962. Anm. av <i>Sten-Sture Landström</i>	158
RICHARDSON, GUNNAR, Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet. Anm. av <i>Åke Lilliestam</i>	71
STRÖMBERG-BACK, KERSTIN, Lagen. Rätten. Läran. Politisk och kyrklig idédebatt i Sverige under Johan III:s tid. Anm. av <i>Åke Hermansson</i>	166
THOMSON, A., Stöld av annans hustru. Anm. <i>Sven Kjällerström</i>	59
VALLINDER, TORBJÖRN, I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886—1900. Anm. av <i>Gunnar Wallin</i>	61
WHEARE, K. C., Legislatures. Anm. av <i>Nils Stjernquist</i>	308
Berättelse över Fahlbeckska stiftelsens verksamhet år 1963	74
Utgivarskifte. Av <i>Erik Fahlbeck</i>	175
Tidskriftsöversikt. Av <i>Sven Kinnander</i>	77, 176, 311, 427

OM DOMSTOLS LAGPRÖVNINGSRÄTT

Av Professor STIG JÄGERSKIÖLD, Uppsala

Frågan om de allmänna domstolarna äga underkasta författningar en legalitetskontroll har under de senare åren tilldragit sig ett allt större intresse. De härmed förbundna problemen äro grundläggande spörsmål i fråga om domstolarnas ställning, lagstiftarens makt och medborgarnas säkerhet. Vi ha därför fått se inlägg, vilka energiskt förorda en dylik domstolarnas prövningsrätt eller rent av hävda, att en vittgående sådan redan finnes. Å andra sidan ha temperamentsfulla bestridanden gjorts från motsatta utgångspunkter. Det sistnämnda antyder, att frågeställningen även är av politiskt intresse.

I. Till en början äro vissa preciseringar nödvändiga. Med författningar förstå vi normer av vitt skild kvalitet och utgångspunkt. Författningar kunna vara grundlag eller allmän civil- och kriminallag, vilka tillkomma under samverkan mellan statsmakterna på högsta nivå och efter penetrering av de behandlade ämnena. Som författning kan emellertid jämväl administrativa förordningar betecknas, vilka på ett eller annat sätt underställts riksdagen eller rent av utfärdats av Kungl. Maj:t allena eller ock härröra från myndigheter, underordnade Kungl. Maj:t. Det är uppenbart att författningarnas olika kvalitet och ursprung utgöra faktorer av intresse ifråga om en prövningsrätt. Denna kan nämligen avse att granska författningar ur materiell synpunkt och med hänsyn till det förhållandet, om en författning av lägre valör överensstämmer med en i samhället gällande norm av förnämligare karaktär. Lagprövningsrätten kan emellertid jämväl vara av en mera begränsad innebörd och gälla frågan, huruvida författningen tillkommit i riktig ordning. I förstnämnda hänseende plägar man beteckna lagprövningsrätten såsom materiell, medan prövningen om författningen tillkommit i riktig ordning är formell. Lagprövningsrätt avser, att domstol äger ingå i prövning av frågan, om en författning skall tillämpas eller icke ur någon av dessa synpunkter. Finnes det alls någon rätt för domare att företaga

en sådan kontroll, eller finnes det rentav en plikt för dem att utöva denna? Kan läget möjligen vara det, att domaren har en granskningsrätt eller plikt med avseende å författningar av lägre valör, men icke i fråga om mera kvalificerade normer?

De sålunda antydda problemen äro icke av idag. De ha tvärtom varit föremål för debatt under århundraden. Diskussionen plägar erhålla nytt liv under perioder, då samhällsordningen utsatts för starka påfrestningar av det ena eller andra slaget, i synnerhet då förskjutningar äger rum emellan olika intressentgrupper i samhället eller då hävdvunna åsikter sättas ifråga. Vi ha därför fått se, huru som icke endast hos oss under de senare årtiondenas intensiva rättsskyddsdebatt utan även och framför allt i den europeiska kontinentens länder ämnet tilldragit sig ett stort intresse under den intensiva diskussionen, som erfarenheterna av diktatur lämnat oss före och efter världskrigen.

Motsvarande diskussioner rörande domstolarnas prövningsrätt ha emellertid, som nyss antytts, förts långt tidigare. I svensk — liksom i fransk — statsrättslig utveckling märkes sålunda att, så snart man börjat arbeta med föreställningar om lagar av olika kvaliteter — fundamentallag, respektive allmän lag — frågan ställdes om de allmänna lagarnas och de kungliga förordningarnas relation till fundamentallagen. Man kan hos oss redan vid mitten av 1600-talet iakttaga, hur detta ämne dryftats ej endast i akademiska debatter utan även i praktisk rättstillämpning, såsom i Svea Hovrätt, liksom fallet i än högre grad var i parlamentet i Paris. Problemet är nära besläktat med det om lagar kunde anses ogiltiga såsom stridande mot »naturens lag», såsom hävdats i England bl. a. av Coke under 1600-talets förra del, eller mot »jus gentium».

Domstolarnas lagprövningsrätt tilldrog sig emellertid ett ännu starkare intresse mot slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Förklaringen därtill är givetvis den, att föreställningarna om allmängiltiga rättsregler, vilka skulle bestämma förhållandet mellan staten och individen, alltmer vunno terräng och behärskade sådana märkliga utvecklingsprocesser som de amerikanska och franska revolutionerna mot 1700-talets slut.

Man har ibland gjort gällande, att en domstolarnas lagprövningsrätt i vidsträckt omfattning är en logisk följd av den maktdelningslära, som är förknippad med Montesquieus namn. Då den nordamerikanska konstitutionen från 1787 i hög grad byggde på maktdelningsläran skulle, har man menat, lagprövningsrätten vara ett nöd-

vändigt element i detta statskick. Motsvarande tankegång har man senare överfört till olika europeiska länders statsrättsliga debatt. Man kan även iakttaga den i den senare tidens svenska diskussion. Det är emellertid här att märka, att såväl utgångspunkten som slutsatsen icke är riktig. En maktodelningslära kan nämligen mycket väl genomföras utan att domstolarna tillerkännes lagprövningsrätt. Den nordamerikanska konstitutionen i dess ursprungliga skick kände icke heller någon sådan domstolskompetens. Den berömda lagprövningsrätt, som de nordamerikanska domstolarna med större eller mindre framgång utövat i olika tider, har tvärtom sitt ursprung från en senare epok, närmare bestämt från år 1803. Domstolarna ha då tillagt sig en lagprövningskompetens, som egentligen var statskickets främmande. Man kan rent av påvisa, hurusom det amerikanska statskickets fäder icke velat tillerkänna de allmänna domstolarna någon kontrollrätt ifråga om lagstiftningen. Det var först under intryck av Hamiltons doktrinära spekulationer, som den högsta domstolen 1803 i målet *Marbury v. Madison* tillade sig prövningsrätten.¹ Motiveringen härför var emellertid normlogisk och icke grundad på maktodelningsläran. Konstitutionen vore en lag, och förhållandet mellan denna lag av högre valör och en vanlig lag vore ej av annan innebörd än t. ex. förhållandet mellan äldre och nyare lag. Domstol kunde pröva det ena som det andra.

Det amerikanska exemplet har emellertid fått vittgående följder även för andra länders statskick. I Norge ha sålunda de allmänna domstolarna under 1890-talet tillagt sig lagprövningsrätt, under intryck av den amerikanska förebilden. Utvecklingen sammanhänger troligen med de speciellt norska förhållandena vid denna tid, unionsmonarkins sista period. Institutet har i praxis varit föremål för olika meningar och har jämväl i teorin kritiserats.² I Danmark har en motsvarande utveckling ägt rum, efter en långvarig diskussion i doktri-

¹ Enligt en äldre, länge dominerande mening var lagprövningsrätten ett ursprungligt och nödvändigt element i den nordamerikanska statsrätten, se t. ex. G. Jellinek, »Allgemeine Staatslehre» (4 uppl. 1922), s. 518 f.; W. Bryce, »The American Commonwealth» (1928) 1, s. 249 f. Moderna, ingående analyser av utvecklingen, som visa, att lagprövningsrätten var främmande för den första självständighetstiden finnas, bl. a. A. J. Beveridge, »The life of John Marshall» (1919) 1, s. 14; L. Boudin, »Government by judiciary» (1932), kap. IV, app. C; C. Warren, »The making of the Constitution» (1937). Jfr M. V. Polak, »De oorsprong van het toetsingsrecht ten aanzien van wetten van het congress door het supreme court der Vereenigte Staaten van Noord-Amerika», *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1937, s. 269 ff. och senast C. H. Pritchett, »The American Constitution» (1959), s. 138 ff.

² T. H. Aschehoug, »Norges nuværende Statsforfatning» 3, (2 uppl. 1893), s. 363 f.; F. Castberg, »Norges statsforfatning» (2 uppl. 1947) 2, s. 218 f.; d. n. s.,

nen.³ Flera sydamerikanska stater liksom Indien ha följt det nordamerikanska exemplet. I Tyskland ha domstolarna under Weimarrepublikens år ingått i prövning av frågan, huruvida lagar i materiellt hänseende överensstämde med konstitutionen, ehuru grunden för deras kompetens i detta hänseende icke var klar. I doktrinen ha starka meningsofikheter rått ifråga om såväl den rättsliga karaktären som den rättspolitiska ändamålsenligheten av denna lagprövningsrätt.⁴ Även i de engelska dominions ha domstolar utövat en lagprövningsrätt, där intresset i synnerhet koncentrerats till den centrala imperielagstiftningen och de olika dominiernas rättsordningar, liksom till frågan, huruvida Privy Council kunnat pröva dominion-lagstiftning.⁵

Å andra sidan har varken i England eller Frankrike det nordamerikanska exemplet manat till efterföljd. Ehuru den stora franska frihetsförfatningen av år 1791, liksom den något tidigare nordamerikanska konstitutionen, byggde på maktodelningsläran, hade man icke accepterat någon domarnas lagprövningsrätt, utan tvärtom förbjudit den (titre III, chap. V, art. 3). Erfarenheterna av parlamentens konsekvent fasthållna anspråk på en sådan befogenhet ha ej manat till efterföljd. I England har en sådan rätt givetvis varit oförenlig med de sedan sekler härskande teorierna om parlamentets allmakt på lagstiftningens område. Vad parlamentet i riktig ordning antagit såsom lag kan icke av allmän domstol skjutas åt sidan såsom stridande mot någon högre norm — men däremot tolkas i annan riktning, än parlamentet avsett. Någon skriven konstitution finnes ju för övrigt här icke alls.⁶

»Die Zuständigkeit der Gerichte in USA und Norwegen zur Prüfung der Verfassungsmässigkeit von Gesetzen». Juristische Studiengesellschaft Karlsruhe, h. 48 (1960); dens. i FJT 1962, s. 70 ff.; J. Andenæs, »Statsforfatningen i Norge» (3 uppl. 1962) s. 249 ff.

³ I dansk doktrin har debatterats, huruvida lagprövningsrätten vid grundlovens utarbetande var avsedd att kunna utan laga stöd utövas eller om den tvärtom icke borde finna en plats i praxis, se å ena sidan E. Andersen, »Forfatning og Sædvane» (1947), s. 74 f., A. Ross, »Dansk Statsforfatningsret» (1959) 1, s. 166 f., å den andra sidan P. Andersen, »Rigsdagen og Domstolene», Den Danske Rigsdag 1849—1949, 5 (1953), s. 518 f.; dens., »Dansk Statsforfatningsret» (1954), s. 463, tidigare samma arbete 1944, s. 142; K. Berlin, »Den danske Statsforfatningsret», 2 (1939), s. 75. — Ross dryftar problemet, om domstolarnas lagprövningsrätt kan åsidosättas genom lag eller om härför kräves även grundlag, »Statsretslige Studier» (1959), s. 168 ff.

⁴ Se bl. a. C. Schmitt, »Das Reichsgericht als Hüter der Verfassung», i Verfassungsrechtliche Aufsätze (1958), s. 63 ff.

⁵ E. McWhinney, »Judicial review in the English-speaking world» (Toronto 1956).

⁶ A. V. Dicey, »Law of the Constitution» (9 uppl. 1939), s. 195 m. fl. st. Jfr I. Jennings, »The Law and the Constitution» (5 uppl. 1961), s. 242 ff.

Några länder slutligen ha valt lösningar, som utgjort kompromisser emellan den vittgående lagprövningsrätten i Förenta Staterna och andra anspråk. Domstolarna ha utöver en formell prövningsrätt erhållit en materiell sådan, som dock avser allenast administrativa författningar. Så är läget i Finland (RF § 92: 2), där den formella prövningsrätten under det ryska förtryckets tid spelat en stor roll.⁷ Man har av sådana regler dragit den slutsatsen, att någon materiell prövningsrätt ej finnes. I Nederländerna återigen ha erfarenheter av fientligt förtryck medfört, att domstolar tagit en prövningsrätt i anspråk, som tidigare ansetts utesluten.⁸

Från den domstolarnas lagprövningsrätt, som här i korthet tecknats, är emellertid att skilja ett förfarande, varigenom ett fristående organ — en författningsdomstol — erhåller uppgiften att pröva, om lagar överensstämmer eller icke med konstitutionen. Vid en sådan lösning ha de allmänna domstolarna frikopplats från ansvaret för den ofta ömtåliga bedömningsfrågan. Man har därmed också vunnit, att man genom upprättandet av ett särskilt prövningsorgan möjliggjort en enhetlig och konsekvent prövning av lagarnas materiella innehåll. Prövningen sker då också fristående från rättegångar och kan utövas oberoende av om författningsstridigheten aktualiseras i ett vanligt mål eller ej. Dylika speciella författningsdomstolar ha upprättats under senare tid i Italien, Tyskland och redan tidigare i Österrike.^{8a}

Den fråga som här skall behandlas, avser emellertid den svenska rättens innebörd i fråga om lagprövning. Spörsmålet har efter vår nuvarande regeringsforms tillkomst år 1809 vid flera tillfällen varit aktuellt. Redan år 1828 betonades inom lagutskottet i anledning av ett, dock avslaget yrkande om granskning av vissa äldre lagars giltighet, liksom år 1803 i USA, att vid konflikt mellan olika lagar nyare ginge före äldre och grundlag före annan lag; huruvida här verkligen ligger ett erkännande av en domstolarnas materiella lagprövningsrätt ter sig dock mycket ovisst. År 1840 ställdes emellertid

⁷ K. Kaira, »Le contrôle de la constitutionnalité des lois», *Suom. Tiedeakatemia toimituksia* B. 69: 2 (1951), s. 13 ff.; V. Merikoski, »Grunddragen av Finlands offentliga rätt» 1 (1962), s. 87, beklagar den begränsade lagprövningsrätten. Om domstolarna och lagprövningsrätten under det ryska förtrycket se B. Estlander, »Elva årtionden» (2 uppl. 1930) 3, s. 161 ff.; 4, s. 49 f.; B. Federley, »R. A. Wrede, landtdagsmannen och rättskämpan 1877—1904» (1958), s. 372 ff.

⁸ A. Kranenburg, »Het Nederlandsche Staatsrecht», 1 (7 uppl. 1951), s. 386 f.

^{8a} D. Brüggemann, »Die rechtssprechende Gewalt» (1962), s. 137 ff.; om Österrike se O. Spanner, »Die richterliche Prüfung von Gesetzen und Verordnungen» (1951).

problemet, huruvida domstolar kunde ingå i prövning av en lags giltighet, med full skärpa. Under året hade den politiska situationen blivit orolig. Bland ständerna hade en stark opposition mot regeringen gjort sig gällande. I detta läge hade en radikal ledamot av adeln, friherre Anders Cederström, tagit upp den synnerligen ömtåliga frågan, huruvida ett år 1812 utfärdat förbud mot förbindelse med det avsatta kungahuset var grundlagsenligt eller icke.⁹ Cederström menade, att sagda författning kunnat utfärdas allenast såsom allmän lag enligt RF § 87. Den hade emellertid i stället publicerats såsom en förordning utan ständernas medverkan. Likväl innehöll den straffrättsliga stadganden. Cederström anförde därför, att en dylik författningsstridig förordning ställde domare i en utomordentligt pinsam situation, då de eventuellt skulle nödgas tillämpa en författning, som de måste säga sig vara lagstridig. En förordning kunde ju icke skapa ny straffrätt. Sådan rätt kunde allenast stiftas med ständerna. En författning, som tillkommit i grundlagsstridig ordning, kunde icke vara för domarna bindande. Cederström åsyftade tydligen framförallt en formell prövningsrätt. Domaren var genom sin ed förpliktad att döma efter lag. Han skulle bli tvungen att frikänna den, som handlat i strid mot nämnda förordning, enär förordningen icke vore lag. Han skulle rentav kunna riskera straffrättsligt ansvar för ämbetsbrott, om han tillämpade den grundlagsstridiga författningen. Intet vore emellertid farligare, än att skapa dylika lägen i ett land, där domarmakten borde vara oavhängig. Domarna borde icke ställas inför valet mellan att tillämpa en författning och att handla enligt sitt samvete. Problemet var av samma innebörd som det, som mötte de finländska domarna under förryskningstiden.

Cederströms mening blev emellertid icke i ståndet oemotsagd. De, vilka förfäktade regeringens sak, menade att den nämnda förbuds-förordningen icke skapade allmän straffrätt. I stället vore fråga om partikulär rätt. Därför hade ständernas samtycke icke behövt inhämtas. I synnerhet hävdade Cederströms meningsmotståndare, att domstolarna i vart fall icke hade någon prövningsrätt. En sådan hade allenast riksdagens konstitutionsutskott och riksrätten. Cederström å sin sida menade, att även ständerna hade en dylik rätt. En annan ståndsledamot, friherre Jakob Cederström, hyste den meningen, och det är i dag av särskilt intresse, att en lag, som tillkommit under medverkan av konung och ständer, alltid måste vara bindande för domstolar, jämväl i det fallet att den stiftats i felaktig

⁹ RAP 1840, 3, s. 176 ff.; 4, s. 356 ff.; jfr 3, s. 221.

ordning. Gentemot Jakob Cederström erinrade dock fränden Anders, att grundlagens regler om lagstiftning voro bindande, och icke kunde omedelbart ändras av konung och ständer.

Riksdagen vägrade dock att antaga Anders Cederströms förslag. Därmed hade man år 1840 uttalat sig emot en domarnas lagprövningsrätt. Frågan återkom emellertid 9 år senare.¹⁰ Dåvarande justitieombudsmannen Theorell, en lika intressant som överraskande personlighet, hade i sin ämbetsberättelse till riksdagen förfäktat, att domarnas lagprövningsrätt vore en oundgänglig förutsättning för deras oavhängighet. Av denna grund måste en dylik prövningsrätt finnas även hos oss. I den följande debatten i utskott och stånd¹¹ yttrades olika meningar i ämnet. JO återkom emellertid följande år (1851) till spörsmålet.¹² Lagutskottet — rymmande bl. a. J. J. Nordström — tog då avstånd från hans åskådning. Man betonade, att det visserligen vore klart, att en lag, som icke stiftats i vederbörlig ordning, icke vore giltig. Men en lag, som utfärdats på föreskrivet sätt, kunde icke sättas åsido av en domare. Man kunde nämligen icke anförtro åt de olika domarna att taga ställning till grundlagsenligheten hos de skilda lagarna. Detta skulle vara alltför farligt ur rätts-säkerhetssynpunkt. Grundlagarna hade tvärtom föreskrivit alldeles andra garantier för den lagstiftande verksamheten, i synnerhet RF § 38. Ingen lag, som stod i strid mot grundlag, kunde nämligen utfärdas av statsrådet. Härför utgjorde statsrådets ansvarighet en borgen. I ståndsdebatten förekommo dock även andra meningar, varvid bl. a. August von Hartmansdorff erinrade om de franska parlamentens lagprövningsrätt under den äldre monarkin.

Riksdagen hade därmed för andra gången avvisat läran om en domstolarnas lagprövningsrätt. Riksdagens ståndpunkt gjorde ett så starkt intryck, att debatten i ämnet i detta forum ej ånyo togs upp förrän år 1938, eller efter nära nog ett helt sekel. Under intryck av den kontinentala utvecklingen hade några ledamöter av riksdagen då hemställt om en revision av regeringsformen, i syfte att åstadkomma en förbättrad rättssäkerhet. Det var diktaturernas årtionde. Man omnämnde i detta sammanhang ånyo domstolarnas lagprövningsrätt men var icke sinnad att yrka på en dylik för vårt lands del. Man önskade icke draga in domstolarna i de svårigheter, som oundgängligen äro förenade med en sådan kontrollbefogenhet. De

¹⁰ JO:s ämbetsberättelse år 1849.

¹¹ Lagutskottets utl. 4/1850—51; Borgarståndets prot. 1, s. 519 ff.

¹² SOU 1941: 20, s. 114 ff.; JO:s ämbetsberättelse 1851, s. 8; lagutskottets utl. 4/1853—54, s. 5 ff.

olika problemen, vilka av rättskyddsdebatten aktualiserats, undersöktes närmare av särskilda sakkunniga inom justitiedepartementet, vilkas betänkande 1941 lades fram. I detta aktstycke tog man emellertid icke någon klar ställning till frågan om domstolarnas prövningsrätt, som man ansåg böra lösas i rättspraxis. Först år 1954 återkom man återigen i riksdagen till ämnet.¹³ Under den härpå följande debatten har man uttalat sig emot en lagprövningsrätt för domstolarna. Med särskild skärpa har förutvarande utrikesministern Östen Undén utvecklat de skäl, som tala emot en dylik befogenhet. Mot tanken att domstolarna i praxis skulle kunna själva efter amerikanskt och norskt exempel tillägna sig en dylik kompetens, har Undén erinrat om det ansvar för Högsta domstolens ledamöter, som opinionsnämnden kan utkräva jämlikt RF § 103.¹⁴

Problemet om domstolarnas lagprövningsrätt har sålunda vid skilda tillfällen uppmärksammats inom riksdagen och den praktiskt politiska debatten. Motsvarande gäller även om den rättsvetenskapliga diskussionen. Även här ha meningarna gått isär. Å ena sidan ha vissa författare förordat en lagprövningsrätt. Några av de äldre ha anslutit sig till justitieombudsmannen Theorells nyssnämnda mening, så Naumann och Blomberg.¹⁵ De åsyftade emellertid framförallt en formell lagprövningsrätt. Först efter år 1918 ha några rättsvetenskapliga författare yrkat på en även materiell prövningsrätt. Grunden härför har varit parlamentarismens genombrott och den logiska argumentationen har, som redan antytts, byggt på slutledningar ur maktodelningsläran, som man ofta trott präglade vårt statsskick. Kravet på lagprövningsrätt har sålunda framförts utav Uppsala-professorerna C. A. Reuterskiöld och Halvar G. F. Sundberg. Till deras argumentation har senare anslutit sig Gustaf Petrén.¹⁶

Å andra sidan ha mot en lagprövningsrätt uttalat sig i synnerhet N. Stjernberg,¹⁷ liksom Östen Undén samt tidigare L. Widell.¹⁸ Widell menade sålunda, att domstolarna väl skulle uraktlåta att tillämpa en författning, som i strid mot RF § 38 ej kontrasignerats, men att de borde besparas från en mera vidsträckt prövningsrätt, som skulle vara ödesdiger för deras oberoende och draga in dem i politiska strider.

II. Vill man förstå dem, som under det nuvarande statsskickets tid yttrat sig om domstolarnas prövningsrätt, har man att mera ingå-

¹³ FK prot. 5 maj 1954, 17, s. 113; AK prot. 17, s. 73; KU o. 1 LU 1954: 3.

¹⁴ Jfr SvJT 1956, s. 260 ff., 263.

¹⁵ Se nedan.

¹⁶ SvJT 1955, s. 623 f.

¹⁷ »Ur staternas liv» (1936), s. 178 ff.

¹⁸ StvT 1903.

ende analysera de olika skälen för och emot en sådan kontrollmakt. Skälen äro, såsom torde framgå av vad redan anförts, dels av dogmatisk, dels ock av rättspolitisk natur. Den äldsta bevisföringen för en domstolarnas lagprövningsrätt tager till utgångspunkt legalitetsproblemet. Varje författning, i ordets materiella mening, som i formellt eller materiellt hänseende strider mot en högre norm, är en nullitet och skall icke tillämpas. Man har härvid ofta anknutit till beskrivningarna i RF § 47 och domareeden av vad som är en lag eller laga stadga.

Från denna utgångspunkt kommer man dock icke ovillkorligen fram till en materiell prövningsrätt. Man måste tillfoga ytterligare något väsentligt argument.

Domstolarnas prövningsmöjlighet, säges det, är en rättssäkerhetsgaranti, som måste utnyttjas. De, som i riksdagen hävdar en lagprövningsrätt, såsom Anders Cederström, ha ansett domstolarnas roll såsom en nödvändighet ur medborgerlig säkerhetssynpunkt. Bevisföringen sammanhänger sålunda med den åskådningen, att en medborgare, ja varje medborgare, har rätt att vägra lydnad eller att sätta sig till motstånd, om statsmakten icke följer lagarna, och i synnerhet om den högsta normen för samhällslivet, statsförfattningen, sättes ur spel. Läran om en allmän motståndsrätt mot en tyrannisk konung var ju i vårt land sedan länge välbekant och även praktiskt tillämpad. Vår historia visar oss en lång rad av exempel på motståndsrätt i praktisk tillämpning, såsom då Kristian II Tyrann, Erik XIV och Sigismund blevo avsatta och då Gustav III föll offer för ett »tyrannmord»,¹⁹ samt sist, men icke minst viktigt, 1809 års revolution. I de båda sistnämnda fallen ha de för våldsmaktens användning ansvariga åberopat till sitt fredande en naturrättslig motståndsrätt, som man ägde göra gällande gentemot en monarks olagliga handlingar. Denna motståndsideologi var ännu under 1800-talets första årtionden hos oss väl känd.

Det är uppenbart, att många trådar förbinda motståndsrätten med domstolarnas lagprövningsrätt. Å andra sidan är det tydligt, att motståndsrätten efter 1800-talets första årtionden icke längre erkändes av juristerna. Redan Kant hade förklarat, att en allmän motståndsrätt vore rättsligt logiskt sett omöjlig. Han hade härvid riktat sig emot de berömda förklaringarna om mänskliga rättigheter, vilka proklamerats under de amerikanska och franska revolutionerna. I

¹⁹ Jfr S. Jägerskiöld, »Tyrannmord och motståndsrätt 1792—1809», Scandia 1962.

doktrinen härskade snart enstämmighet därom, att någon allmän motståndsrätt icke borde, ja icke kunde ifrågakomma. Man finge lita till andra garantier för borgerlig rätt och säkerhet. Man räknade härvid framförallt med ministeransvaret, liksom med grundlagarnas särställning och särskilda garantier för lagstiftningens utformning och kvalitet. Riksdagen skulle vara den borgerliga säkerhetens skyddsvärn. I termen rättsstat inlade man alla de regler, vilka syftade till att begränsa statsmaktens anspråk på ohämmad lydning av medborgarna. Först i våra dagar ha, efter de fruktansvärda erfarenheterna av europeiska diktaturer, som man måst göra, motståndsrätten åter kommit till heders i vissa sammanhang och bland andra i den hessiska grundlagen av år 1946 rentav uppställts såsom ett rättsinstitut.

Senare logiska motiveringar för domstolarnas prövningsrätt bygga likväl icke allenast på själva laglighetsbegreppet. Ofta åberopas i stället konstitutionens systematik. Då man på den europeiska kontinenten i allmänhet — till skillnad mot England — arbetar med å ena sidan grundlag, å den andra sidan författningar av lags eller förordnings karaktär, är givetvis förhållandet om överensstämmelse mellan de olika grupperna av betydelse. Redan H. Blomberg hävdade denna mening,²⁰ medan K. Hagman fann frågan om lagprövning tvistig.²¹ Såsom Robert Malmgren senare framhöll,²² finns det i och för sig ett behov av ett statsorgan, som kan ha till uppgift att fastställa även huruvida grundlagens regler iakttages av regering och riksdag under lagstiftning. Grundlagen saknar hos oss regler om något dylikt statsorgan. Man kan därför givetvis hävda, att domstolarna, vilka i första hand tillämpa lagar, kunna ha till uppgift att företaga en sådan kontroll. En lag, som strider mot grundlag, sätter grundlagstiftarens avsikter ur spel. Malmgren tänkte sig för egen del den möjligheten, att domstolarna skulle kunna uraktlåta att tillämpa lagstiftningsprodukter, men begränsade, liksom tidigare Blomberg, denna möjlighet till fall, då en lag *klart och otvetydigt* stred emot grundlag. Han var emellertid, med det goda juridiska omdöme som utmärkte honom, icke villig att tillerkänna domstolarna en mera vidsträckt kompetens på detta område. I allmänhet, betonade Malmgren, äro de svenska juristerna helt visst icke benägna att förklara lagar eller andra författningar eller förvaltningsakter, som härröra

²⁰ Blomberg, »Om de konstitutionella garantierna för domstolarnas oavhängighet och självständighet». TFR 1896, s. 80.

²¹ Hagman, »Sveriges grundlagar» (1902), s. 108.

²² Malmgren, »Sveriges författning» (1 uppl. 1929, 2 uppl. 1941), s. 140 ff.

från kompetent myndighet, för nulliteter. Men i fall, då felen i en författning voro mycket uppenbara och grova, kunde man tänka sig, att domstol inskred till den konstitutionella rättens hävdande.

Den linje, som Malmgren sålunda med moderation antytt, fördes emellertid med en helt annan konsekvens ut av Reuterskiöld.²³ Den verkliga bakgrunden till hans lära är uppenbart den, att de politiska och statsrättsliga förändringarna i vårt land under år 1918 ingivit honom allvarliga bekymmer. Medan han tidigare utifrån sin principiellt konservativ-monarkistiska åskådning klart förnekade domarnas lagprövningsrätt, framträder denna efter sagda år som en politisk nödvändighet. Hans argumentation är sålunda främst bestämd av politiska värderingar och ändamålsöverväganden. Närmast åberopade Reuterskiöld den risk för den medborgerliga säkerheten, som låge i regeringens alltmera omfattande lagstiftningsverksamhet. Genom parlamentarismens slutliga godtagande hade balansen inom statslivet förskjutits. Regering och parlament stodo icke längre mot varandra såsom balanserande maktfaktorer, utan regeringen hade blivit beroende av riksdagen. I denna situation måste en ny betydelse tillkomma domstolarna. Det stode därför då mera i en bättre överensstämmelse med RF, om domstolarna finge fungera såsom kontrollanter över lagstiftningen.²⁴ Uppenbart är, att Reuterskiöld sålunda ivrat för en reform. Domstolarna skulle tillerkännas en lagprövningsrätt, som de tidigare icke ägt. Enbart ytligt sett maskeras detta förhållande därunder, att han resonerar såsom om lagprövningsrätten inginge i 1809 års regeringsform som ett nödvändigt element: den kunde deduceras ur maktodelningsgrundsatsen, som slutgiltigt skulle ha genomförts, då konungen år 1909 förlorade sina två röster i HD.²⁵

Det dröjde icke länge förrän Reuterskiölds 1918 förda argumentation försköts. Domstolarnas lagprövningsrätt är icke längre en reform, som nödvändiggörs av parlamentarismen, utan lagprövningsrätten är ett redan förhandenvarande rättsinstitut; den finnes, hävdas det, de lege lata. Under 1920-talet hade till sist frågan om lagprövningsrätt ställts i HD. Läget var härvid; att mot en i administrativ väg utfärdad författnings giltighet invänts, att den i materiellt hänseende stod i strid mot en föreskrift i regeringsformen, nämligen det kända stadgandet i RF § 36 om tjänstemäns oavsättlighet och

²³ »Föreläsningar. Statsregementet» (1914), s. 189 f.

²⁴ »Vår rättsordnings omvandling», StvT 1918.

²⁵ »Sveriges grundlag», m. m. (1 uppl. 1924), anm. vid RF § 17.

förbudet mot deras tvångsvisa förflyttning. Rent logiskt torde den administrativa författning, varom fråga var, ett avlöningsreglemente, stått i strid mot grundlagen. När högsta domstolen likväl fann tjänstemän bundna av föreskrifterna i avlöningsreglementet och godtog detta såsom grundat å en lång tids sedvanerätt, framkallade detta kritiska anmärkningar. Särskilt vände sig I. Myrberg²⁶ och H. G. F. Sundberg²⁷ mot domstolens rättsskipning på denna punkt. Återigen framfördes härvid det redan vid 1840 års riksmöte diskuterade argumentet, att en domare har att döma efter lag, samt att en författningsstridig förordning eller lag icke vore en lag i den mening, vari ordet nyttjades, när man talte om en domstols lagenliga handlande. Detta resonemang kompletterades med en hänvisning till maktodelningsläran, som sades kräva en domstolarnas allmänna lagprövningsrätt; Myrberg menade, att lagprövningsrätten stadgats i RF 1809. Till en början hävdade Sundberg däremot — år 1930 — att regeringsformen icke innebar något hinder mot en prövningsrätt, som avsåg ej endast utebliven kontrasignation och dylika brister utan även statsmakternas riktiga medverkan och författningens innehåll. Domstolarna kunde därför taga en sådan rätt i anspråk och de uppmanades att så göra. Det dröjde emellertid icke alltför länge, förrän argumentationen på denna punkt än ytterligare skärptes. Fråga sades då icke längre vara om att domstolarna kunna utöva en lagprövningsrätt inom vår grundlags ram utan därom, att de i enlighet med den konstitutionella logiken äro tvungna att utöva en sådan makt. Det gällde blott att tillräckligt klart utröna, vad regeringsformen bjuder. En dylik lagprövningsrätt skulle jämväl vara av mycket stort värde. Regeringsformen avsåg nämligen att skapa en maktbalans mellan Kungl. Maj:t och riksdagen. I denna maktbalans låge garantierna för den borgerliga tryggheten. Genom parlamentarismen hade denna balans upphävts — tankegången anknyter till Reuterskiölds argumentation — och den medborgerliga säkerheten vore därför i fara. Man måste återställa denna balans därigenom, att domstolarna tillerkände sig och utövade en materiell lagprövningsrätt. Domstolarna skulle vara frihetens väktare gentemot folkets ombud.²⁸ Så presenteras läran i den kommentar till RF § 47, som numera ingår i den tidigare av R. Malmgren utgivna grundlagseditionen.²⁹ Den väsentliga argumentationen har sålunda varit den, att 1809 års regeringsform

²⁶ Myrberg, »Om statstjänstemäns oavsättlighet», s. 137 ff.

²⁷ Sundberg i StvT 1930.

²⁸ Sundberg i arbetet »Medborgarrätt» (1947), s. 38 f.

²⁹ Utg. av H. G. F. Sundberg och E. Fahlbeck, senare G. Petré.

bygger på en dåtida maktdelningslära samt att denna oundgängligen fordrar en lagprövningsrätt i såväl formellt som materiellt hänseende. Bevisföringen rymmer sålunda två led: Det ena innebär, att vårt statsskick vilar på maktdelningsläran; det andra på att maktdelningsläran kräver en lagprövningsrätt för domstolarna.³⁰ Att det sistnämnda skälet ej är tillfyllest har redan visats. Är det förra av dessa båda led i argumentationen mera hållfast?

Det är visserligen riktigt, att vår nuvarande regeringsform i viss mån påverkats av Montesquieus läror. Detta gällde emellertid redan om 1772 års regeringsform, som icke kände någon lagprövningsrätt. Den franske statsteoretikerns läror voro ju sedan länge allmän egendom. Envar kände dess grundläggande principer.³¹ Detta innebär emellertid ingalunda, att maktdelningsläran genomgående förverkligats och än mindre, att man i dag kan besvara konkreta frågor med utgångspunkt i maktdelningsläran.

Till stöd för maktdelningslärans betydelse för vår statsrätt plägar man emellertid hänvisa till de berömda inledande orden i konstitutionsutskottets betänkande år 1809 rörande den nya grundlagen. Utskottet har härvid som bekant framhållit, att man velat skapa tre makter i samhället, vilka skulle bevaka varandra inbördes, så att ingen av dem överskred de angivna gränserna för sin maktutövning. Det skulle finnas en lagstiftande, en verkställande och en dömande makt. Men även en ganska yttlig kännedom om våra grundlagar säger oss, att detta program ingalunda radikalt genomförts, utan att vår regeringsform i allt väsentligt bygger på den historiskt nedärvda organisation, som 1809 var för handen.

Visserligen kan man påvisa vissa föreskrifter, som direkt åter spegla en maktdelningslära, såsom det i sista stund inskjutna stadgandet RF § 90 med dess förbud för riksdagen att diskutera konkreta förvaltningsakter och domar. Men det är alldeles uppenbart, att inga skarpa gränser skilja den lagstiftande, den förvaltande och den dömande makten åt. Konungen var ju sedan sekler den högste domaren. Hans domsmakt hade sedan 1614 utövats av Svea hovrätt i nära samband med konungen och ur detta förhållande hade med tiden en högsta domstol framgått, bestående av konung och råd. Förbindelsen mellan konungen och denna hans högsta domstol kvarstod 1809 ännu såtillvida, som konungen ägde två röster i domstolen. Den högsta domstolens ledamöter kommo icke 1809 i åtnjutande av

³⁰ Jfr G. Petré, »Domstols lagprövningsrätt», SvJT 1956, s. 500 ff.

³¹ Jfr O. Jägerskiöld, »Hovpartiet och författningsfrågan» (1943).

den fullständiga oavsättlighet, som övriga domare och tjänstemän ägde, utan i likhet med förtroendeämbetsmännen och statsrådets ledamöter kunde de även utan begångna tjänstefel avlägsnas, genom inskridande av opinionsnämnden. Än viktigare var, att Högsta domstolen i hög grad deltog i det lagstiftande arbetet. Ständerna har ju hos oss aldrig varit allennarådande på detta område. Ifråga om allmän civil- och kriminallag skulle Högsta domstolens mening inhämtas, en grundsats som år 1909 fått den förändrade tillämpningen, att lagrådets mening ersatt Högsta domstolens.

Redan dessa väsentliga stadganden ådagalägga, att den historiskt givna enheten »Kungl. Maj:t» bevarats på såväl rättskipningens, lagstiftningens som förvaltningens område, något som är föga förenligt med maktodelningsläran. Redan av denna grund är sålunda den förda argumentationen till förmån för domstolarnas lagprövningsrätt icke hållfast. Man kan sålunda konstatera, att en domstolarnas lagprövningsrätt icke kan logiskt härledas ur någon i vår statsrätt tillämpad maktodelningsprincip. Förhållandet är snarare det motsatta. Det skulle snarast strida mot de regler rörande lagstiftning och domstolarnas medverkan i denna, vilka sedan sekler tillämpats hos oss, om domstol skulle äga underkänna allmän civil- eller kriminallag.

Återstår så ett annat argument till förmån för domstolarnas lagprövningsrätt, önskan att förstärka den medborgerliga rättssäkerheten. Naturligtvis måste man medgiva, att en domstolarnas lagprövningsrätt kan innebära en rättsskyddsgaranti. Fråga är emellertid dels därom, huruvida icke vissa olägenheter äro förbundna med en sådan lösning av rättsskyddsproblemen, dels ock därom, huruvida icke andra garantier för rättssäkerheten skapats, vilka väl kunna kompensera medborgarna för en icke tillämpad lagprövningsrätt.

I första hand intresserar oss den sistnämnda frågan. Vilka garantier rymmer vår statsrätt för att lagarna i formellt och materiellt hänseende stå i överensstämmelse med de grundläggande principer för vår samhällsordning, vilka må hava uttryckts i konstitutionen? Dessa garantier ligga i första hand däri, att lagstiftningsärenden äro regeringsärenden. Konungen fattar väl beslut i dessa angelägenheter, men inom sitt statsråd. Han är därvid pliktig att inhämta regeringsledamöternas meningar, varvid varje statsråd har att yttra sin åsikt (RF § 9) samt föredraganden att vägra kontrasignation, för den händelse konungen skulle fatta ett beslut, som strider mot RF (RF § 38). Statsråden äro med andra ord i första hand en garanti för att konstitutionen iakttages. Statsråden ansvara för sina rådslag och dessa

granskas av konstitutionsutskottet. Skulle man härvid finna, att någon ledamot av statsrådet åsidosatt sin plikt, har konstitutionsutskottet att anhängiggöra åtal mot honom inför riks rätt och enligt den särskilda ansvarighetslagen för statsrådets ledamöter (RF § 106). Det synes vara uppenbart, att man vid 1809 års grundlagstiftande menade, att denna statsrådets ansvarighet skapade garantier för lagstiftningens grundlagsenlighet. Den i tidigare doktrin föreliggande åsikten, att den monark, som handlade i strid mot lag, trädde utanför rättsordningen, varvid medborgarna kunde göra en motståndsrätt gällande, hade 1809 övervunnits och i dess ställe hade statsrådsansvarigheten trätt.³²

I andra hand ligger en garanti för lagstiftningsarbetets korrekthet däri, att, enligt äldre rätt Högsta domstolen, numera lagrådet, har att avgiva sin mening rörande föreslagna allmänna civil- och kriminallagar. Lagrådet kan visserligen icke förhindra, att en grundlagsstridig lagstiftning kommer till stånd, men det är osannolikt, att så skulle bli fallet. Om detta inträffade, kan även konstitutionsutskottet senare vid granskning av statsrådsprotokollen ställa vederbörande till ansvar. Ytterst är givetvis riksdagens medverkan till lagstiftning medborgarnas främsta värn.

Naturligtvis kan man säga, att de kontroller för lagstiftningsarbetets korrekta handhavande, som sålunda skapats, kunna sättas ur kraft genom ett målmedvetet handlande av dem, vilka i regering och riksdag innehava en så stark maktställning, att såväl lagrådets som konstitutionsutskottets granskning bli ineffektiva. I ett sådant läge skulle de allmänna domstolarnas lagprövningsrätt kunna äga betydelse, men frågan blir då, om domstolarna verkligen skola utsättas för den påfrestning, som det måste innebära att söka bekämpa sådana övergrepp.

Härmed komma vi fram till den andra problemkretsen, nämligen skälen för och emot en domstolarnas lagprövningsrätt. Man kan, som redan sagts, givetvis göra gällande, att en dylik lagprövningsrätt kan innebära en medborgerlig garanti. Detta blir uppenbart av större betydelse, ju mindre övriga garantier för lagstiftningens riktighet verka. Med hänsyn härtill måste lagprövningsrätten te sig mera viktig på de områden av lagstiftningen, där lagrådet icke verkar och i ännu högre grad på de, där ej heller riksdagens medverkan är erforderlig.

³² S. Jägerskiöld, »Tyranmord och motståndsrätt 1792—1809», Scandia 1962.

Mot en lagprövningsrätt kan emellertid många argument anföras. Ett ofta anfört skäl är, att domstolarnas lagprövningsrätt verkar slumpvis, ty den är beroende av att en rättegång föres, vari invändning göres om en viss författnings bristfällighet. Om något sådant mål icke förekommer eller invändning om lagens kvalitet icke göres, kunna domstolarna icke fungera som prövningsorgan. Prövningsrätten kommer då att sättas in vid ett sent skede, då en lag redan länge verkat i samhället. Domstolarnas prövningsrätt kan även utövas av domstolar i lägre instans, något som måste kunna leda till en osäker och splittrad praxis. Framförallt innebär prövningsrätten en risk för att domstolarna dragas in i politiska debatter och konflikter, vilket icke kan vara ändamålsenligt eller lyckligt för deras auktoritet och ställning i samhället. Materiellt är domstolarnas prövningsrätt givetvis i hög grad beroende därav, med vilka normer de skola jämföra de olika författningsprodukter, mot vilka i en rättegång invändning reses. Prövningsrätten blir med andra ord beroende därav, huru detaljerad och utförlig konstitutionen är.³³

Framför allt torde det emellertid vara respekten för lagprodukten, som varit det främsta motivet att fränkänna domstolarna en lagprövningsrätt. Med denna synpunkt sammanfaller naturligtvis hänsynen för riksdagen såsom suverän lagstiftare, såsom uttryck för »folkviljan», något som egentligen innebär ett förnekande av grundlagsbegreppet. I full överensstämmelse härmed står, att det ofta är engelska statsrättsliga ideal, som återspeglas hos oss — parlamentets allmakt är ju icke i England bunden av någon grundlag. Åsiktsbildningen sammanfaller på denna punkt nära med den höga uppskattning av riksdagens lagstiftningsmakt, som föranlett den gängse omtolkningen av RF § 16, att denna vår Magna charta allenast skulle avse och binda regeringsmakten, icke riksdagen.³⁴ I vår äldre doktrin möter denna åskådning i synnerhet hos Chr. Naumann³⁵: den lagstiftande makten hos konung och riksdag är »den högsta i staten». Den bestämmer »själva stats- och rättsordningen, och de lagar, den stiftar, samt vilka den således måste antagas hava funnit stå i harmoni med statens författning, äro oantastliga av varje annan lem i statsorganismen». Alldeles samma åskådning bar i Nederländerna upp den äldre tolkningen av grundlagsbudet, att »de Wetten zijn onschendbaar» — domstolarna kunde ej sätta lagar ur kraft.³⁶

³³ Se härom H. Strömbergs framställning i detta häfte.

³⁴ S. Jägerskiöld, »Mot vem riktar sig RF § 16?» I Festskrift till Lundstedt (1947), s. 129 ff.

³⁵ »Sveriges statsförfattningsrätt» (1881—1883), 3, s. 120 ff.

³⁶ Kranenburg, a. a. s. 378 ff.

Erfarenheten visar, att lagprövningsrättens betydelse just på denna punkt — innebörden av den normerande konstitutionen — blir beroende av hur denna är utformad och, kanske framför allt, tolkas. Ur en dylik synpunkt har K. Olivecrona — i anslutning till en då till en tid starkt uppmärksammas rättsfilosofisk skola — kritiserat domstolarnas lagprövningsrätt såsom ett uttryck för naturrätt. Prövningen skulle betyda en bedömning utifrån rättsmedvetandets rättviseföreställningar — medan lagen vore bindande norm.³⁷ En dylik kritisk syn — vars utgångspunkt icke övertygar — är i vart fall berättigad, om lagprövningsrätten, som Reuterskiöld och efter honom Sundberg menat, skulle vara icke en plikt utan en rätt för domstolarna att taga i anspråk efter en politisk bedömning av vad samhällsnyttan i det konkreta fallet krävde. Mot en dylik utformning har ock — från alldeles andra förutsättningar än Olivecronas — Axel Brusewitz och Ernst Trygger reagerat.³⁸

III. Avgörande är dock till sist domstolarnas ställning till lagprövningsrätten i vårt land. Egendomligt nog föreligger inom doktrinen icke full enighet ens om innebörden av rättspraxis. Några författare se domstolarnas kasuella avgöranden såsom uttryck för en allmän lagprövningsrätt, avseende såväl formella som materiella brister i lagar och andra författningar. Andra auktorer återigen mena, att de föreliggande rättsfallen tvärtom allenast visa, att domstolar kunna utöva en formell prövningsrätt, ej en materiell i vad avser allmän lags förhållande till grundlag, men väl i fråga om förordning som strider mot grundlag eller allmän lag.

Rättsfallen synas dock klart giva vid handen, att domstolarna icke avvikit från den linje, som följts inom riksdagen. I ett redan nämnt, uppmärksammat avgörande från år 1928 har HD haft att taga ställning till frågan, huruvida en i administrativ författning stadgad förflyttningsskyldighet kunde sättas åsido såsom stridande mot reglerna i RF § 36 om statstjänstemäns oavsätlighet m. m. (NJA 1928, s. 88). Domstolarnas uppgift var icke lätt, ty förflyttningsplikten var rent logiskt icke möjlig att förena med grundlagens bud, men hade å andra sidan en så lång praxis till grund, att det var betänkligt att förklara plikten vara icke realiserbar.³⁹ Av de domstolar, som fingo pröva denna tvist, uttalade de lägre instanserna, att allmän domstol överhuvudtaget icke hade någon rätt att pröva författnings överens-

³⁷ »Till frågan om lagars grundlagsenlighet», *StvT* 1925.

³⁸ Förhandlingar vid Nordiska mötet för statsrätt och statskunskap i Stockholm (1930).

³⁹ Om målet se även S. Jägerskiöld, »Svensk tjänstemannarätt», 1, s. 330 f.

stämmelse med grundlag. HD återigen undvek att klart uttala sig på denna punkt — invändningen om grundlagsstridighet förtjänade icke avseende —, men några ledamöter ansågo, att någon motsättning mellan RF och ifrågavarande avlöningsreglemente icke alls förelåg. Liknande utgång fick samma år ett mål (NJA 1928, s. 175), vari påståtts, att ett införsel förbud stred mot RF § 60 och dessutom såsom ägande återverkande kraft mot § 16 och § 114. Underinstanserna ansågo sig icke kunna ingå på denna prövning, medan HD menade, att påståendet icke förtjänade avseende.

Sex år senare förklarade emellertid HD klart, att allmän domstol äger pröva, om administrativ författning överensstämmer med högre norm eller icke, samt att i sistnämnda fall underlåta att tillämpa den. I det aktuella fallet fann HD dock, att någon sådan motsättning icke var för handen (NJA 1934, s. 515).

HD har därefter ingått i prövning av administrativa förordningar i fall, då dylika grundlagt rätt att kräva avgift. Invändningar har i sådana fall gjorts därom, att ifrågavarande avgift icke kunnat föreskrivas genom författning av den statsrättsliga typ, varom fråga varit, utan att beslut måst fattas av konung och riksdag enligt RF. I det ena fallet — NJA 1948, s. 188 — hade käranden såtillvida stöd för sin talan gentemot Kungl. Maj:t och kronan, att en ledamot av KU vid granskning av statsrådsprotokoll intagit just den ståndpunkten, att den administrativa författning, varom fråga var, icke kunde grundlagsenligt införa avgiftsskyldigheten; denne ledamot var C. A. Reuterskiöld.⁴⁰ Nedre justitierevisionen grundade sitt ogillande av talan därpå, att det icke var uppenbart, att den administrativa författningen var grundlagsstridig. Man har här ock att observera, att RF:s beskattningregler äro tämligen onöjaktiga ur klarhetssynpunkt.

I ett par senare fall rörde tvisten den på sin tid mycket debatterade kvarlåtenskapsskatten.⁴¹ Man menade här, att denna icke vore en skatt utan en mot RF § 16 stridande konfiskation, en mening, som Svea hovrätt, till synes ej utan grund, förfäktat under remissförfarandet. Domstolarna kommo emellertid nu till motsatt slut — fråga vore om skatt (NJA 1951, s. 39). I sistnämnda mål har emellertid såväl Svea hovrätt som HD uttalat sig om domstolars lagprövningsrätt. Hovrätten ansåg, att domstolar ägde en sådan rätt av såväl

⁴⁰ Jfr om frågeställningen S. Jägerskiöld, »Tre utlåtanden» (1946), s. 9 ff.; O. Westerberg, »Skatter, avgifter och pålagor» (1961), s. 67 ff.

⁴¹ Jfr härom Sundberg, »Skatt, konfiskation och grundlag» (1947); Herlitz i Svensk Tidskrift 1947, s. 94 ff.; E. Fahlbeck o. I. Myrberg, »Konfiskatoriska skatteförfattningars rättsgiltighet» (1948).

formell som materiell innebörd, men begränsade den till fall av uppenbar grundlagsstridighet. HD har emellertid uttryckt sig mera försiktigt och i domskälen allenast angivit, att kvarlåtenskapsskatten utgjorde en skatt och grundade sig på en av behörig statsmakt utfärdad författning.

Till de ovan anförda fallen, vari fråga varit om förhållandet mellan grundlag och annan författning, komma ett flertal, vari domstol prövat administrativa författningars överensstämmelse med lag, samt i vissa fall underkänt dylika såsom i strid mot en norm av högre valör, se t. ex. NJA 1948, s. 458 och 1961, s. 253, särskilt s. 230,⁴² RÅ 30/1943.⁴³

Den lagprövningsrätt, som domstolarna hittills utövat, är sålunda av starkt begränsad innebörd. Förutom formell kontroll har den avsett att skydda bestående rättigheter, som grundats genom grundlag, eller att hindra utkrävande av pålagor eller eljest betungande eller begränsande regler, som saknat laga stöd eller stått i strid med normer av högre valör. Det består sålunda en väsentlig likhet mellan det fall, att en tjänsteman kan åberopa oavsättlighetsskyddet i RF § 36 gentemot förändring genom administrativ författning och det fall, att hans position grundats å avtal eller ensidig utfästelse men hotas genom senare norm eller konkret akt, såsom det berömda plenimålet NJA 1954, s. 532.⁴⁴ Det är likaledes tydligt, att de fall, där en betungande författning kan finnas strida mot grundlag företter likhet med andra fall, där en avgiftplikt bestrides, när den kränker en tidigare förvärvad position. Om någon mera vidsträckt prövningsrätt av materiell innebörd har fråga ej varit. Vår grundlag är icke ägnad för en sådan.

Det finnes däremot icke något fall i svensk rättspraxis, där domstol ingått i prövning av en allmän civil- eller kriminallags överensstämmelse med grundlag.⁴⁵ Man kan dock icke härav draga den slutsats, att skriven svensk rätt för närvarande utgör något absolut hinder mot en sådan prövning. Vad en allmän domstol i detta hänseende kan komma att göra inom ramen för nu gällande rätt undandraget sig vårt bedömande. Men rättspraxis' nuvarande ståndpunkt

⁴² Jfr L. Hjerner, »Betelningsförbudet i valutaförordningen», FT 1960, s. 24 ff., 59 ff.

⁴³ Sundberg redovisar denna praxis i »Om svensk domstols rätt att pröva lagars och andra författningars giltighet», FJT 1960, s. 59 ff.

⁴⁴ Jfr härom S. Jägerskiöld, »Svensk tjänstemannarätt» 1, s. 99 ff.

⁴⁵ Det förtjänar påpekas, att i vart fall två betydande lagkomplex ansetts ha tillkommit i grundlagsstridig ordning, 1812 års TFF och 1815 års riksakt, men likväl iakttagits. Se O. Alin i HT 1886, s. 193, 1887, s. 297 ff.

synes snarast förenlig med den ståndpunkten, att domstolarnas materiella prövningsrätt är begränsad till administrativa författningar, medan garantin för lagarnas grundlagsenlighet är en annan. De författare, som av hittillsvarande begränsade rättspraxis sluta sig till att en allmän lagprövningsrätt de lege lata »finnes», förbise helt uppenbart den väsentliga skillnad, som föreligger mellan allmän lag och administrativa författningar.

Problemet om domstolarnas lagprövningsrätt är sålunda av hög ålder i vårt land. Omfattningen av densamma är likväl alltjämt föremål för debatt. Med desto större förvåning finner man då, att i det förslag till ny regeringsform, som lagts fram (SOU 1963: 17, s. 155) frågan alltjämt lämnas oreglerad. Man hänvisar till en utveckling i senare rättspraxis, som man påstår skulle innebära, att »man numera anser sig behörig att pröva en författnings grundlagsenlighet». En utveckling — markerad av NJA 1934, s. 515 och 1951, s. 39 — skulle ha ägt rum i jämförelse med äldre rättsfall. Om man därmed vill hävda, att i rättspraxis en materiell lagprövningsrätt tillagts domstolarna, är detta felaktigt; rättsfallen giva ju ej täckning för en sådan sats. Mot denna bakgrund är det dock tydligt, att man hyser ett stilla hopp om att domstolarna såsom i Danmark och Norge skola tillägga sig en materiell prövningsrätt även med avseende å lag; dessa länders exempel åberopas, samtidigt som man — vilseledande — förklarar, att domstolarna redan »äger en lagprövningsrätt av *angivet* (kurs. här!) slag». Att man avser en fullständig lagprövningsrätt framgår än ytterligare därav, att man menat, att den »kan utgöra en värdefull garanti för grundlagarnas efterlevnad».

Likväl kan en dylik prövningsrätt komma att få en alldeles annan innebörd under en ny grundlag än vad man hittills kunnat förvänta. Den föreslagna grundlagen rymmer nämligen ett flertal rättighetsförklaringar under mer eller mindre tydlig anknytning till 1700-talets ideologier och praxis. Såsom allmänt bekant blir kombinationen av lagprövningsrätt och rättighetsförklaringar av särskild betydelse; det är just därför att den nordamerikanska konstitutionen rymmer dylika, vittsyftande men svårpreciserbara regler som domstolskontrollen där kunnat få så stor innebörd — men ock ofta mindre lyckliga konsekvenser. Det synes därför vara ett befogat krav, att detta ämne göres till föremål för en mera noggrann bearbetning, innan en ny regeringsform antages, och att motiv och avsikter klart och ärligt redovisas. Olika lösningar böra övervägas.

LAGPRÖVNINGSRÄTT OCH MEDBORGERLIGA RÄTTIGHETER

Av Professor HÅKAN STRÖMBERG, Lund

1. *Författningsutredningens uttalanden om domstolarnas lagprövningsrätt.* I motiven till författningsutredningens förslag till ny regeringsform uttalas bl. a., att utredningen utgår från att domstolarna äger pröva författningars grundlagsenlighet och anser att en sådan lagprövningsrätt kan utgöra en värdefull garanti för grundlagens efterlevnad, samt att utredningens förslag innebär att en dylik lagprövningsrätt finnes.¹

Detta motivuttalande innebär dels ett konstaterande av ett antaget rättsläge, dels en rekommendation för den kommande rättstillämpningen. Genom att konstatera detsamma som rekommenderas har utredningen undgått att fastslå lagprövningsrätten i själva grundlagstexten.

Även om domstolarnas lagprövningsrätt varit omdiskuterad i doktrinen,² synes utvecklingen av domstolarnas praxis numera ha avsatt det resultatet, att domstol anses äga pröva, om en av Kungl. Maj:t ensam utfärdad författning överensstämmer med grundlag eller eljest med en lag av högre valör,³ samt om en av riksdagen beslutad skatteförfattning är grundlagsenlig.⁴ En annan sak är, att prövningen sällan lett till ett underkännande av ifrågavarande författning.⁵ Här för torde krävas, att författningen är behäftad med ett uppenbart fel.⁶ Frågan om grundlagsenligheten av en lag, som stiftats av Kungl.

¹ SOU 1963: 17, s. 155 f. Sidhänvisningarna i det följande hänför sig till samma betänkande.

² Se bl. a. debatten mellan Undén och Petréen i SvJT 1956, s. 260 ff. och 500 ff.

³ NJA 1934, s. 515, 1948, s. 188, 458, 1954, s. 532, 1961, s. 253; RÅ 1943, ref. 30.

⁴ NJA 1951, s. 39.

⁵ Detta torde hittills ha skett endast på det sättet, att en senare bestämmelse förklarats ej kunna rubba den rätt, som tillkommit en viss person på grund av en tidigare avlönings- eller pensionsförfattning. Se. t. ex. NJA 1954, s. 532 och RÅ 1943, ref. 30.

⁶ Detta synes framgå av fallet NJA 1961, s. 253 (ang. valutaförordningens förenlighet med valutalagen).

Maj:t och riksdagen samfällt, har emellertid ännu ej blivit föremål för domstols prövning; och det är omtvistat, om prövningsrätten här kan omfatta mer än den rent formella frågan, om lagen blivit utfärdad i föreskriven ordning.

Författningsutredningens uttalanden är visserligen vaga på denna punkt, men de kan knappast tolkas på annat sätt än att utredningen anser domstolarnas lagprövningsrätt vara fullständig och sålunda omfatta även frågan om egentliga lagars grundlagsenlighet. Meningen måste ju vara, att t. ex. en av riksdagen beslutad retroaktiv straffbestämmelse icke skall tillämpas av domstolarna (FRF 2: 9). I detta avseende synes författningsutredningen ha gjort något mera än att konstatera ett givet rättsläge. Man har — visserligen på ett diffust sätt — tagit ställning till ett spörsmål, som är omdebatterat inom doktrinen och som aldrig kommit under högsta domstolens prövning. I själva verket är utredningens i glidande formuleringar gjorda ställningstagande ej något konstaterande av ett faktum utan ett förslag till lösning av ett hittills oklart problem. Man måste fråga sig, om det ej hade varit riktigast att låta denna lösning komma till uttryck i grundlagstexten.

Metoden att lagstifta genom motivuttalanden är alltid betänkelig. Uttalanden av en kommitté kan visserligen korrigeras i propositionen eller utskottsutlåtandet. Men riksdagens kamrar saknar grundlagsenlig möjlighet att göra motivuttalanden; de har att besluta om själva lagtexten och ingenting annat. Om riksdagen skulle ha en annan uppfattning än författningsutredningen om lagprövningsrättens omfattning, har den ingen möjlighet att på ett auktoritativt sätt ge uttryck åt denna uppfattning, så länge frågan undandrages reglering i själva grundlagstexten.

Trots detta måste man räkna med att författningsutredningens uttalanden om lagprövningsrätten kommer att bli normerande för domstolarnas praxis, om den föreslagna regeringsformen antages utan att dessa uttalanden möter gensaga i propositionen eller konstitutionsutskottets utlåtande. Det bör därför vara av intresse att närmare undersöka, vilken roll denna lagprövningsrätt kan komma att spela som garanti för efterlevnaden av den kommande författningen.

2. *Domstolarnas kompetens såsom förutsättning för lagprövningsrättens utövning.* När domstolarnas lagprövningsrätt nu avses ingå som ett led i kontrollen över grundlagens efterlevnad, inställer sig

frågan, om lagprövningsrätten hos oss kan komma att få samma praktiska betydelse som i USA eller i de västeuropeiska länder, där kontrollen över lagars grundlagsenlighet anförtrots åt särskilda författningsdomstolar. Frågan är icke obefogad, då författningsutredningen säger sig ha övervägt att föreslå inrättande av en särskild författningsdomstol men avvisat tanken på en dylik, för svensk och nordisk rättstradition främmande ordning. Utredningen har sålunda stannat inför det andra tänkbara alternativet, nämligen att anförtro lagprövningsrätten åt de allmänna domstolarna, såsom fallet är i USA samt i Danmark och Norge.

Det praktiska värdet av en lagprövningsrätt för de allmänna domstolarna beror av två faktorer. Först och främst grundlagarnas innehåll. För att grundlagsstridighet skall kunna konstateras, måste författningen innehålla klara regler om lagstiftningskompetensens fördelning mellan olika statsorgan samt helst även materiella regler, som begränsar lagstiftarens handlingsfrihet. I sistnämnda hänseende tilldrar sig det föreslagna grundlagskapitlet om grundläggande fri- och rättigheter särskild uppmärksamhet. Men lagprövningsrättens värde beror vidare av den kompetens att pröva mål av olika slag, som tillkommer de allmänna domstolarna. Sistnämnda fråga har ej berörts av författningsutredningen. Då de allmänna domstolarnas behörighet att pröva offentlighetsrättsliga frågor är betydligt mera begränsad i vårt land än i de anglosachsiska länderna samt i Danmark och Norge, ligger redan häri en väsentlig inskränkning av lagprövningsrättens praktiska betydelse.

De flesta av bestämmelserna i det föreslagna kapitlet om grundläggande fri- och rättigheter gäller frågor, vilkas handläggning ankommer på förvaltningsmyndigheter. En svensk domstol är i regel icke behörig att upphäva ett förvaltningsbeslut eller att rikta ett åläggande eller förbud till en förvaltningsmyndighet. Härigenom begränsas i hög grad möjligheten för den enskilde att inför allmän domstol föra en talan, som *direkt* går ut på hävdandet av någon av de i författningen fastslagna fri- och rättigheterna. De i USA vanliga domstolsutslagen, riktade mot rassegregation, skulle därför knappast kunna få någon motsvarighet i vårt land. Exempelvis skulle en dom avseende rätt att bli inskriven vid en skola eller ett universitet otvivelaktigt gå utöver gränserna för en svensk domstols kompetens; i dylika frågor är regeringen högsta besvärinstans.

Lagprövningen måste därför hos oss ske väsentligen på *indirekt* väg. Detta kan tänkas ske i brottmål, där den enskilde åtalas för

brott mot en författning, som han påstår är grundlagsstridig; godtager domstolen denna invändning, blir resultatet en frikännande dom. På denna väg bör man kunna hävda exempelvis församlingsfrihetens princip; förutsättning härför är emellertid, att den enskilde trotsar myndighetens bud och tar risken av ett åtal.

En indirekt prövning av en författnings grundlagsenlighet skulle vidare kunna tänkas ske i mål om ansvar eller skadestånd på grund av ett felaktigt beslut av en offentlig myndighet. En talan riktad mot staten har emellertid ingen utsikt till framgång, eftersom staten i princip icke bär något skadeståndsrättsligt ansvar för felaktiga myndighetsbeslut. Riktas talan i stället mot den för beslutet ansvarige tjänstemannen, skulle ett straff- eller skadeståndsrättsligt ansvar för tillämpningen av en grundlagsstridig författning förutsätta en plikt för tjänstemannen att åsidosätta en dylik författning. En sådan plikt skulle emellertid strida mot subordinationsförhållandet inom statsförvaltningen, och det har uppenbarligen icke varit författningsutredningens avsikt, att en lagprövningsrätt skall tillkomma även de vanliga förvaltningsmyndigheterna. Den form av domstolskontroll över förvaltningen, som hos oss är praktiskt viktigast, nämligen kontrollen i mål om ansvar för tjänstefel, kommer sålunda att sakna betydelse för de allmänna domstolarnas möjlighet att utöva sin lagprövningsrätt.

Olägenheterna av begränsningarna i de allmänna domstolarnas möjligheter att utöva lagprövningsrätten kan i viss mån uppvägas, om lagprövningsrätt tillerkännes även förvaltningsdomstolarna. Författningsutredningen har ej uttalat sig i denna fråga, men intet motsäger antagandet att utredningen velat tillerkänna även förvaltningsdomstolarna en dylik befogenhet. Det har redan tidigare förekommit, att regeringsrätten prövat en författnings giltighet.⁷ Och regeringsrättens ställning som domstol framhäves i den föreslagna nya regeringsformen genom att den behandlas i kapitlet om domstolar och rättskipning, ges namnet »högsta förvaltningsdomstolen» och anges ha »högsta domsrätten» i vissa förvaltningsmål (FRF 5: 3). Om begreppet »förvaltningsdomstol» får en klar bestämning i besvärssakkunnigas väntade förslag till lag om förvaltningsförfarande, är förutsättningarna givna för en lagprövningsrätt även för övriga förvaltningsdomstolar. Det bör dock framhållas, att en dylik lagprövningsrätt skulle innebära ett avsteg från den eljest

⁷ RÅ 1943, ref. 30.

gällande principen, att förvaltningsdomstolarna ej har vidsträcktare befogenheter än de myndigheter, vilkas beslut de har att ompröva. Och att tillerkänna förvaltningsmyndigheterna i allmänhet en lagprövningsrätt lär, såsom redan antytts, knappast kunna komma i fråga.

Även om lagprövningsrätt kommer att tillerkännas förvaltningsdomstolarna, återstår det faktum, att regeringen är högsta besvärinstans i åtskilliga förvaltningsmål. Detta gäller t. ex. mål rörande församlingsfriheten, rätten till undervisning och politiska flyktingars asylrätt, för att nämna några av de i författningsförslaget upptagna fri- och rättigheterna. Att regeringen i dylika mål skulle utöva en lagprövning, kan ej vara författningsutredningens mening och får även av andra skäl anses uteslutet.

3. *Prövningen av egentliga lagars grundlagsenlighet.* Lagstiftningsmakten skall enligt FRF tillkomma riksdagen. Det måste, som redan framhållits, vara författningsutredningens mening, att lagprövningsrätten skall omfatta även lagar, antagna av riksdagen. Det är därför av vikt att undersöka, i vad mån en sådan lag kan tänkas komma att strida mot grundlag.

Först och främst kan det ju tänkas, att riksdagen företar sig att lagstifta i en redan grundlagsreglerad fråga, vilken som helst, utan att använda de för grundlagsändring föreskrivna formerna. Från detta mindre sannolika fall bortses emellertid här.

Av större intresse är att granska de grundlagsbestämmelser, som direkt avser att begränsa riksdagens lagstiftningsmakt. Härvid är först att märka att den gamla frågan, om RF § 16 binder konungen även i hans egenskap av lagstiftare tillsammans med riksdagen, saknar aktualitet vid tolkningen av det motsvarande stadgandet i FRF 1: 2. Lagstiftningsmakten skall nämligen tillkomma riksdagen ensam, att det »riktpunkts- och målsättningsstadgande», som motsvarar den gamla § 16, riktar sig icke till riksdagen utan till »rikets alla myndigheter», d. v. s. regeringen, förvaltningsmyndigheter och domstolar. Riksdagens befogenheter som lagstiftare i fråga om de grundlagsfästa medborgerliga fri- och rättigheterna regleras enligt motiven (s. 158) närmare i FRF 2. kap.

Av bestämmelserna i FRF 2. kap. är det endast en, som sätter en absolut gräns för riksdagens lagstiftningsmakt, nämligen förbudet i 9 § mot retroaktiv strafflagstiftning. Detta stadgande är så formulerat, att det närmast riktar sig till domaren, och det kan därför

icke råda något tvivel om att domstolarna är skyldiga att åsidosätta ett lagstadgande, som innefattar ett retroaktivt straffbud.

Övriga i 2 kap. proklamerade fri- och rättigheter kan samtliga inskränkas genom lag, flera av dem även genom annan författning. Detta behöver emellertid ej innebära, att riksdagens lagstiftningsmakt på dessa områden är helt obegränsad.

Först och främst märkes, att FRF 2: 1, vilket stadgande behandlar de rättigheter, som kan sammanfattas under beteckningen den medborgerliga opinionsfriheten, icke uttryckligen talar om någon möjlighet att inskränka dessa rättigheter. I stället säges, att medborgarna äger utöva rättigheterna »enligt vad i grundlag och annan lag närmare stadgas». Dessa ord ger närmast det intrycket, att lagregleringen endast skulle avse sättet för rättigheternas utövande. Emellertid framgår av motiven, att avsikten är att medgiva inskränkningar i opinionsfriheten; dylika inskränkningar får ske endast genom grundlag (närmast TF) eller genom annan lag. Men inskränkningarna får ej göras hur omfattande som helst. »Grundsatsen om yttrandefrihet innebär att begränsningarna icke får göras så omfattande att yttrandefrihet icke längre kan anses råda. Annorlunda uttryckt får yttrandefriheten icke på något område inskränkas så att dess väsentliga innebörd angripes. När så måste anses vara fallet kan icke anges genom någon allmän formel» (s. 171; jfr liknande uttalanden på s. 175, 178 och 180 rörande religionsfriheten, församlingsfriheten och föreningsfriheten).

Den citerade formuleringen i FRF 2: 1 avser sålunda ej att helt förbjuda inskränkningar i opinionsfriheten. Å andra sidan får inskränkningarna ej göras så omfattande, att opinionsfrihet ej längre kan anses råda. Opinionsfrihetens »väsentliga innebörd» får ej angripas. Vad är tanken bakom dessa dunkla talesätt? Den sannolika meningen är väl, att endast sådana inskränkningar i opinionsfriheten skall anses tillåtna, som uppbäres av godtagbara intressen, medan däremot sådana begränsningar, som är ett medel för politiskt eller andligt förtryck, skall vara förbjudna. Det är beklagligt, att författningsutredningen ej kunnat uttrycka sig klarare på denna punkt. Om tendenser till politiskt eller andligt förtryck överhuvudtaget skall kunna hejdas, måste det ske på ett tidigt stadium, medan domstolarna ännu besitter någon auktoritet. Det stöd för en lagprövning på detta område, som FRF och dess motiv erbjuder, synes vara alltför bräckligt.

Det kan möjligen ifrågasättas, om icke hela rättighetskatalogen i

FRF 2 kap. borde tolkas så, att de proklamerade principerna icke får angripas till sin »väsentliga innebörd». Ett visst stöd härför kan sökas i ett motivuttalande, där det heter, att en lagprövning med utgångspunkt i 2 kap., »i den mån det ej är fråga om att överge dessa fundamentala principer», närmast kommer att avse frågan, om regeringen inkräktat på riksdagens lagstiftningsmakt (s. 156). Meningen med att upptaga en särskild rättighetskatalog i grundlagen måste ju rimligen vara, att rättigheterna till sin »kärna» skall vara oantastbara. Om avsikten endast vore att ange förmerna för rättighetsinskränkningar, skulle bestämmelserna enbart få karaktären av kompetensregler, som rätteligen hörde hemma i kapitlet om lagstiftningsmakten. Häremot kan dock anföras, att en rättighetsförklaring i grundlagen icke endast har en juridisk funktion utan även är av psykologisk betydelse genom att hålla väsentliga värden för lagstiftarens ögon samt inge medborgarna en känsla av trygghet mot övergrepp.

Det sagda belyser, hur svårt det är att formulera en rättighetskatalog så, att den får ett gripbart innehåll, om man icke samtidigt söker precisera, för vilka syften de fastslagna rättigheterna får inskränkas. Sistnämnda metod har använts i TF 2: 1 beträffande möjligheten att genom lag inskränka rätten att utfå allmänna handlingar. Utan tvivel skulle FRF 2 kap. ha vunnit i klarhet och därmed i praktiskt värde, om man sökt angiva de ändamål, för vilka rättighetsinskränkningar kan tillåtas, låt vara att kapitlet därigenom skulle ha blivit vidlyftigare.

En annan möjlighet att lägga vissa band på lagstiftarens makt att inskränka de medborgerliga rättigheterna ligger i fastslåendet av likhetsgrundsatsen. Denna princip, som ofta proklameras i rättighetsförklaringar, är visserligen ej direkt uttalad i FRF 2 kap. men har dock vunnit erkännande i motiven till kapitlets 1—3 §§. Exempelvis uttalas på s. 171: »Principen om yttrandefrihet innefattar vidare krav på att begränsningar i nämnda frihet får äga rum endast med stöd av generella regler, som garanterar likformig behandling av lika fall» (jfr även s. 175, 178 f., 185 och 193). Vad som här åsyftas är ej endast den rent formella normmässighet, som följer redan därav, att yttrandefriheten får begränsas endast genom lag (jfr ang. utredningens lagbegrepp s. 335: »lag är en generell rättsregel»). Meningen måste vara, att den inskränkande lagen skall ha ett sådant innehåll, att den förverkligar en materiell likhetsgrundsats: lika fall skall behandlas likformigt. Rättighetsinskränkningar, som innebär en obe-

fogad diskriminering, skall alltså inte få stadgas i lag. För att den materiella likhetsgrundsatsen skall få ett bestämt innehåll, kräves emellertid att man särskiljer de fakta, som får läggas till grund för en olika rättslig behandling, från sådana fakta, som bör vara rättsligt betydelselösa. Något försök att på detta sätt precisera likhetsgrundsatsens innebörd har ej gjorts av författningsutredningen. Den praktiska värdering, som ger likhetsgrundsatsen ett bestämt innehåll, överlåtes sålunda åt lagstiftaren. Att göra om denna värdering måste bli en utomordentligt vansklig uppgift för domstolarna. Även i detta hänseende lämnas sålunda domstolarna utan säker vägledning vid utövningen av lagprövningsrätten.

4. *Prövningen av regeringsförordningars grundlagsenlighet.* Författningsutredningen utgår från att lagprövningen kommer att få sin väsentligaste betydelse som en kontroll av att regeringen ej inkräktar på riksdagens lagstiftningsmakt (s. 156). En av regeringen beslutad författning (här nedan benämnd förordning) skall alltså kunna åsidosättas av domstolarna, om den är av sådan natur, att den rätteligen bort beslutas av riksdagen som lag.

Den grundläggande bestämmelsen om lagstiftningsmakten ges i FRF 7: 2: »Ej må annorledes än i lag givas bestämmelser om svenskt medborgarskap, om enskildas egendom och inbördes förhållanden, om brott och påföljd för brott, om rättegångsförfarandet, om värnplikt och annan tjänsteplikt och om åligganden i övrigt för kommuner eller enskilda; dock må i annan författning än lag mindre ingripande bestämmelser beslutas av regeringen eller, enligt vad därom särskilt stadgas, av annan myndighet.»

Gränsen mellan riksdagens lagstiftningsmakt och regeringens förordningsmakt är här ej dragen med någon större skärpa. Vad som menas med »mindre ingripande bestämmelser» är enligt utredningen ett avvägningsproblem, som knappast kan närmare preciseras i grundlag utan som lämpligen bör lösas i praxis (s. 340). Endast beträffande straffbestämmelser ger utredningen en närmare anvisning: frihetsstraff utöver sex månader skall kunna föreskrivas endast i lag.

Om regeringen skulle företaga sig att meddela *mera* ingripande bestämmelser i de ämnen, som anges i FRF 7: 2, skulle den därigenom inkräkta på riksdagens lagstiftningsmakt, och domstolarna skulle vara berättigade att åsidosätta dylika bestämmelser. Domstolarna skulle på detta sätt kunna bidra till en närmare precisering

av gränsen mellan bestämmelser av mer eller mindre »ingripande» natur. Emellertid förefaller det ganska osannolikt, att lagprövningsrätten kommer till användning på detta område annat än i extrema undantagsfall. I de besvärliga gränfallen kan ju grundlagsstridigheten knappast sägas vara uppenbar. För övrigt lär sådana gränfall knappast komma under domstolarnas prövning, om regeringen följer utredningens rekommendation (s. 343) att i enlighet med nuvarande praxis i tveksamma fall framlägga författningsförslaget för riksdagen för antagande såsom lag.

Lagstiftningskompetensen regleras i FRF även på andra ställen än i 7: 2. Av särskilt intresse är de stadganden i 2 kap., som ger riksdagen exklusiv lagstiftningsmakt i vissa frågor, t. ex. inskränkningar i opinionsfriheten, expropriation och forum i rättegångsmål. Genom dessa stadganden sättes en bestämd gräns för regeringens förordningsmakt, och en domstolsprövning av förordningars grundlagsenlighet bör sålunda vara möjlig på dessa områden. I detta sammanhang bör observeras, att kravet på lagform för rättighetsinskränkningar måste anses innebära, att lagen ej får bemyndiga regeringen eller någon annan myndighet att på egen hand stadga ytterligare rättighetsinskränkningar; utredningen ställer sig ju principiellt avvisande mot delegation av lagstiftningsmakt (s. 338). Givetvis bör rättighetsinskränkningar kunna ske genom förvaltningsbeslut i konkreta fall, men lagen bör noga ange förutsättningarna för sådana beslut. När 2 § i lagen om allmänna sammankomster bemyndigar regeringen att utfärda förbud mot allmänna sammankomster med hänsyn till bl. a. krig, krigsfara eller »andra sådana utomordentliga förhållanden», måste man fråga sig, om ett så vidsträckt och obestämt bemyndigande verkligen kan förenas med kravet i FRF 2: 1 på lagform för inskränkningar i församlingsfriheten.

Vissa andra stadganden i FRF 2 kap. lägger i och för sig icke band på regeringens handlingsfrihet på annat sätt än genom kravet, att rättighetsinskränkningar får ske endast genom generella normer. Svaret på frågan, hur dessa normer skall tillkomma, får sökas på annat håll. Stadgandet i 5 §, att svensk medborgare äger i riket driva näring och utöva yrke, »såvitt ej annat är särskilt stadgat», innebär sålunda, att formerna för begränsningar i näringsfriheten får bedömas enligt reglerna om lagstiftningsmakten i 7: 2 (s. 198). Och stadgandet i 3 § att »svensk medborgares egendom är tryggad» säger icke mycket mer än vad som framgår av 7: 2, nämligen att inskränk-

ningar i äganderätten alltefter deras styrka får stadgas antingen genom lag eller genom förordning (s. 193).

Enligt FRF 2: 2 får rätten till personlig frihet, rörelsefrihet, hemfrid samt brev-, telegraf- och telefonhemlighet ej inskränkas annorledes än genom lag eller »med stöd av lag». Det citerade uttrycket ger närmast vid handen, att regeringens förordningsmakt i dessa avseenden skulle vara beroende av särskilda bemyndiganden, givna av riksdagen i lag (jfr s. 341), och att här alltså skulle föreligga ett undantag från huvudregeln, att lagstiftningsmakt ej får delegeras.⁸ Av motiven (s. 185 f.) framgår emellertid, att uttrycket har en helt annan mening. Med »lag» avses här det i FRF 7: 2 givna bemyndigandet för regeringen att utfärda »mindre ingripande bestämmelser». Beträffande normgivningskompetensen säger alltså 2: 2 ingenting utöver vad som framgår av 7: 2.

I fråga om de nu nämnda stadganden, som får sin egentliga innebörd av 7: 2, gäller detsamma som tidigare framhållits angående sistnämnda stadgande, nämligen att domstolarnas lagprövningsrätt beträffande kompetensöverskridanden knappast kan aktualiseras annat än i extrema undantagsfall.

Bestämmelserna om näringsfrihet, egendomsskydd och personlig frihet saknar sålunda självständigt innehåll såsom kompetensregler. Detta förhållande ger ett visst stöd åt antagandet, att de måste ha ett självständigt innehåll av annat slag. Beträffande hela 2 kap. gäller helt visst, att det uppställer ett formellt normmässighetskrav: inskränkningar i de fastslagna rättigheterna får ske endast genom allmänna regler, och improviserade ingrepp i enskilda fall från den styrande maktens sida är förbjudna. Det är i och för sig en praktiskt betydelsefull princip. Härutöver framgår, såsom tidigare framhållits, av motiven, att man åtminstone beträffande vissa av stadgandena i kapitlet velat ge uttryck åt en materiell likhetsgrundsats. Utredningen har emellertid velat fastslå kravet på normmässighet och på en rättvis och likformig behandling av medborgarna såsom bindande för regeringen redan genom att i FRF 1: 2 upptaga en motsvarighet till den nuvarande RF § 16 (s. 167).

5. *Konklusioner.* Författningsutredningen räknar icke med att frågor rörande författnings grundlagsenlighet skall komma att aktualiseras ofta (s. 156). Denna prognos inbjuder knappast till några

⁸ Uttrycket »med stöd av lag» förekommer även i FRF 2: 10 och torde där närmast syfta på bemyndigandet i utlänningslagen 70 §.

motsägelser. Redan de allmänna gränserna för de svenska domstolarnas behörighet att pröva offentlighetsrättsliga frågor innebär, att ramen för domstolarnas lagprövningsmöjlighet är ganska trång. Den föreslagna rättighetskatalogen är vagt utformad och begränsar endast i ringa mån riksdagens lagstiftningsmakt. Gränserna mellan riksdagens lagstiftningsmakt och regeringens förordningsmakt är till stor del vaga, och sannolikheten för att regeringen skulle frestas att överskrida sin förordningsmakt är ganska liten, så länge den i tveksamma fall kan hänskjuta ett författningsförslag till riksdagen och därvid påräkna stöd av dennas majoritet.

Om domstolarnas lagprövningsrätt skall bli av praktiskt värde, måste grundlagen ge någorlunda bestämda direktiv för lagstiftningen, oavsett av vilket statsorgan denna utövas. Att ge en rättighetsförklaring ett någorlunda precist innehåll är en mycket svår uppgift, men det är dock möjligt att komma ett stycke längre på vägen än vad författningsutredningen har gjort. Beträffande flertalet fri- och rättigheter måste en möjlighet till inskränkningar hållas öppen. Men denna möjlighet kan begränsas på olika sätt. Man kan ange för vilka syften eller under vilka förutsättningar en rättighetsinskränkning är tillåten eller förbjuden. Man kan också förbjuda diskriminerande rättighetsinskränkningar genom att fastslå en materiell likhetsgrundsats, vars innebörd någorlunda preciseras genom en exemplifierande uppräknings av fakta, som får eller icke får läggas till grund för rättsliga åtskillnader. Även om dessa metoder icke helt befriar domstolarna från uppgiften att företaga vanskliga värderingar, skulle de dock ge en fastare grundval för lagprövningen än de vaga bestämmelserna i FRF 2 kap.

OM FORSKARUTBILDNING I STATS- KUNSKAP

Av Docent NILS ELVANDER, Uppsala

I direktiven till 1963 års forskarutredning sägs det att de sakkunniga »med internationella förhållanden som jämförelsematerial» bör undersöka om nuvarande licentiatexamen och doktorsgrad kan sammanföras till en gemensam vetenskaplig examen, doktorsgraden, sammansatt av studiekurser och avhandlingsarbete. Studiekurserna bör utformas »mot bakgrund av det i bl. a. Förenta Staterna tillämpade systemet». Det skall klargöras »i vad mån metodiskt inriktade kurser och övningar blir nödvändiga för en effektiv forskarutbildning».

Det är naturligt att man i internationella förhållanden, och då främst i det amerikanska Graduate School-systemet, söker förebilder för en reform av den svenska forskarutbildningen. Så har också skett i debatten, men mestadels i allmänna ordalag. Det har såvitt bekant inte gjorts något försök att konkret ange vad en reform efter amerikansk förebild skulle innebära i ett enskilt ämne. Jag skall här försöka göra detta för statskunskapens del. Utgångspunkten är forskarutbildningen vid två av USA:s bästa Departments of Political Science, vid Northwestern University, Illinois, och Stanford University, California. Upplysningarna har hämtats ur kataloger och studieplaner; de är fullständigast för Northwestern, varför huvudvikten läggs vid förhållandena där.¹

Först några ord om »Graduate Education» i allmänhet.² Vid de universitet som har Graduate School bildar denna ett separat hög-

¹ Materialet har kompletterats av uppgifter i brev från Professor Lester W. Milbrath, Department of Political Science, Northwestern, och Visiting Professor Bo Anderson, Department of Sociology, Stanford.

² Uppgifterna har hämtats ur »American Universities and Colleges» (ed. Mary Irwin), 8th ed., Washington 1960, kap. »Higher Education Programs», och Bernard Berelson, »Graduate Education in the United States», New York 1960.

stadium med särskild lärarstab och reglerad intagning av studenter som avlagt grundexamen. Studierna till grundexamen tar normalt fyra år, varav de två första anses motsvara de två sista gymnasieåren i Sverige. Graduate studies skulle alltså kunna påbörjas vid i genomsnitt 22 års ålder. Eftersom studiegången till doktorsgraden (Ph D) i regel är treårig och den mediana nettostudietiden 3,2 år, skulle doktorsgraden kunna avläggas vid 25—26 års ålder. Det sker också i rätt stor utsträckning, särskilt inom de naturvetenskapliga fakulteterna. Men det vanliga är att studietiden förlängs genom förvärvsarbete, dels mellan grundexamen och inskrivningen vid Graduate School, dels efter de två första graduate-årens kursbundna undervisning, varigenom avhandlingsarbetet, som det tredje året skulle ägnas åt, förlängs och i många fall avbryts. Mediantiden mellan grundexamen och Ph D är därför 8 år, och den är 5 år räknat från början av graduate studies. Medianåldern för doktorsgraden är 32 år.

Det första året ägnas åt grundläggande studier i form av obligatoriska kurser och läskurs. Det kan avslutas med en mellanexamen, Master of Arts (MA), som är frivillig men inom de humanistiska och samhällsvetenskapliga fakulteterna i praktiken blivit obligatorisk. MA ger inte automatiskt tillträde till fortsatta doktorsstudier; det sker alltså en sällning genom examination efter det första året. Efter det andra året, som i regel ägnas åt specialisering inom valfritt område, kommer en ny prövning, som är mycket hård; den är ofta både skriftlig och muntlig och kan pågå i en vecka. Först därefter släpps studenten fram till det egentliga avhandlingsarbetet, som ofta bedrivs under ingående övervakning och handledning från flera lärare. Det avslutas med ett tredje prov, som kan omfatta avhandlingens område enbart eller ett bredare fält. Detta slutprov kan vara skriftligt och/eller muntligt och i det senare fallet ta formen av en disputation, ett offentligt försvar av avhandlingens resultat inför en examenskommitté, bestående av representanter för berörda ämnen. Avhandlingen, som numera endast undantagsvis trycks, har mer och mer kommit att betraktas som en övningsuppgift, en inledning till fortsatt forskarutbildning. En fortsatt utbildning (post-doctoral work) ges i allt större utsträckning vid toppuniversitetens s. k. Centers for advanced studies.

Det är två ting som slår en utländsk betraktare av det amerikanska forskarutbildningssystemet. För det första de väldiga lärarresurserna vid de bättre universiteten. Vid Northwesterns Graduate Department

of Political Science finns just nu 9 »full professors», 6 »associate» och 2 »assistant professors»; bland dessa är några professorer i andra samhällsvetenskapliga ämnen. Vid Stanford är motsvarande siffror 8, 4 och 7. Det andra karakteristiska draget är den hårda studietakten, som möjliggörs av den intensiva undervisningen och handledningen. Man är van att läsa mycket mera vid amerikanska Graduate Schools än vid svenska universitet på motsvarande stadium; en amerikansk student kan läsa ett pensum som motsvarar tre ettbetygskurser på en termin. Därtill kommer en ständig träning i skriftlig framställning. Ofta avslutas varje kurs med ett »term-paper» på 30—40 sidor, där kunskaperna redovisas i en ingående diskussion. Det kan bli två till tre sådana uppsatser per termin.

Det första årets studier i statskunskap vid North western syftar till att ge en grundläggande metodologisk träning. De som inte läst statistik måste genomgå en ettårig kurs, som omfattar även avancerade moment. Tre kurser är obligatoriska (även för MA) och skall genomgå i nu nämnd ordning: The Study of Political Science (översikt över ämnets områden, utvecklingstendenser och teori- och metodproblem), Political Behavior (här ingår ett eget övningsprojekt), Political Problems and Concepts (omfattar främst databehandling med övning i datamaskinteknik). Parallellt med dessa kurser skall studenten delta i ett par valfria, specialiserade kurser, som även kan tas inom annat department. Slutligen skall han skriftligen redovisa grundkunskaper i politisk teori och amerikanskt statsskick.

Under det andra året är endast två kurser obligatoriska för Ph D: Political Science and Related Disciplines (en tvärvetenskaplig teori- och metodkurs), Comparative Political Analysis. Den forsatta metodologiska skolningen inriktas nu på studentens speciella behov. Detta sker främst genom att han ingår i något av de fem stående »Training and Research Programs». Dessa program motsvarar endast delvis ämnets traditionella områden: Community Political Analysis, Comparative Politics, International Relations, Law and Politics, Political Behavior. Avhandlingsämnet väljs i regel inom något av programmen, men det är tillåtet att gå sin egen väg. Arbetet inom programmet bedrivs i form av seminarier (staff meetings), där lärare och studenter tillsammans planerar forskning, kritiserar avhandlingsutkast, rapporterar forskningsresultat o. s. v. Dessa seminarier, som hålls varje vecka, gästas ofta av forskare från andra departments och universitet.

Utmärkande för forskarutbildningen vid Northwestern är den grundliga träningen i metodik och forskningsteknik. Detta sammanhänger med den starka inriktningen på ämnets beteendevetenskapliga sida. En annan följd av denna inriktning är att tvärvetenskapligt samarbete i forskning och undervisning uppmuntras på alla sätt, bl. a. genom avhandlingsämnen på gränsområden till andra samhällsvetenskapliga discipliner (till vilka även historia räknas). Målet för utbildningen är att forskaren skall kunna använda mer än en metod och forskningsteknik och att han skall kunna tillämpa sina färdigheter på vilket som helst område av det politiska livet. Så står det i de allmänna anvisningarna.³ Men i praktiken tycks den beteendevetenskapliga forskningstypen vara starkt favoriserad genom själva utbildningen. Ett tydligt tecken på detta är att det första årets träning i egen forskning uteslutande sker inom kursen i Political Behavior. Även systemet med de fem programmen innebär en begränsning i forskningsinriktningen; där saknas sådana viktiga områden som förvaltning och politisk idéhistoria.

Vid Stanford tycks den metodologiska specialiseringen inte vara lika långt driven. Där är endast en allmän metodkurs obligatorisk under det första året; någon särskild utbildning i beteendevetenskaplig forskningsmetodik krävs inte. Alla skall läsa allmän politisk teori. Därutöver krävs fyra »Fields of Concentration», som väljs enligt följande schema:

	<i>American</i>	<i>Comparative</i>	<i>International</i>
<i>Theory</i>	American Theory	Comparative Political Thought	International Relations Theory
<i>Politics</i>	American Politics	Comparative Politics	International Politics
<i>Law</i>	American Public Law	Comparative Law and Jurisprudence	International Law
<i>Administration</i>	American Public Administration	Comparative Administration	International Organization and Administration

Studenten kan antingen koncentrera sig på tre områden inom någon av de vertikala kolumnerna och därutöver ta ett valfritt område, eller också kan han inrikta sig på tre områden utefter någon av de horisontella linjerna + ett valfritt område. En tredje möjlighet är att välja två fält från två av de horisontella linjerna. Undervisningen

³ »A Philosophy of Graduate Training in Political Science», 1963.

inom varje område består i regel av tre serier av seminarier och kollokvier. Förutom dessa studier krävs för doktorsgraden ett biämne från annat department. Det finns också en frivillig möjlighet att ta huvuddelen av kurserna inom andra departments, nämligen för den som vill inrikta sig på ett visst land eller grupp av länder eller på ett visst funktionellt område (area studies).

Genom detta kombinationssystem kan varje student lägga upp sitt eget doktorsprogram på ett sådant sätt att det blir väl sammanhållet men ändå inte överspecialiserat. Programmet skall bestämmas redan i början av första året. Den individuella friheten är alltså större och ämnesspecialiseringen tidigare än vid Northwestern; detta synes sammanhånga med att den metodologiska undervisningen är mera allsidig vid Stanford.

För en svensk statsvetare, som anser att det hos oss behövs mera undervisning, metodträning och handledning på högstadiet, kan det se ut som om de bästa amerikanska universiteten lyckats förverkliga idealet. Deras forskningsresultat tycks bekräfta intrycket; det är en vanlig uppfattning i Sverige att den amerikanska forskningen inom ämnet är ledande i världen. Det är därför med förvåning man erfar att de amerikanska statsvetarna är mycket missnöjda med tillståndet inom sitt ämne. Bernard Berelson — framstående statsvetare med valundersökningar som specialitet — redovisar i sin bok »Graduate Education in the United States» (1960) en undersökning av inställningen till forskarutbildningen bland professorer och nyblivna doktorer inom ett stort antal ämnen. Det visar sig här att samhällsvetarna i allmänhet och statsvetarna i synnerhet är den mest missnöjda gruppen. Nära hälften av de tillfrågade statsvetarna var missnöjda med forskarutbildningen, medan en stor majoritet utanför samhällsvetenskaperna var nöjda. Statskunskapen hade den minsta gruppen nöjda av alla ämnen. Vad beror detta på? En intressant fingervisning ger det förhållandet att doktorsavhandlingarna är längst inom statskunskapen (medianlängden 1957—58 var 357 sidor). Vissa bedömare vill förklara statskunskapsdoktorernas mångordighet med att avhandlingsämnena är otillräckligt preciserade, vilket i sin tur skulle sammanhånga med en allmän oklarhet i ämnets målsättning.⁴

⁴ Lynton K. Caldwell, rec. av Berelson, a. a., *The American Political Science Review* 1962, s. 154 f.

De amerikanska samhällsvetarnas missnöje är förvånande med tanke på den gedigna undervisning och den intensiva handledning som ges, i varje fall vid de bästa universiteten. Av Berelsons bok framgår emellertid att det finns en ganska stark opinion inom alla fakulteter (mellan en tredjedel och en fjärdedel av de tillfrågade) som anser att studietiden är för lång och att huvudorsaken härtill är otillräcklig handledning. Klagomålen över bristande handledning är starkast inom samhällsvetenskaperna. Kan orsaken till kravet på mera handledning vara att studenterna blir bortskämda med övervakning under de första två åren, så att de får svårt att klara sig mera på egen hand när de kommer till det egentliga avhandlingsarbetet? Studiegången i statskunskap vid Northwestern kan ge anledning till en sådan reflexion. De många studieavbrotten efter andra året pekar i samma riktning, och detta gäller alla fakulteter. Om detta resonemang är riktigt, måste slutsatsen bli att övergången till avhandlingsarbetet bör vara jämnare; avhandlingen bör påbörjas relativt tidigt, och undervisning och handledning bör vara mera jämnt fördelade över de tre åren. För statskunskapens del synes Stanford svara bättre mot detta krav än Northwestern.

Det är tydligt att det amerikanska systemet inte utan vidare kan överföras till den svenska forskarutbildningen i statskunskap — bortsett från att bristande lärarresurser under lång tid tvingar oss till en mera blygsam målsättning. Enligt min mening är systemet till sina huvuddrag riktigt och lämpligt även för oss, men vissa sidor bör vi akta oss för att ta efter. De synes vara följande:

(1) Examinationssystemet med de upprepade sållningarna är alltför främmande för vår tradition och ger uppenbarligen ingen garanti för framgång i avhandlingsarbetet. Vi bör sträva efter att föra fram till disputation alla som befunnits ha intellektuella förutsättningar att påbörja doktorsstudier. Examinationen bör som hittills för fil. lic. ske i form av deltentamina, men dessa kan delvis göras skriftliga i anslutning till kurserna; på den punkten kan det amerikanska systemet vara värt att pröva.

(2) Vi bör se upp med tendensen till alltför skolmässig undervisning under de första åren och alltför stor frihet under avhandlingsarbetet. Som redan antytts bör man föredra en studiegång av Stanfords typ.

(3) Kravet på tryckning av doktorsavhandlingarna bör inte generellt uppges, så som skett i USA. Det är tänkvärt att flertalet av de intervjuade i Berelsons undersökning önskar att publiceringskravet kunde återinföras.

Huvuddragen av det amerikanska utbildningssystemet berörs inte av dessa modifikationer. Kärnpunkten är den kursmässiga undervisningen i form av föreläsnings- och seminarierier: dels ett mindre antal obligatoriska kurser inom ämnets huvudområden, dels ett stort antal valfria specialiseringsalternativ. Detta system bör införas i Sverige så långt lärarresurserna medger. Det skulle ge en stadga och en intellektuell stimulans åt studierna, som jag tror att flertalet licentiander för närvarande saknar. Först och främst gäller det då att bestämma vad som skall vara ett obligatoriskt minimum av undervisning. På vilka områden skall alla ha undervisning i anslutning till kurslitteraturen? Man kan tänka sig följande urvalskriterier:

- (1) Kurslitteraturen inom ett område är svår att tillägna sig genom självstudier;
- (2) Forskningen inom ett område är eftersatt och bör stimuleras genom vetenskaplig undervisning;
- (3) Forskningsmetodiken inom ett område är outvecklad i Sverige och bör främjas genom undervisning.

Enligt det första kriteriet bör undervisning i politisk idéhistoria och politisk teori vara obligatorisk; detta är också motiverat av områdets centrala betydelse (jfr Stanford). Enligt alla tre kriterierna bör det område som i Sverige brukar kallas politisk sociologi och som närmast motsvarar amerikanernas Political Behavior stärkas genom obligatorisk undervisning i form av en eller flera teori- och metodkurser, innefattande elementär statistik för dem som inte har ämnet i grundexamen. Det är på tiden att kvantitativa metoder och sociologiskt betraktelsesätt får komplettera den hävdvunna historiska metoden på de flesta av statskunskapens forskningsfält. Det är också rimligt att forskningen stimuleras på sådana viktiga men eftersatta områden som politisk opinionsbildning, politisk rekrytering och socialisering och administrativa beslutsprocesser; här är den sociologiska metodiken nödvändig. Men självfallet skall vi inte gå till sådana behavioristiska ytterligheter som man finner vid Northwestern.

Undervisning i internationell politik borde kanske också vara obligatorisk enligt de tre kriterierna, medan däremot utländsk och jämförande statskunskap kan föras till den frivilliga sektorn, bl. a. med hänsyn till områdets heterogena innehåll. Men frågan är om inte också internationell politik bör vara frivillig. Även om man gärna skulle vilja se området etablerat som ett särskilt forskningsfält med specialiserade professorer, är det tveksamt om det bör till-

mätas så central betydelse i doktorsutbildningen att det skall göras obligatoriskt. Man kan gå en medelväg genom att låta teoretiskt och metodologiskt intressanta aspekter av internationell politik ingå i undervisningen i idéhistoria och sociologi.

Återstår den svenska statskunskapens kärnområden, Sveriges författningshistoria, statsskick och förvaltning. Här förefaller behovet av kursundervisning inte särskilt trängande; inget av kriterierna på obligatorium tycks ha relevans. Den välbehövliga metodologiska nyorienteringen kan tillgodoses genom undervisningen i politisk sociologi. Det kanske kan invändas att det andra kriteriet — behovet av forskningsstimulans — gäller för statlig och kommunal förvaltning. Men här inställer sig svårigheten att ge en meningsfull kursundervisning på ett område där forskning nästan helt saknas för närvarande. Ändå är det uppenbart att något måste göras inom forskarutbildningen för att vitalisera förvaltningsforskningen. Den bör ges status som ett angeläget forsknings- och utbildningsområde genom specialiserade professorer. Men därmed är inte sagt att all framtida undervisning på området behöver vara obligatorisk. Man kan tänka sig att inrymma vissa delar av förvaltningskunskapen, t. ex. studiet av beslutsprocesser, i undervisningen i politisk sociologi.

Slutsatsen av det här förda resonemanget skulle bli att endast politisk teori och idéhistoria och politisk sociologi bör ges obligatorisk ställning i undervisningsorganisationen, varvid dock delar av internationell politik och förvaltning kan inrymmas. Mot detta kan invändas att den obligatoriska sektorn blir för stor. Det berättigade i denna invändning kan tillgodoses om man koncentrerar den obligatoriska undervisningen kring centrala teori- och metodproblem. Man skulle kunna samla undervisningen till en allmän teori- och metodkurs, som består av ett antal kortare föreläsnings- och seminarierier. Inom avsnittet politisk teori och idéhistoria skulle tyngdpunkten läggas vid sådana teorier som har relevans för modern forskning. I den sociologiska delen av kursen skulle ges en orientering om kvantitativa forskningsmetoder; där skulle också förekomma ett inslag av praktiska övningar och handledning i forskningsteknik. Handledningen i forskningsteknik behöver inte vara begränsad enbart till de kvantitativa metodernas användning, den kan innefatta även sådana ting som källkritik, bibliografiska hjälpmedel och dokumentation.

Om man betraktar trebetygsstudiet som en inledning till forskarutbildningen bör man tänka sig att vissa delar av denna teori- och

metodkurs ges redan på detta stadium, lämpligen före uppsatsskrivandet. Men huvuddelen av kursen bör genomgås under det första året av de egentliga doktorsstudierna. De valfria kurserna, som i stor utsträckning bör ha karaktären av diskussionsseminarier, skall kunna påbörjas redan under första året. Därigenom möjliggörs en tidig specialisering i anslutning till avhandlingens ämnesområde. Ett annat skäl till att litteraturstudiet och undervisningen på den valfria sektorn bör kunna bedrivas parallellt med den obligatoriska kursen under första året är att utbildningen av gymnasielektorer kan tänkas kräva en mellangrad ett till två år efter grundexamen. De valfria kurserna bör inom den egentliga forskarutbildningen genomgås successivt under två till tre år och skall kunna kombineras mycket fritt. För lektorsutbildningen torde däremot en viss standardisering av kombinationsalternativen bli nödvändig, eventuellt också en förkortning av den obligatoriska kursen. Examinationen på kurslitteraturen kan, som redan antytts, ske i anslutning till kurserna. På ett område bör läskurs fordras av alla, oavsett om det ges undervisning eller inte, nämligen Sveriges statskick och politiska liv, inklusive författningshistoria. — Under hela studietiden deltar studenten givetvis aktivt i forskningsseminariet, som bör vara delat i avdelningar efter ämnesområden. Den individuella forskarhandledningen ges i anslutning till arbetet inom seminariet och skall fortgå ända fram till doktorsgraden, som skall kunna avläggas inom fyra år efter grundexamen.

Det här skisserade undervisningssystemet innebär att varje universitet förutom den obligatoriska teori- och metodkursen skall kunna ge ett så stort antal kurser att det blir en reell valfrihet för de studerande. Denna målsättning kan bli svår att förverkliga under uppbyggnadsskedet. Det kommer antagligen att visa sig att landets egna resurser inte räcker till för den breddning av lärarkåren som krävs, även om naturligtvis varje lärare förutsättes ge flera kurser. Det kan bli nödvändigt att anlita specialister utifrån — genom samverkan mellan de nordiska ländernas samhällsvetenskapliga institutioner och genom att för längre tid inbjuda framstående utländska forskare. Endast på det sättet kan nya områden introduceras i undervisning och forskning. Men det är givet att alla universitet inte kan tillhandahålla undervisning på alla specialområden; det är tvärtom önskvärt med en viss specialisering mellan lärosätena i såväl forskning som undervisning. Huvudsaken är att varje universitet får så många fast anställda, i viss mån specialiserade lärare på olika nivåer,

att det blir möjligt att bygga upp ett »departmentsystem». Först då blir det verklig kvalitet, stadga och kontinuitet i undervisning och forskarhandledning. Departmentsystemet är den självklara förutsättningen för en effektiv forskarutbildningsreform och för den utveckling mot planering och lagarbete inom forskningen som allt fler forskare vid universiteten finner nödvändig.

Men det finns en risk med departmentsystemet som ibland påtalas i den amerikanska debatten: att ett framgångsrikt department — just till följd av sin storlek och rika differentiering — hemfaller åt själv tillräcklig isolering, både inom det egna ämnet och gentemot närliggande discipliner. Sådana tendenser har man i USA försökt motverka på två sätt. För det första främjar man på olika vägar en tvärvetenskaplig inriktning inom undervisning och forskning: lärare hämtas från andra ämnen, studenterna ges möjlighet att ta kurser vid andra departments utan tvång att avlägga fullständig examen inom ämnet, avhandlingsämnen inom gränsområden uppmuntras. Detta är något som vi bör ta efter till alla delar, dels därför att det skulle stimulera forskningen, dels därför att lärarresurserna inom ett ämne ofta kommer att vara otillräckliga för all den undervisning och handledning som bör ges. Tanken är väl inte alldeles ny och oprövad i Sverige, men det är märkligt hur litet som gjorts i den vägen bland samhällsvetenskaperna. Här återstår ett jättearbete att bryta ner konstlade ämnesgränser och själv tillräcklig institutionsisolering. För statskunskapens del förefaller en broslagning till sociologi och juridik, kanske också till de ekonomiska vetenskaperna, närmast aktuell. Mycket vore att säga om detta, men utrymmet medger inga utvecklingar.

Den andra vägen som man beträtt i USA för att avvärja isoleringsfaran är att inrätta fristående institut för tvärvetenskaplig forskning och utbildning på speciella forskningsområden, som man är särskilt angelägen att utveckla. Den metoden borde prövas även hos oss. På det samhällsvetenskapliga området skulle t. ex. ett institut för social och kommunal forskning fylla en viktig uppgift. Ett sådant institut skulle tvinga universitetsinstitutionerna till stimulerande konkurrens och samverkan. Det skulle möjliggöra forskningsinsatser med resurser av en storleksordning som i regel inte står universiteten till buds. Det kunde bli ett centrum för fortsatt forskarutbildning efter doktorsgraden. Men förutsättningen för att institutet skall kunna fylla dessa funktioner är att det är integrerat med berörda institutioner vid landets alla universitet, så att det kan betjäna dem på ett effek-

tivt sätt. Därför bör dess forskningspersonal åläggas undervisning och handledning vid universiteten. Forskning och undervisning skall här som i andra sammanhang bilda en enhet. Att på allvar genomföra denna princip över hela linjen är kärnpunkten i den förestående forskarutbildningsreformen.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Några synpunkter på författnings- Enkammaralternativet. Författnings- utredningens förslag till ny RO. Utredningen har under sitt arbete naturligt nog väglets av strävan att såväl reellt som formellt modernisera vårt statsskick. I förstnämnda hänseende kommer detta främst till synes däri, att man så långt görligt sökt bringa den föreslagna författningen i överensstämmelse med det faktiska rättsläget och med vad man uppfattat som tidens krav. Bestämmelserna om regeringens organisation och arbets-sätt, om statsrådets ansvarighet, om budgetregleringen och mycket annat vittna härom.

Den motsvarande formella tendensen bär enkelhetens signatur och röjer sig på flerahanda sätt, i satsbildning och ordförråd men också i en strävan att ersätta de nuvarande grundlagarnas stundom extensiva och omständliga skrivsätt med knappa, koncisa formuleringar. Man har varit noga med att tillse, att de nya lagtexterna icke tyngas av onödigt gods, och resultatet har blivit, att FRF och FRO jämte tillägsbestämmelser representera en textmängd i antal ord räknat, som uppgår endast till mellan tredjedelen och hälften av nu gällande motsvarande författnings textmängd (VI: 2, s. 43).* En speciell synpunkt har härvid varit av viss betydelse. Utredningen har hoppats få se det demokratiska statsskicket förankrat i folkmedvetandet, varför grundlagstexten — och tydligen även texten till den nya RO — avfattats så, att den skall kunna läsas och i sina huvuddrag begripas av envar allmänintresserad medborgare och direkt kunna utnyttjas vid undervisningen om det svenska samhället i skolorna (VI: 2, s. 41 f.). Mot detta är i och för sig intet att invända, och förmodligen fylla de framlagda förslagen i detta hänseende högt ställda fordringar. Men klarhetskravet framstår som relativt, då det konfronteras med skiftande behov. Vad som kan tillfredsställa gemene man kanske inte är till fyllest för lagtillämparen, som av lagen i olika situationer såvitt möjligt bör kunna påräkna erforderlig ledning för sitt handlande. Hur det i detta hänseende förhåller sig för FRO:s vidkommande skall jag i det följande i någon mån söka att belysa. Först måste man emellertid då ha klart för sig, vilken uppgift som tillämnats den nya RO.

Vad som enligt utredningen erfordras är en författningstext, som å ena sidan konsekvent begränsas till att reglera endast den väsentliga ram, inom vilken svensk demokrati skall arbeta, men som å andra sidan strikt skall kunna tillämpas (VI: 2, s. 40). Med detta anges det krav vi måste ställa på en *grundlag*, som sålunda måste få karaktär av en ramlag, av ett »lagkomplex

* Hänvisningar i texten avse: VI: 1: SOU 1963: 16, Sveriges statsskick. Del 1. Lagförslag. — VI: 2: SOU 1963: 17, Sveriges statsskick. Del 2. Motiv (FRF). — VI: 3: SOU 1963: 18, Sveriges statsskick. Del 3. Motiv (FRO).

som endast i stora drag, s. a. s. grovmaskigt täcker den verklighet, som avses, i detta fall det politiska livet» (E. Fahlbeck, Statsv. Tidskr. 1963, s. 357). Vår nuvarande RO har emellertid icke denna karaktär. Den normerar i detalj vårt riksdagsskick och är med sina många reglementariska föreskrifter i stora delar närmast jämförlig med främmande länders parlamentariska arbetsordningar. Utredningen påpekar också det nära nog unika för vårt land, att folkrepresentationens arbetsordning till väsentlig del regleras i en lag av grundlags natur (VI: 2, s. 42 f.). Under sådant förhållande är det helt följderiktigt, då den föreslår, att den nya RO icke skall vara grundlag.

Mellan nuv. RO och FRO föreligger emellertid en skillnad, som i förevarande hänseende är av intresse. I den senare ha icke upptagits några stadganden om val till riksdagen. Dyliga ha i stället intagits i de åtta första §§ av FRF 6 kap., och i övrigt förutsättes, att åtskilliga valbestämmelser, nu upptagna i RO, skola överföras till vallagen. Därutöver ha i anförda kap. av FRF också upptagits vissa konstitutionellt viktiga bestämmelser avseende riksdagsarbetet jämte stadganden om riksdagsledamots personliga ställning m. m. samt i ett slutkapitel särskilda föreskrifter om riksdagen och dess arbete under krig och andra utomordentliga förhållanden. Å andra sidan ha riksdagsstadgan samt kamrarnas ordningsstadgor inarbetats i FRO, där de efter vederbörliga ändringar i huvudsak fått plats i tillägsbestämmelser under respektive §§ (se för ovanst. VI: 3, s. 8 f.). FRO har sålunda helt reserverats för stadganden angående riksdagsarbetet: angående riksmöten och riksdagssammanträden, ärendenas anhängiggörande, beredning och avgörande samt angående interna val och riksdagsförvaltningen. Men med detta har för den nya RO karaktären av parlamentarisk arbetsordning, med regler endast rörande procedur och inre organisation, kommit att än starkare understrykas, än vad fallet är med gällande riksdagsordning. Detta är av betydelse även i lagtekniskt hänseende, då det i ena fallet måste bli fråga om skönmässig prövning i ramlagens (RF:s) vida hägn, medan i det andra legalitetskravet måste resas i enlighet med den nya RO:s i detalj gående föreskrifter (jmf. E. Fahlbeck, a. a., s. 357 f.). FRO framstår alltså, reellt sett, som ett förslag till riksdagsstadga, vilket vi ju då också måste bedöma som sådant.

Man gör vid en genomgång av utredningens betänkanden ej sällan upptäckten, att motiven icke korrespondera mot lagförslagen, nämligen så att bestämda förslag stundom upptagas i de förra utan att erhålla tackning i de senare. För FRF:s del har detta tidigare påvisats av Herlitz (»1969 års regeringsform?», t. ex. s. 23, 26, 37, 89 ff., 116, 118), och några exempel på samma sak skola i det följande lämnas, vad FRO beträffar. I ett par fall har jag tillåtit mig att till sist också taga upp frågan om vissa stadgandens materiella lämplighet.

Enligt FRO kap. 1: 15 äger statsråd bemyndiga statssekreterare att i hans ställe vid sammanträde lämna riksdagen upplysningar. Tre reservanter (hrr Dahlén, Wahlund och Wrigstad) ha emellertid önskat bevara kravet, att statsråd ensamt skall företräda sitt departement, och ha härvid bl. a. an-

fört, att därmed alla de komplikationer i fråga om formerna för statssekreterares yttranderätt (möjligheten att ta ordet när som helst, obegränsad replikrätt o. s. v.) skulle undvikas, medan de i annat fall omedelbart kunde befaras inträda. Utredningen har dock i motivdelen klart sagt ifrån, att statssekreterare bör äga erhålla ordet i samma ordning som statsråd (VI: 3, s. 44). Man frågar då, varför detta icke kommit till synes i lagtexten. Ett stadgande av denna innebörd kan nämligen icke deriveras ur formuleringen av 1: 15. — Statssekreterares behörighet att företräda statsråd göres beroende av bemyndigande. Utredningen är angelägen att understryka, att dylikt bemyndigande »aldrig» bör medgivas för längre tid än ett riksmöte (VI: 3, s. 44). Anvisningen har emellertid fått stanna bland motiven i stället för att upptagas i tilläggsbestämmelserna under anförda §.

FRO kap. 1: 20 st. 1 lyder: »Har ledamot beviljats ledighet från riksdagsarbetet, skall talmannen inkalla ersättare, om så erfordras». I kommentaren heter det, att om ersättare inkallas till tjänstgöring, detta innebär, att han träder i den ordinarie ledamotens ställe vid riksdagssammanträde. Han anses dock icke, såsom i Norge, böra träda i dennes ställe i utskott eller i annat riksdagsorgan, då för ledamöterna av dessa finnas valda suppleanter, som inträda i bestämd ordning (VI: 3, s. 52). Undantaget kan anses naturligt och praktiskt betingat, men det hade bort framgå av lagtexten. Även ersättaren är ju en suppleant, och det är icke självklart, att den folkvalde i utskotten skall vika för den riksdagsvalde. Underlåtenheten har medfört, att FRF kap. 6: 16 i den meningen blivit missvisande, att den icke svarar mot utredningens kommentar. Det heter nämligen i grundlagsförslaget: »För ersättare som tjänstgör i riksdagsledamots ställe gäller vad som är stadgat i fråga om ledamot». Här antydes sålunda icke den betydelsefulla inskränkning i ersättares ställning, vilken avses i motiverna. Med det anförda må jämföras det dubbla suppleantskap, som råder och som enligt utredningen också framgent bör råda, för riksbankschefen. Men här har den i anslutning till RO § 71 funnit lämpligt stadga: »Av riksdagen vald suppleant för den fullmäktige, som är chef för riksbanken, inträder först vid förfall jämväl för den av fullmäktige för riksbankschefen utsedde suppleanten» (FRO kap. 5: 10, tilläggsbest.).

Inom doktrinen har gjorts gällande, att K. M:t icke ensidigt äger återkalla proposition, sedan sådan hänvisats till utskott (se härom VI: 3, s. 56 f.). Utredningen går emellertid längre och menar, att något hinder icke bör föreligga mot att proposition återkallas, innan ännu utskottet avgivit betänkande i ärendet, och enahanda anses även böra gälla för motion (VI: 3, s. 65). I intetdera fallet har särskilt stadgande härom i riksdagsordningen ansetts erforderligt, trots avsaknaden av stöd från såväl doktrin som från en fast praxis.

Enligt gällande rätt skall proposition liksom också motion avlämnas, medan riksdagen är samlad (RO §§ 54, 55). Samma princip vidhålls av utredningen: »Proposition bör kunna ingivas endast under tid då riksmöte pågår» (VI: 3, s. 64). Men i anslutning härtill heter det: »Undantag bör dock kunna göras för budgetpropositionen. Den skall, även i det fall att riksmötet avbrutits under hösten efter beslut om urtima val, avlämnas senast den 15 december eller om helgdag då inträffar dagen därefter». Ehuru

undantaget väl i praktiskt hänseende är av ganska ringa betydelse, genom bryter det dock en hittills fast princip för vår parlamentariska ordning, och det är märkligt, att något motsvarande stadgande ej befunnits lämpligt i FRO.

FRO kap. 3:1 st. 3 lyder: »Ärende vari utskott avgivit betänkande må hänvisas till utskott för ytterligare beredning». Stadgandet är generellt och undantagslöst, vilket även framgår av motiven i VI:3, s. 91. Men bläddra vi vidare, finna vi å s. 102 ett uttryckligt anfört undantag: »Likaledes bör gälla att ärende, vari ständigt utskott redan avgivit betänkande, ej bör för ytterligare beredning kunna hänvisas till ett för ändamålet tillsatt särskilt utskott. Ett sådant utskott bör sålunda icke kunna ersätta lagnämnden». — Även utredningen räknar med flera utskottstyper men har dock benägenheten att tala om »utskott», då endast ständigt sådant åsyftas, vilket lett till en inadvartens även i kap. 3:12, som talar om gemensam beredning mellan »två eller flera utskott». Visserligen förefaller det utredningen »knappast tänkbart», att ett särskilt utskott skulle anse det erforderligt att ingå i sammansatt utskott (VI:3, s. 106). Men lagen bör ju icke bara normera de vanliga fallen. Den bör icke heller lämna oss i förlägenhet inför de ovanliga, i den mån de kunna förutses. Man jämföre den exakta formuleringen av nuvarande RO § 47: »Därest ständigt utskott anser nödigt att, till överläggning om något ärende, med annat ständigt utskott sammanträda ...».

Person, som är ledamot av finansutskott, anses icke samtidigt böra vara ledamot av finansnämnden. Såväl principiella skäl som även praktiska sägas tala häremot, då det kan väntas, att båda uppdragen komma att bli arbetstyngda (VI:3, s. 90). Någon tvekan kan ju inte råda om riktigheten av detta resonemang. Redan nämndens ställning av överordnad beredningsinstans, till vilken finansutskottens betänkanden automatiskt hänvisas, gör inkompatibilitet här ofrånkomlig. Men finnes något skäl att icke inskriva en bestämmelse härom i den nya RO?

För lagnämndens del ligger förhållandet till på något annat sätt. Utredningen räknar med att den ej kommer att tyngas av någon större arbetsbörda, då ju av annat utskott avgivet betänkande i lagärende ordinärt skall hänvisas till densamma, endast om så yrkas av minst en tredjedel av riksdagens ledamöter. Under sådant förhållande anses hinder icke möta för ledamot av nämnden att samtidigt vara ledamot av »lagutskott». Dock bör, heter det, sådan ledamot icke deltaga i beredningen av ärende, som tidigare beretts av det »lagutskott» han tillhör (VI:3, s. 91). Icke heller här har någon motsvarande bestämmelse ansetts erforderlig i FRO. Det är emellertid att märka, att hindret i fråga icke reses av den allmänna jävsbestämmelsen för utskotten i kap. 3:17. Utredningens anvisning får här vara nog. Annorlunda uttryckt: utredningen förutsätter för utskottsledamots vidkommande två jävsgrunder, av vilka endast den ena upptagits i lagtexten. — Författningsutredningen talar i detta sammanhang om »lagutskott». Den förutsätter emellertid, att betänkanden i lagfrågor kunna hänvisas till lagnämnden, även om de utarbetats av annat utskott än något av de tre LU.

Sedan 1945 ha upplysningar avseende frågor, som icke direkt sammanhöra med UU:s beredningsuppgifter, alltså helt fristående utrikespolitiska

informationer, tämligen regelbundet delgivits utskottet i stället för utrikesnämnden. Grundlagsenligheten av denna praxis anses dock diskutabel (R. Malmgren, »Sveriges grundlag», 8 uppl., s. 159). Utredningen finner den emellertid ändamålsenlig och förutsätter, att den bibehålles (VI: 2, s. 244; VI: 3, s. 92), varvid man tydligen räknar med att denna förutsättning är tillräcklig för att legitimera ett förfarande, som dock trots detta förblir föga mindre tillfredsställande under FRO, upphöjt till lag, än under nu gällande RO.

Det finns enligt författningsutredningen tillfällen, då det kan vara angeläget, att ett utskott, exempelvis på grund av omfattande arbetsbörda eller med hänsyn till riksdagsarbetets ändamålsenliga planering, kan hålla något eller några sammanträden även under tid, då riksmöte ej pågår. Utredningen föreslår därför, att riksdagens samtliga utskott vid behov skola kunna sammanträda även å sådan tid (VI: 3, s. 127, 191, 195). Det är sålunda en allmän princip, avseende en betydelsefull nyhet i vår offentliga rätt, som med detta deklarerar. Men hur har den omsatts i lagtexten? »Något särskilt stadgande härom i riksdagsordningen synes . . . icke påkallat». Men lyser ett allmänt stadgande med sin frånvaro, så har det ansetts lämpligt att i ett specialfall — för lagnämndens vidkommande — ange denna rättighet: »Val av ställföreträdare [för JO och MO] under tid då riksmöte ej pågår förrättas av lagnämnden» (kap. 5: 8 st. 3). I övrigt lämnas upplysningen, att framlagda förslag förutsätta, att utskott skall, för handläggning av vissa särskilda ärenden, kunna fungera även under tid, då uppehåll göres i riksdagsarbetet. Härom hänvisas, förutom till nyssnämnda §, även till kap. 6: 7 rörande finansnämndens och lagnämndens åtalsskyldigheter samt till FRF kap. 9: 2 rörande motsvarande skyldighet för KU. Den omhandlade rättigheten må väl här vara förutsatt, men den framgår icke av dessa senare specialbestämmelser.

Den föreslagna valberedningens *huvuduppgift* säges bli att söka få fram gemensamma listor för val. »Om ledamöterna i beredningen *enhälligt* [kurs. av mig] godkänt en sådan gemensam lista, bör valet kunna ske med denna lista» (VI: 3, s. 153). I kap. 5: 3 heter det emellertid endast: »Framlägges vid val en av ledamöterna i valberedningen godkänd gemensam lista . . .». Tydligheten fordrar här ett »enhälligt godkänd», detta i all synnerhet som det i kap. 5: 13 st. 2 heter: »dock må såsom efterträdare väljas annan, som enhälligt föreslagits av ledamöterna i valberedningen».

Utredningen har (VI: 3, s. 171 f.) övervägt att stadga ett förbud att till ledamot av riksdagens lönelegation utse den som företräder arbetsgivar- eller arbetarorganisation men avstått från att så göra på grund av de svårigheter en avgränsning här medför. Dock förutsattes, att riksdagen till ledamot av delegationen ej väljer person, som är styrelseledamot av, anställd hos eller eljest innehar uppdrag från förhandlande organisation. Det kan ifrågasättas, om icke ett stadgande av denna klara och sakligt starkt motiverade innebörd bort beredas plats i den nya RO.

I kommentaren till kap. 6: 7 rörande vissa åtalsbestämmelser påpekas, att finansnämnden respektive lagnämnden i förekommande fall bör ha möjlighet att underlåta åtal vid bagatellartade ämbetsförseelser (VI: 3, s. 195). Såsom anmärkes ha såväl justitiekanslern som riksdagens ombudsmän en

dylik rätt beträffande ämbetsbrott av tjänstemän, som stå under deras tillsyn. För deras vidkommande framgår emellertid rättigheten i fråga av JK-Instr 3 §, st. 3, samt av Omb-Instr 4 §. Ett motsvarande lagfästade av finans- och lagnämndernas analoga befogenheter i RO eller i särskild instruktion antydes dock icke.

Författningsutredningen har i FRF 10 kap. föreslagit en rad särskilda bestämmelser att gälla under krig och andra utomordentliga förhållanden. Den bakom liggande tanken har varit att med dem skapa förutsättningar för att statsmakterna även i extraordinära situationer skola kunna handla inom grundlagens ramar. Men de problem, till vilka nödlägen ge upphov, möta också under andra omständigheter än dem, som avses i kap. 10, ehuru av en mindre storleksordning. Ett dylikt beröres i samband med frågan om s. k. snabbbehandling, då på grund av tidsbrist föreskrivna procedurregler i erforderlig utsträckning sättas ur spel, varvid motionstiden för följdmotioner förkortas, utskottsbehandlingen blir mera summarisk etc., allt i förvisningen om att nöd bryter lag. Olägenheterna bli i synnerhet uppenbara, då allt går så fort, att motionstiden faktiskt elimineras, utskottsbehandlingen blir en ren formalitet och ordet »blixtnödlägen» blir den adekvata benämningen. Företeelsen har nog icke varit så sällsynt, och jag kan inte underlåta att illustrera densamma med ett exempel bland flera ur Hugo Hamiltons dagböcker. Jag återger hans framställning under den 22 februari 1918 in extenso.

»I går kom krigsministern upp till mig i riksdagshuset och bekände, att man inom regeringen förbisett, att värnplikligt manskap ej kunde sändas till Åland i bevakningstjänst, utan att värnpliktslagen ändrades. Som saken brådskade, gjordes det därför upp så, att regeringen vid middagsplenum i dag ingav en proposition i ämnet jämte proposition om erhållande av nödiga medel för ändamålet. På förhand hade ett sammansatt stats- och lagutskott tillsatts, som, efter det propositionen omedelbart remitterades, genast efter plenum sammanträdde och avgav betänkande. — För att detta skall kunna avgöras på en bordläggning i morgon, måste dagens plenum fortsättas kl. 8 e. m. — Faktiskt har sålunda betänkandet inkommit vid samma plenum, då propositionen avgavs». Hamilton tillägger: »Någon möjlighet att med anledning av dessa propositioner väcka motioner gives naturligtvis icke alls».

I det anförda fallet förelåg otvivelaktigt ett nödläge, men icke alltid lär det vara så, och författningsutredningen har — väl främst med dylika extrema tillvägagångssätt för ögonen — även på detta område föreslagit en reglering med spärrar mot otillbörligt bruk av den sålunda erkända nödrätten. I detta syfte föreslås, att motionstiden för följdmotioner i visst ärende skall kunna förkortas endast genom beslut av riksdagen och endast på förslag av regeringen (VI: 3, s. 71). Till detta kan läggas, att ärendet i fråga skall vara å visst sätt kvalificerat — av särskild beskaffenhet — samt omständigheterna sådana, att synnerliga skäl för en snabbbehandling föreligga.

De föreslagna garantibestämmelserna äro emellertid av högst tvivelaktigt värde. Ett initiativ till »blixtnödlägen» av en kungl. proposition utgår regelmässigt från K. M:t. Men när en sådan framställning förelagat, har

riksdagens handlingsfrihet merendels varit starkt beskuren. Häri ligger ju svårigheten, och gentemot den torde kravet på formellt tillstånd från riksdagens sida vara utan verklig betydelse. Önskar man med författningsutredningen göra det lagligt möjligt att i brådskande situationer företaga snabbbehandling men samtidigt slå vakt om motionsrätten och även i övrigt införa verksamma garantier mot missbruk, synes detta knappast kunna ske på annat sätt än genom att göra den extraordinära behandlingen beroende av samtycke från en representativ minoritet inom riksdagen.

I fråga om lagärenden har en instans ansetts böra finnas, som skall kunna ge dessa en ytterligare beredning, om så anses erforderligt. En dylik har konstruerats i lagnämnden, till vilken jämlikt kap. 3: 3 av annat utskott avgivet betänkande i lagärende, som ej tillhör finansnämndens beredning, skall hänvisas, om vid riksdagens behandling av ärendet minst en tredjedel av dess ledamöter biträtt yrkande därom. En vidsträcktare hänvisningsrätt ges riksdagen jämlikt kap. 3: 1 st. 3: »Ärende vari utskott avgivit betänkande må hänvisas till utskott för ytterligare beredning» (se härom VI: 3, s. 85, 91).

Till »annat utskott», vars betänkanden i lagärenden under i kap. 3: 3 angivna förutsättning skola hänvisas till lagnämnden, hör också KU, som ju även det är ett lagberedande utskott. Men med detta torde dess ställning i såväl principiellt som praktiskt hänseende komma att beröras på ett sätt, som kan förtjäna ett övervägande.

Axel Brusewitz har vid ett tillfälle yttrat: »Den iakttagelsen torde kunna göras att konstitutionsutskottet i riksdagens utskottshierarki inte intar samma rangställning som förut. Det har sackat nedåt en eller ett par grader» (»Sveriges Riksdag», XV, s. 471). Under ståndstiden markerades dess särställning såtillvida, som det då inom riksdagen ägde initiativmonopol i grundlagsfrågor. Denna företrädesrätt upphävdes 1866, då med den nya RO motionsrätten utsträcktes även till detta område. Skulle nu författningsutredningens förslag en gång bliva lag, betyder detta ännu en milstolpe på KU:s dalande bana genom den position lagnämnden som överordnad beredningsinstans även i grundlagsfrågor avsetts att intaga.

Men blir nämnden lämpad för denna ställning och uppgift? Kommer den att få sådan förtrogenhet med här avsedda ärenden, som konstitutionsutskottet dock av ålder måste anses ha ägt? Är det inte i stället troligt, att lagnämnden ensidigt kommer att rekryteras med hänsyn till vad som måste bli dess huvuduppgift, översyn av till de tre lagutskotten hänvisade frågor? Finnes anledning räkna med detta, vore det kanske välbetänkt att från nämndens befattning undantaga ärenden rörande grundlagarna och RO och överhuvud lagförslag av konstitutionell karaktär. Viss motsvarande inskränkning har ju gjorts beträffande lagärenden, som indirekt eller direkt tillhöra finansnämndens beredning, och detta väl beroende på deras speciella natur. Men problemet har även en annan sida. Kan KU i sin nya ställning med samma ambition och auktoritet som hittills tänkas fullfölja de »grundlagsvårdande» uppgifter, som även framgent tillämnats detsamma?

Den lilla granskning jag här företagit torde ha gett vid handen, att rågången mellan utredningens motivdelar och lagtext saknar önskvärd fasthet. Det kan väl stundom vara så, att tvekan kan råda om lämpligheten av att upptaga visst stadgande i lagen, men ej sällan ha sådana bestämmelser förbehållits motiverna, vilka m. h. t. klarhet, överskådlighet och även korrekthet bort ha sin plats i det utarbetade lagförslaget. Det är naturligt, att man i de förra söker ledning genom där anförda begrundningar, rekommendationer och förklaringar, men förutsättes en bestämd reglering i stort eller i smått av ett område, synas erforderliga stadganden böra upptagas i det senare. Det är ju dock endast lagtexten, som blir föremål för lagbeslut och erhåller rättskraft.

Henrik A. Olsson

Röstningsredovisningen i riksdagstrycket. Det svenska riksdagstrycket är väl knappast mer utförligt eller inskränkt än flertalet andra länders. Vad som säges i kamrarnas plena redovisas med stor omsorg och kostnaderna för trycket är också högst betydande, vartill kommer, att den svenska riksdagen ännu ej blivit så modern, att den allvarligt övervägt debatternas upptagande på band som t. ex. fallet sedan många år är i Finland. Debatterna registreras också dubbelt genom de s. k. snabbprotokollen, som i regel publiceras något över 30 timmar efter debatten.

Vilken vikt man vill tillmäta den enskilde riksdagsledamotens yttranden kan kanske råda delade meningar om. Men otvivelaktigt torde vara, att hans beslut måste tillmätas vitsord för bedömande av hans ställningstagande. Medan hans uttalanden med största omsorg och betydande kostnader återgives, har man inte funnit hans uttalade ståndpunkt vid voteringsringar värd att fixeras i riksdagstrycket, fränsett den en gång tillämpade regeln i riksdagsstadgan § 4 mom. 3.

Beslut i riksdagen kan som bekant fattas utan votering, om ingen avvikande mening kommer till uttryck, eller, efter yrkande, genom upprensning, då talmannen skattar röstfördelningen med hänsyn till enbart bifall eller avslag, eller, om detta begäres, genom elektrisk votering. I det sistnämnda fallet fotograferas voteringstavlorna, varvid negativet sparas som original och överlämnas efter hand till riksdagsbiblioteket, som därjämte omedelbart får en kopia. Med hjälp av någon av dessa serier kan sedan röstningsresultatet rekonstrueras, så att man vet, vilka som röstat ja eller nej och vilka som avstått eller varit frånvarande. I protokollet antecknas hur många som röstat för de olika alternativen.

Materialet är ganska otympligt att handskas med och det förefaller ligga nära till hands att fråga sig, varför det icke kan insättas i riksdagstrycket. En bild kan eventuellt stöta på svårigheter ur ekonomisk synpunkt, men namnförteckningar under rubrikerna »ja», »nej», »avstår» och »frånvarande» synas rimliga att efterlysa. Riksdagsledamotens ställningstagande i voteringsringar, d. v. s. kammarbesluten, torde böra tillmätas sådan vikt, att en redovisning är på sin plats. Den obetydliga utvidgningen måste väga lätt i jämförelse med tryckets omfattning, som det står varje ledamot fritt att öka genom att yttra sig.

Ett skäl, som skulle tala emot det, är möjligen, att partierna ej önskar en alltför lättillgänglig redovisning av eventuell oenighet inom sig.

I våra grannländer förtecknas alltid här avsedda voteringar med namnlistor under de olika alternativen vid ställningstagandena.

Lars Frykholm

Norska kommunalvalen. Kommunalvalen i Norge den 23 september 1963 tilldrog sig, på grund av de föregående månadernas spända politiska situation och Arbeiderpartiets aktion i regeringsfrågan dagarna innan, större intresse än vanligt. Det rekordhöga valdeltagandet — ca 80 % mot vanligen 71—73 % — återspeglade utan tvekan det starkt ökade politiska intresse, som sommarens och höstens händelser på det parlamentariska planet hade medfört och underströk valets karaktär av riksväl. Resultatet av kommunalvalen ansågs allmänt som en förtroendeförklaring för Arbeiderpartiet och i viss mån även för Høyre — storebror i den borgerliga 4-veckors regeringen. Sosialistisk Folkepartis debut i kommunalpolitiken emotsågs med visst intresse mot bakgrunden av dess i huvudsak rikspolitiskt inriktade agitation — särskilt koncentrerad till de utrikespolitiska frågorna — och den roll partiets stortingsgrupp spelat under de två regeringskriserna. Partiet ställde denna gång upp kandidater i fler kretsar än vid stortingsvalen 1961.

Siffror omfattande 524 av 525 kommuner (Kautokeino i Finnmark valde först den 16 december) visar följande resultat (1959 års siffror inom parentes — till jämförelse har även medtagits procentfördelningen vid 1961 års stortingsval):

Arbeiderpartiet	867.663	(730.414)	46,0	(43,7)	46,8
Høyre	371.715	(310.947)	19,7	(18,6)	19,3
Kommunistene	33.723	(63.991)	1,8	(3,8)	2,9
Kristelig Folkep.	128.213	(124.147)	6,8	(7,4)	9,3
Senterpartiet	155.957	(132.144)	8,3	(7,9)	6,8
Venstre	156.817	(147.987)	8,3	(8,9)	7,2
Sosialistisk Folkep.	52.901	(—)	2,8	(—)	2,4
Fiskere, småbrukere	6.747	(10.236)	0,4	(0,6)	—
Borg. felleslister	18.676	(35.750)	1,0*	(2,1)	5,2*
Upolitiske lister	91.723	(110.015)	4,9	(6,6)	—

Källor: Arbeiderbladet 26/9 1963
Statistisk årbok 1963

* Siffrorna inte jämförbara

Förutom kommunisternas fortsatta tillbakagång bör främst påpekas de borgerliga samlingslistornas och även de s. k. opolitiska listornas minskande betydelse vid kommunalvalen. Antalet röster på borgerliga samlingslistor har efter 1951 reducerats med mellan 30 och 50 % vid varje val. Rösttalet för opolitiska listor sjönk vid senaste valet med ca 10 % i förhållande till 1959. Slutligen kan nämnas att den pågående kommunsammanslagningen i Norge har medfört att vid detta val 14.169 representanter valdes i 524 av 525 kommuner (uppgifter för Kautokeino saknas) mot 16.348 representanter i 732 kommuner 1959.

Christian Lange

IPSA-konferensen i Genève Såsom tidigare meddelats i denna tidskrift 21—25 september 1964. Äger International Political Science Association (IPSA) sjätte världskongress rum i Genève den 21—25 september 1964. Programmet upptar följande punkter:

1. *New trends in the theory and practice of federalism*. Generalrapportör för detta ämne är Professor Carl Friedrich vid Harvard University. —
2. *Youth in politics*. Generalrapportörer för detta ämne är professorerna George Lavau vid faculté du Droit et des Sciences économiques och vid Fondation nationale des Sciences politiques i Paris, och Roy C. Macridis vid State University of New York at Buffalo. —
3. *Decentralisation: political, administrative and economic*. Generalrapportör för detta ämne är professor A. H. Hanson, University of Leeds. —
4. *Political leadership*. Generalrapportör för detta ämne är professor R. Bhaskaran, University of Madras. —
5. *International organisations*. Generalrapportör för detta ämne är professor Inis L. Claude, Jr., University of Michigan. —
6. *The concept of human rights in political theory*. Generalrapportör för detta ämne är professor M. D. Raphael, University of Glasgow.

Utöver detta officiella program, som fastställts av IPSAs styrelse efter samråd med de deltagande 27 nationella statskunskapsorganisationerna, anordnas i samband med kongressen åtskilliga möten av enskild karaktär. Även dessa äger rum under IPSAs allmänna överinseende. De behandlar forskningsproblem i sådana ämnen som politiska val, intressegrupper, parti-finansiering, bruket av kvantitativa data för politiska undersökningar och politisk teori (Locke och Hobbes).

Det program som organiseras av IPSA och som sålunda bildar kongressens officiella del har delvis förberetts genom diskussioner vid olika rundabordskonferenser. I början av januari 1964 anordnade IPSA i Bombay tillsammans med den indiska statskunskapsorganisationen en konferens om dels politiskt ledarskap, d. v. s. det tredje ämnet vid IPSA-kongressen, dels om »public opinion», kommunikationer och propaganda, ett ämne som denna gång däremot inte har upptagits på det officiella programmet. Under 1963 ägde en rundabordskonferens rum i Oxford. Vid denna behandlades det första och det tredje ämnet vid den kommande statskunskapskongressen, d. v. s. federalismen och decentralisationen. Dessa ämnen är sålunda förberedda genom förarbeten, som redan nu avsatt ett omfattande skriftligt material.

Konferensens sammanträden kommer att hållas på hotell Intercontinental i Genève. Dess öppningssession äger rum måndagen den 21 september kl. 18.00. Därefter följer under tisdagen, onsdagen och fredagen (22, 23 och 25 september) mellan kl. 10 och 12.30 och kl. 15 och 17.30 sammanträden, vid vilka de ovan nämnda ämnena kommer att behandlas i grupper, som delvis arbetar samtidigt. En utfärd till den schweiziska nationalutställningen i Lausanne kommer att anordnas torsdagen den 24 september. Förhandlingarna kommer som vanligt att föras på engelska och franska, och simultantolkning sker mellan dessa båda språk.

De sex generalrapporterna kommer att presenteras på båda de officiella kongressspråken. Andra rapporter kommer att framläggas antingen på engelska eller på franska. Liksom vid tidigare kongresser kommer endast

skriftliga bidrag, som skrivits på kongressledningens begäran eller som godkänts av generalrapportörerna, att sändas ut till deltagarna. Den som har speciellt intresse för något av ämnena uppmanas att skriva direkt till generalrapportören. Det betyder att den som själv vill göra ett skriftligt inlägg i en fråga bör kommunicera detta till denne.

Det skriftliga material, som sänts ut till de anmälda deltagarna, kommer enligt vad kongressledningen meddelar att i huvudsak vara utsänt före den sista juli, generalrapporterna dock icke förrän senast den 15 augusti. Detta innebär att svenska deltagare kan räkna med att erhålla materialet senast omkring en vecka efter de angivna tiderna.

För kongressdeltagarna utgår en anmälningsavgift. Denna utgör för individuella medlemmar av IPSA 5 dollar, för andra deltagare 10 dollar. Dessutom utgår numera en särskild avgift för de arbetspapper som läggs fram vid konferensen. Den uppgår för vart och ett av de fem ämnena till 2 dollar. Den som vill ha papperen beträffande alla de sex ämnena kan erlægga en avgift av 10 dollar för dessa. Deltagare bör anmäla sig så snart som möjligt till IPSA:s högkvarter, adress: *Association Internationale de Science Politique, 27 rue Saint-Guillaume, Paris (7)*, Frankrike. Anmälningsblanketter har distribuerats till de statsvetenskapliga institutionerna och kan dessutom erhållas från ovanstående adress i Paris.

Nils Andrén

STATSKUNSKAPEN VID DE AKADEMISKA LÄROSÄTENNA ÅR 1963

Göteborgs universitet. *Lärare:* Jörgen Westerståhl, innehavare av August Röhss' professur i statskunskap, utnämnd 1952 (tjänstledig 1.1—30.4); Gunnar Gerdner, docent, universitetslektor, utnämnd 1962 (förordnad att uppehålla professuren 1.1—30.4); Arne Wåhlstrand, docent, utnämnd 1941; Bo Särilvik, fil. lic. forskarassistent, förordnad 1961; Björn Molin, fil. lic. biträdande lärare, förordnad 1962.

Undervisning har även meddelats av professor Peter Bromhead (Swansea), professor Sven Lindman (Åbo), lektor Arne Andersson, fil. lic. Elias Berg, hovrättsrådet Gudmund Enulf, lagman Einar Holm, fil. stud. Esbjörn Jansson, lektor Thore G. Jaenson, fil. kand. Erik Moberg, fil. kand. Gunnar Nordenstam och fil. kand. Lars Strömberg.

Assistenten: fil. kand. Lars Strömberg; fil. kand. Gunnar Nordenstam (andra halvåret).

Förste amanuens: fil. kand. Gunnar Nordenstam (första halvåret).

*

Licentiatexamen avlades av Björn Molin och Bertil Björklund. Den senares licentiatavhandling, »Studier i Svenska Typografförbundets historia», godkändes under vårterminen.

*

Doktorandstipendium innehades under höstterminen av Bertil Björklund. *Licentandstipendium* innehades under hela läsåret av fil. kand. Erik Mo-

berg och fil. kand. Lars F. Tobisson, under höstterminen av fil. mag. Karl-Erik Graad och under del av höstterminen av fil. kand. Sune Persson.

*

En *studieresa* till Stockholm, i vilken ett tjugotal studenter deltog, företogs den 8—10 maj under ledning av docent Gerdner, varvid besök avlades i riksdagen, statsrådsberedningen, ecklesiastikdepartementet, Svenska Arbetsgivareföreningen, Landsorganisationen och Skolöverstyrelsen.

*

Statsvetenskapliga föreningen har under läsåret haft ett sammanträde i anslutning till ett besök av prof. Dahl (Yale). Styrelsen har haft följande sammansättning: ordförande professor Jörgen Westerståhl, vice ordförande docent Arne Wåhlstrand, sekreterare och skattmästare fil. lic. Bo Särilvik, övriga ledamöter: fil. kand. Georg Brittberg och fil. lic. Lennart Hansson.

Gunnar Nordenstam

Lunds universitet. *Lärare och tjänstemän* vid Statsvetenskapliga institutionen har varit: professor Nils Stjernquist (tjänstledig under vårterminen för offentligt uppdrag); t. f. professor: docent Back (vårterminen); universitetslektor: docent Pär-Erik Back; e. universitetslektorer: fil. lic. Sven-Ola Lindeberg, fil. lic. Hans F. Petersson (höstterminen), fil. lic. Hans Wieslander (vårterminen); docent: fil. dr Torbjörn Vallinder; biträdande lärare: fil. mag. Bertil Fiskesjö; e. lärare: fil. lic. Gunnar Sjöblom, fil. mag. Olof Söderberg (höstterminen), fil. lic. Bo Westerhult (vårterminen), fil. lic. Hans Wieslander (höstterminen); forskarassistent: fil. lic. Agne Gustafsson; e. forskarassistent: fil. lic. Bo Westerhult (höstterminen); assistenter: pol. mag. Bengt Johansson, fil. mag. Sven Kinnander (vårterminen); förste amanuenser: fil. mag. Sven Kinnander (höstterminen), fil. mag. Sven-Erik Strand; andre amanuenser: pol. stud. Carl-Gustaf Carlsson (höstterminen), fil. mag. Rolf Holmér (till 1/11), pol. stud. Lennart Ryde, fil. mag. Anita Sjögren, fil. kand. Rolf Österberg (höstterminen till 1/11); tredje amanuenser: fil. stud. Bo Bjurulf (från 1/11), pol. stud. Carl-Gustaf Carlsson (vårterminen), fil. stud. Hans Ring (från 1/11), fil. kand. Rolf Österberg (vårterminen); kanslibiträden: fru Ebba Skjöld, fröken Ingrid Widell (från 1/7); kontorsbiträde: fröken Ingrid Widell (till 1/7).

*

Filosofie licentiatexamen har under året avlagts av fil. mag. Sven René.

*

Doktorandstipendium har under hela året innehafts av fil. lic. Gunnar Sjöblom, under vårterminen av fil. lic. Bo Westerhult samt under höstterminen av fil. lic. Hans Wieslander.

*

Licentandstipendium har under hela året innehaft av fil. mag. Mats Bergquist, fil. kand. Ingemar Glans, fil. kand. Göran Hydén och fil. mag. Olof Söderberg, under vårterminen av fil. mag. Jan Ringdahl, under höstterminen av pol. mag. Leif Andersson, fil. kand. Conny Fredriksson och pol. mag. Gunnar Skogmar, samt från den 1/11 av fil. mag. Rolf Holmér och fil. kand. Rolf Österberg.

*

Proseminariet har under ledning av docent Vallinder den 12—16 maj företagit en exkursion till Stockholm. Deltagarna bereddes därvid tillfälle att besöka bl. a. finansdepartementet, statsrådsberedningen, riksdagen, Sveriges Radio, SAF och LO.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under året haft följande sammansättning: ordförande professor Nils Stjernquist, vice ordförande fil. lic. Hans F. Petersson, sekreterare pol. mag. Bengt Johansson, kassör fil. lic. Agne Gustafsson samt styrelseledamot utan särskild funktion jur. kand. Göran Ravensborg.

Föreningen har under året haft två sammanträden. Den 17 maj gästades föreningen av professor Robert A. Dahl från Yale University, som föreläste över ämnet »Unity and Conflict in American Political Life». Den 15 oktober höll professor Vladimir Dedijer från University of Manchester ett föredrag över ämnet »On Permanent Revolution».

Bengt Johansson

Stockholms universitet . Lärare i statskunskap har under året varit: preceptor Nils Andrén, under läsåret förordnad uppehålla Lars Hiertas professur i statskunskap, föreståndare för The Stockholm University Institute for English-Speaking Students, förordn. 1962; docent Per Sundberg, universitetslektor, utn. 1961, t. f. preceptor och föreståndare för The Stockholm University Institute for English-Speaking Students; docent Hans Meijer, rektor för Socialinstitutet i Stockholm, förordn. 1958 (1956), meddelat professorsundervisning och förrättat examination; docent Gunnar Wallin, e. o. docent, förordn. 1961; docent Olof Ruin, e. o. docent, förordn. 1962; fil. lic. Elmar Nyman, e. universitetslektor, förordn. 1958, d. 1/12 1963 utnämnd till universitetslektor; fil. lic. Lars Foyer, t. f. universitetslektor, förordn. 1962; fil. lic. Harriet Lundblad, e. universitetslektor, förordn. 1962; fil. lic. Arne Halvarsson, e. universitetslektor, förordn. ht—63; fil. lic. Olof Wennås, e. universitetslektor, förordn. ht—63 1/7—1/9, fil. lic. Elias Berg, e. universitetslektor på halvtid, förordnad ht—63, efter 1/9 på heltid; extra lärare under läsåret; docent Ingemar Lindblad, förordn. 1962; fil. dr Göran Lindahl, rektor för Journalistinstitutet i Stockholm, förordn. 1961; fil. dr Bruno Kalnins, förordn. 1957; jur. kand. Karl-Gustaf Lindelöw, hovrättsråd, förordn. 1959; fil. lic. Birger Hagård, förordn. 1962; fil. kand. Inge-

mar Mundebo, lektor vid Socialinstitutet i Stockholm, förordn. 1960; fil. kand. Inger Pålsson, förordn. ht—63.

Assistenter: under vt—63 fil. lic. Arne Halvarsson, förordn. 1962, under ht—63 fil. kand. Gunnar Vingedal, förordn. 1963; pol. mag. Hadar H:son Cars, förordn. 1963.

Förste amanuenser: under vt—63 fil. kand. Anders Clason, förordn. 1962; cand. philol. Christian Lange, förordn. 1962; fil. mag. Stig Thorén, förordn. 1962; fil. kand. Ulf Åkersten, förordn. 1962; fil. kand. Harald Hamrin, förordn. 1963; fil. mag. Kjell Treslow, förordn. 1/10—31/12—63.

Andre amanuenser: under vt—63 fil. stud. Kerstin Johansson, förordn. 1963; fil. kand. Gunnar Vingedal, förordn. 1963.

Tredje amanuenser: under läsåret 1963 fil. kand. Jan-Olof Sundell, förordn. 1960; under ht—63 fil. kand. Hans G. Andersson; fil. mag. Mats Bergquist; fil. kand. Göran Boberg; fil. kand. Anders Clason; fil. stud. Hans C. Johansson; fil. stud. Kerstin Johansson; fil. kand. Folke Löfgren; David Paz, M. S. Sc.; fil. mag. Stig Thorén; fil. mag. Kjell Treslow 1/7—30/9.

*

Disputation: Fil. lic. Elmar Nyman disputerade den 21 september 1963 på en avhandling om »Indragningsmakt och tryckfrihet 1785—1810». Fakultetsopponent var docent Gunnar Wallin och de av respondenten utsedda opponenterna fil. dr Sven-Ingvar Olofsson och docent Edvin Lagman.

*

Fil. lic.-examen har avlagts av Eric Fridlund, Viking Rendahl och Silas Rydgård.

*

Följande *licentiatavhandlingar* har godkänts: Eric Fridlund: »Carl Ekman's första ministär». Viking Rendahl: »Stockholms folkskolors centrala förvaltning 1862—1958». Karl-Wilhelm Samuelson: »Fackliga organisationssträvanden bland statstjänstemännen före 1945».

*

Doktorandstipendium har under året innehafts av Birger Hagård, Tomas Hammar, Torsten Landelius och Krister Wahlbäck.

*

Licentiandstipendium har under året innehafts av Anders Clason, Christian Lange, David Paz, Stig Thorén, Monika Petré, Henric von Schwerin och Jan-Olof Sundell.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under 1963 haft följande sammansättning: ordf. t. f. professor Nils Andrén, v. ordf. docent Wallin, sekreterare och skattmästare fil. lic. Harriet Lundblad, övriga ledamöter

docent G. Petrén, fil. lic. G. Hellström, fil. lic. Krister Wahlbäck, fil. lic. Erik Öhlin.

Föreningen har under året haft sju sammanträden. Följande föreläsare har medverkat: Preceptor Fritz Kaijser »Ny statlig företagsform för postverket (SOU 1962: 52)», docent Thomas Wyller »Den norska statsmaktens rekonstruktion efter ockupationens slut 1945», överste Olof Sundell och fil. mag. Lars Furhoff »Journalistinstitutets tillkomst», professor Robert A. Dahl »Community Studies», professor B. Wohlstetter »Problems of International Security Research», byråchef S.-H. Ryman »Högre förvaltningsutbildning för statstjänstemän», J. David Singer »The Scientist and International Security».

Gunnar Vingedal

Uppsala universitet. *Lärare:* Carl Arvid Hessler, professor skytteanus, Olle Nyman, docent, universitetslektor, Torsten Petré, universitetslektor (fr. o. m. 1/7), Ragnar Simonsson, docent, Gert Hornwall, docent, Nils Elvander, e. o. docent, Nils Runeby, docent, e. universitetslektor, Bengt Almerud, fil. lic., e. universitetslektor, Lennart Bodström, fil. lic., e. universitetslektor, Clarence Nilsson, fil. lic., extra universitetslektor, Bengt Alexanderson, fil. lic., forskarasistent, Sten Sture Landström, fil. lic., e. lärare, Carl Wahren, fil. lic., M. A., e. lärare, Stig Strömholm, jur. lic., fil. kand., e. lärare, Ingemar Mundebo, lektor vid Socialinstitutet i Stockholm, e. lärare (t. o. m. 30/6), Sven Hamrell, fil. kand., B. A., e. lärare.

Assistent: pol. mag. Terence Carlbom.

Förste amanuenser: pol. stud. Bengt Barkfeldt (t. o. m. 30/6) och fil. mag. Ingemar Moberg, tillika bibliotekarie (fr. o. m. 1/7).

Andre amanuenser: fil. mag. Ingemar Moberg, tillika bibliotekarie (t. o. m. 30/6) och pol. stud. Bengt Barkfeldt (fr. o. m. 1/7).

Tredje amanuens: pol. stud. Hack Kampmann (t. o. m. 30/6).

Förste amanuens och föreståndare för pressarkivet: fil. kand. Tord Strömkvist (fr. o. m. 1/7 assistent för pressarkivet).

Tredje amanuens med tjänstgöring vid pressarkivet: fil. mag. Göran Dyverfeldt.

*

Filosofie licentiatexamen har avlagts av pol. mag. Svante Nycander.

*

Doktorandstipendium innehades under höstterminen av fil. lic. Lars Rudebeck och pol. mag. Donald Söderlind.

*

Licentandstipendium innehades under hela året av fil. mag. Mats Bäck, fil. mag. Holger Emretsson, fil. kand. Anders Henriksson, fil. kand. Birgitta Kettner och fil. mag. Inger Sjödahl, under vårterminen av fil. kand. Bo

Jonsson, fil. kand. Reidar Larsson och fil. kand. Lars Rudebeck, under höstterminen av fil. mag. Sölve Bengtsson, fil. kand. Sverker Gustafsson, fil. mag. Evert O. Månsson och fil. kand. Hans Sjöberg.

*

Det politiska pressarkivet i Skytteanum har föreståtts av amanuensen, fil. kand. Tord Strömkvist (fr. o. m. 1/7 assistent). Under året har fil. mag. Göran Dyverfeldt uppehållit en befattning som tredje amanuens vid arkivet. Mag. jur. Artur Mägi har medverkat vid arkivmaterialets ordnande.

I arkivet är 45 tidningar företrädde. Samtliga har ställt friexemplar till förfogande.

Arkivets klassifikationssystem tillställs på begäran de intresserade.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har haft följande sammansättning: professor Carl Arvid Hessler, ordförande och redaktör för föreningens skriftserie, docent Nils Elvander, vice ordförande, fil. lic. Lennart Bodström, sekreterare, stadsbibliotekarie docent Gert Hornwall, skattmästare, amanuens Bengt Barkfeldt, v. sekreterare och v. skattmästare, fil. lic. Lars Rudebeck, 6:e ledamot.

Föreningen har under året haft två sammanträden. Den 15 mars talade docent Wyller över ämnet »Några statsvetenskapliga aspekter på norsk ockupationshistoria». Den 12 december talade professor Singer över ämnet »Theories of international politics».

Bengt Barkfeldt

LITTE R A T U R G R A N S K N I N G A R

A. THOMSON, *Stöld av annans hustru. Kristofers landslag Tjuvabalken Kapitel 1. (Scripta Minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis. 1961—1962: 3, 1963).*

Utgångspunkten för A. Thomsons senaste rättshistoriska undersökning, »Stöld av annans hustru», är följande bestämmelse i Kristofers landslag av 1442, Tjuvabalken kap. 1:

»Bästa ting som bonde har i sitt bo är hans laggifta hustru. Den som stjälar henne från bonden, han är värste och störste tjuv. Och därför, den som lockar bondens hustru från honom och löper bort med henne, blir han gripen på färsk gärning, då skall han föras till tinget och dömas och upphängas över andra tjuvar. Vill ej bonden unna sin hustru livet, så skall hon ock föras till tinget och dömas kvick i jord. § 1. Nu kan sådan sak tillvitas någon och han är ej gripen vid gärningen och fulla intyg och vittnen finnas ej; då skall det stå till häradsnämnd. Fria de honom, vare han friad. Fälla de honom, böte han 40 mark, hälften till målsäganden och hälften till konungen; de skola böta vardera till biskopen 6 mark och gå under skrift. Har ock målsäganden full bevisning med sig från det härad, där de löpte bort, då skall konungens fogde hjälpa honom att gripa dem båda, som löpte bort, var han än finner dem, och straffa dem så som förut är sagt. § 2. Tager någon lösen för dem, utom i fall att målsäganden beder för dem, give han lösensumman till målsäganden och gälde därtill 40 mark, konungens ensak. § 3. Samma lag skall vara, om ogift kvinna löper bort med gift man.»

Av Thomsons ingående undersökning framgår, att det anförda lagrummet saknar motsvarighet i äldre svensk lagstiftning. Detta gäller både den 100 år äldre landslagen, Magnus Erikssons landslag från 1340-talet, och landskapslagarna. Härtill kommer, att Kristofers landslag först under senare delen av 1500-talet mera allmänt började att tillämpas och först genom 1608 års tryck definitivt undanträngde Magnus Erikssons landslag (s. 27). Såsom förf. i annat sammanhang* visat, är den s. k. Uppsalastadgan av år 1538, där vissa bestämmelser ha tagits ur behandlade lagrum, av betydligt senare datum (s. 24 f.). Det äldsta exemplet på lagrummets tillämpning här rör också från 1587 (s. 25). Det är enligt recensentens mening föga troligt, att det överhuvudtaget existerar något väsentligt äldre belägg. På en punkt var bestämmelsen redan föråldrad, då lagen började tillämpas. Levande begravning — »kwick i jord» — tillämpades icke omkring år 1600 i Sverige (s. 48, not 90 och s. 55). Längre kom heller icke bestämmelsen att tillämpas. Då hovrätten i Livland år 1700 i ett mål hade dömt efter Tjuvabalk kap. 1, förklarade Karl XII i rådet »denna lagen vara gammal och ej vara i bruk» (s. 65). Förf. konstaterar också, att det efter mitten av 1650-talet finns mycket få rättsfall i samlingarna av hovrättens och kungl. maj:ts prejudi-

* Scandia 1963 s. 144 ff.

kat, där Tjuvabalken kap. 1 återopas (s. 63; se även s. 13 ff.). Det anförda innebär, att bestämmelsen om stöld av annans hustru i Tjuvabalken kap. 1 i Kristofers landslag från 1442 tillämpats omkring 100 år, från slutet av 1500-talet till slutet av 1600-talet. Med undantag av några särskilt intressanta rättsfall från tiden omkring 1650 äro flertalet av de av förf. anförda från 1620-talet.

Beträffande tillkomsten av här berörda lagrum understryker förf. med all rätt det kyrkliga inflytandet. Han hänvisar härvid till bestämmelserna om böter till biskopen och om uppenbar skrift (s. 9 ff. och 21 f.). Förf. påpekar vidare (s. 14 f.) den fundamentala betydelsen av de stadganden ur Mose lag, som Karl IX och rådet fogade till 1608 års edition av Kristofers landslag. Dessa stadganden blevo härigenom, skriver förf., »gällande svensk världslig rätt». Under benämningen »Guds lag» återopades de sedan vid rättstillämpingen (s. 14 f. och 31). Till den världsliga lagen hade Karl IX och rådet alltså fogat »Guds lag». »Guds och Sveriges lag», som uttrycket lydde, hade härmed ställts sida vid sida av varandra. »Vanligen lades föreskrifterna i Guds lag och äldre svensk rätt *gemensamt* till grund för domen» (s. 35). Domen fälldes »efter 1 kap. Tjuvabalken, item efter Guds lag», d. v. s. 3 Mosebok 20: 10 (s. 37 f.). Två personer dömdes 1624 vid en häradsrätt till döden, när de förbrutit sig »både mot Guds och Sveriges lag» (s. 45 f.).

Innebörden i det av Thomson behandlade lagrummet har under de senaste åren varit livligt debatterad. Fil. mag. Lizzie Carlsson, Lund, har bestämt hävdad, att brottet enligt ifrågavarande lagrum inkluderade äktenskapsbrott. »För min del har jag», skrev Lizzie Carlsson i Kyrkohistorisk Årsskrift 1960 (s. 34), tolkat lagbudet på så sätt, att det avsåg äktenskapsbrott kombinerat med rymning och menat, att äktenskapsbrottet ansågs självklart i och med rymningen». Häremot har prof. Ragnar Hemmer, Helsingfors, hävdad, att man vid tolkningen av sagda lagrum måste hålla sig till ordalydelsen, och denna talar endast om lockande av annans hustru från hennes man och bortrymningen med henne. Det är alltså uteslutande fråga om stöld. Hemmer medger dock, att mannen genom bortlockandet och rymningen kränkte sedligheten samt att rymningens syftemål i de flesta fall var att fortsätta ett förhållande eller inleda ett sådant. Lägersmål hörde emellertid icke till själva brottet. »Brottet är fullbordat redan då hustrun lämnat sitt hem i avsikt att inte mer återvända dit . . . Könsumgånge hör således inte alls till brottets kriterier». Lagrummet gäller icke horsbrott.

Gentemot Hemmer anmärker Thomson, »att vad man åsyftade med uttrycket »lockar bondens hustru från honom /d. v. s. hennes man/ och löper bort med henne» var rymning i förening med hor. Den brottslige mannen hade *stulit* bondens hustru genom båda brotten. Det var därvid utan betydelse om horsbrottet hade begåtts före eller efter rymningen, blott det var förenat med en sådan» (s. 21).

Genom att dra fram en rad i diskussionen tidigare icke utnyttjade rättsfall har Thomson kunnat visa, att lagrummet både i underdomstolarna och i hovrätten avsåg rymning i förening med hor (s. 44, 49, 56 f., 59 f., 66 ff.). Den av Lizzie Carlsson förfäktade åsikten har härigenom bekräftats.

Kungl. Maj:t tog däremot ingen hänsyn till rymningen utan dömde utslutande »på grund av att de brottslige hade begått hor» (s. 68). I kungl. maj:ts domar kan man sålunda avläsa den förskjutning, som ägt rum, sedan lagrummet skrevs 1442. Ursprungligen var stölden och rymningen det avgörande. Horsbrottet utgjorde den försvårande omständigheten; därför var straffet för mannen hängning »över andra tjuvar» och för kvinnan levande begravning, »kvick i jord». Kungl. Maj:t däremot betraktade icke stölden och rymningen som det i egentlig mening brottsliga utan lägersmålet. Kungl. Maj:t tillämpade alltså konsekvent »Guds lag» eller bestämmelsen i 3 Mosebok 20:10 i 1608 års tillägg till landslagen: »Den som hor bedriver med någon mans hustru, den skall döden dö, både horkarlen och horkonan, därför att han med sin nästas hustru hor bedrivit haver». Även de samtida juristerna ansågo, att »den stöld, varom Tjuvabalken kap. 1 talade, var hor, som hade blivit av särskilt graverande natur genom att horkarlen och horkonan hade rymt tillsammans» (s. 70). Horsbrottet var »ett stort tjuveri» (jfr s. 53 och 55 ff.). Att ha påvisat denna utveckling, hör till förf:s bestående forskningsinsatser.

Genom Thomsons ingående och väldokumenterade rättshistoriska undersökning bör debatten om innebörden av bestämmelserna i Tjuvabalken av Kristofers landslag om stöld av annans hustru kunna anses avslutad. Brottet var rymning i förening med hor.

Sven Kjällerström

TORBJÖRN VALLINDER: *I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886—1900*. Akad. avh. Lund political studies 2. 346 sid. Natur och kultur. Stockholm 1962.

Författningens utveckling och det allmänpolitiska skeendet under 1800-talets sista decennier har sedan länge gjorts till föremål för grundliga undersökningar av såväl statsvetare som historiker. Två huvudförklaringar till detta förhållande kan anges. Dels har perioden en omisskännlig prägel av politiskt brytningsskede eller, om man så vill, av grundläggningstid för det moderna Sverige. Dels är källmaterialet jämfört med äldre tiders nästan överflödande rikt. Den periodiska pressen har nått en sådan spridning, att den ger möjligheter till brett upplagda undersökningar av politisk aktivitet och opinion riket över; den officiella statistiken har blivit så mångförgrenad och tillförlitlig, att den ger underlag för långtgående slutsatser om skilda samhällsliga företeelser; ett stort otryckt källmaterial, främst i form av enskilda brevsamlingar, har kunnat uppsåras.

Det vill förefalla som om det vetenskapliga intresset för perioden ökat under senare år. Bl. a. har flera doktorsavhandlingar nyligen publicerats och andra är under utarbetande. Den som numera ger sig i kast med ett ämne från denna tid gör det i medvetande om att han svårigen kan komma att framlägga några helt oväntade och uppseendeväckande rön. Det måste i betydande grad bli fråga om en komplettering och fördjupning på enskilda punkter samt en systematisering av redan kända fakta. Forskning av detta

slag är naturligtvis i många fall av stort värde, ja angelägen. Att en närmare samordning av de olika forskningsuppgifterna skulle ha gett ett större utbyte kan dock knappast förnekas. Detta känsliga problem skall här inte göras till föremål för några närmare utläggningar. Ett önskemål må dock i detta sammanhang uttalas. Det är angeläget, när det gäller ett område som bearbetats av många vetenskapsmän, att varje ny forskare klart anger hur hans insats förhåller sig till föregångarnas. Som det nu i regel är skymtar dessa främst i pliktskyldigast meddelade hänvisningsnoter och i resonemang av övervägande polemisk natur. Vad man kan efterlysa är ett särskilt avsnitt, måhända lämpligast i anslutning till sammanfattningen, vari författaren ställer in sina resultat i det större forskningsssammanhanget och särskilt pekar på de punkter i vilka han genom framdragande av nytt material eller genom omvärdering av förut utnyttjade källor anser sig ha gjort vetenskapliga landvinningar.

De anförda reflexionerna är närmast föranledda av en granskning av Torbjörn Vallinders ovan rubricerade doktorsavhandling. Vallinder skildrar i detta arbete en organisation, vars viktigaste verksamhet tidigare beskrivits av flera forskare. Det oaktat lyckas han skänka avsevärt ökad och säkrare kunskap om huvudföremålet för sin forskning. Därutöver ger han en intressant sidobelysning åt några av tidens övriga kontroversiella frågor samt gör många slående iakttagelser ifråga om andrakammarvalens begynnande förvandling och partiväsandets konsolidering. Kanske främst till följd av författarens anspråkslöshet avtecknar sig de vunna forskningsresultaten dock inte alltid med den skärpa som i och för sig varit möjlig.

Vallinders redogörelse för rösträttsrörelsens historia är väsentligen kronologiskt disponerad. Efter en inledande beskrivning av de allmänna förutsättningarna för rösträttsfrågans uppkomst skildras översiktligt de framstötter i frågan som gjordes under de två första årtiondena efter representationsreformen. I två separata kapitel redogörs härefter för rösträttsför-
eningarna i Stockholm, respektive Östergötland under 1880-talets sista år. Östgötaföreningen inriktade så småningom sin verksamhet på att skapa en riksorganisation. Från och med fjärde kapitlet utgör denna organisation, Sveriges allmänna rösträttsförbund, bildad i januari 1890, framställningens huvudobjekt. Förbundets blygsamma insatser under det första verksamhetsåret skildras under den betecknande rubriken »I svaghetens tecken». År 1891 omorganiserades dock den högsta ledningen, vilket möjliggjorde en större kraftutveckling. Av särskild betydelse för framtiden blev inrättandet av en sekreterarpost, varigenom förbundet i David Bergström erhöi en person, som fortlöpande ägnade sig åt rösträttsarbetet. I diskussionerna om vilka medel som förbundet borde begagna för att övertyga statsmakterna om en rösträttsreforms nödvändighet vann tanken på att anordna en folkriksdag efter hand terräng, och 1892 års rösträttsmöte beslutade sig för en opinionsyttring av detta slag. Vallinder skildrar ingående debatterna härom och redogör för de praktiska föranstaltningarna inför den beramade folkriksdagen. I avhandlingens åttonde kapitel följer så en redogörelse för denna första folkriksdag, samlad i mars 1893. Perioden fram till nästa folkriksdag skildras härefter i två avsnitt, »I vänstersamverkans tecken» och »Förspelet

till andra folkrikdagen». Denna, som sammanträdde i maj 1896, väckte mindre uppmärksamhet än den först anordnade och ägnas ett tämligen kort avsnitt i Vallinders framställning. I de två sista kapitlen i den kronologiska delen av avhandlingen beskrivs en organisation, vars handlingskraft är i avtagande och i november 1900 ebbar ut.

Den andra och mindre delen av Vallinders arbete består av specialredogörelser för några särskilda frågor. Ett kortare avsnitt ägnas sålunda förbundets organisation, finanser och sociala struktur. Vidare uppmärksammas i var sitt längre kapitel rösträttsrörelsens insatser vid valen till Andra kammaren 1890—1899 respektive de idémässiga motiveringarna för reformsträvandena.

Den beskrivna dispositionen av stoffet förefaller i stort sett ha varit den mest ändamålsenliga. Den kronologiska framställningen med välavvägda korta sammanfattningar efter varje kapitel ger en god bild av rörelsens skiftande verksamhet. Likaså finns det starka skäl för att, som Vallinder gjort, bryta ut vissa frågor och behandla dem separat. Man känner sig dock inte övertygad om lämpligheten av att hänföra rösträttsrörelsens kampanjer inför andrakammarvalen till dessa frågor. Åtgärden hade varit försvarbar och kanske t. o. m. lämplig om avhandlingen försetts med en — även av andra skäl önskvärd — sammanfattande systematisk analys av rösträttsrörelsens aktivitet och karaktär. Det korta avslutningskapitlet på fyra sidor, betitlat »Rösträttsrörelsen och demokratins genombrott», fyller inte en sådan uppgift. Som det nu är har Vallinder i sin kronologiska framställning meddelat vissa huvuddata om rösträttsförbundets beslut rörande valarbetets uppläggning och om de faktiska valinsatserna, medan han i specialkapitlet i tidsföljd ingående har beskrivit valkampanjer och valutfall vid vart och ett av de fyra andrakammarvalen under perioden. Resultatet har i viss mån blivit en upprepning, som tar undan något av läsarens intresse för specialframställningen. Men vad värre är: den i och för sig givande analysen av rösträttsförbundets valkampanjer har inte hopfogats med redogörelsen för organisationens övriga agitations- och påtryckningsverksamhet på ett sådant sätt, att helhetsbilden klart framträder. Detta synes i sin tur verksamt ha bidragit till att Vallinder vid sina bedömningar av vissa fundamentala drag i rösträttsrörelsens karaktär uttrycker sig vagt eller missvisande. I det följande skall Vallinders uppfattning i dessa hänseenden tagas upp till diskussion. Härvid blir det också tillfälle att referera huvudinnehållet i vissa centrala partier av boken.

Förkämparna för allmän rösträtt kom från två skilda politiska läger, det liberala (radikalliberala) och det socialdemokratiska. De allmänpolitiska värderingarna hos respektive riktningar påverkade givetvis deras attityd i rösträttsfrågan. För socialdemokratin, som ännu intog en ambivalent inställning till demokratin, var spörsmålet om rösträttens utsträckning först och främst en maktfråga, och under de första årens rösträttsstrider hissades ofta klasskampssignalerna. För liberalerna var reformkravet mera en ideologiskt förankrad rättvisefråga, och i enlighet med sin förnufts- och framstegstro ansåg de, att makthavarnas motstånd skulle kunna brytas genom en kampanj som byggde på såväl styrkedemonstrationer som upp-

lysningsarbete. Vad gäller de samverkande åsiktsriktningarnas organisation och rekryteringsområden kan följande påpekanden göras. Socialdemokraterna skaffade sig som bekant en partiapparat 1889. Medlemskadern uppgick vid 90-talets ingång till cirka 3.000, 1895 till omkring 10.000 och 1898 till 27.000. Den ojämförligt största delen av sympatisörerna fanns bland de rösträttslösa arbetarna i städerna. Den helt oorganiserade och tämligen heterogena liberala rörelsen hade en betydligt bredare bas. Sympatisörerna kom från såväl städer som landsbygd och omfattade såväl betydande grupper rösträttslösa som en stor del av elektoratet till Andra kammaren. Några exakta jämförelser mellan de liberala och socialdemokratiska riktningarnas numeriska styrka kan inte anställas, men så mycket är klart, att den liberala var den större och att dess övervikt bland personer »ovanför strecket» var mycket markant.

Dessa väsentliga skillnader i de liberala och socialdemokratiska rörelsernas allmänna samhällsåskådning, organisation och — snarast potentiella — numerär resulterade självfallet i en olika syn på den gemensamma rösträttsorganisationen, i någon mån vad gällde dess målsättning och i evident grad vad angick dess taktiska dispositioner. Vallinder är givetvis medveten om detta men utnyttjar inte sin kunskap på ett tillfredsställande sätt i analysen. Vallinder formulerar vad han kallar »rösträttsrörelsens grundläggande taktiska problem» på följande sätt: »vilket är det effektivaste sättet att erövra den allmänna rösträtten, att gå vägen över andrakammarvalen eller gå den utomparlamentariska vägen med mer eller mindre handlingsbetonad propaganda mot statsmakterna?» (s. 127). Såvitt jag har kunnat finna stämmer detta inte med de fakta Vallinder själv drar fram. Hans framställning ger nämligen vid handen, att den samlade rösträttsrörelsen i sina rekommendationer och i sin verksamhet inte betraktade de angivna vägarna som alternativa. Vallinder nödgas också på ett par ställen (s. 44, 119 f.) uttrycka sin bekymrade förvåning över att rösträttsrörelsen inte tog upp en taktikdebatt av det slag som han själv uppfattar som central. Den för rörelsen aktuella problematiken synes snarast böra anges på ungefär följande sätt: vilket slags utomparlamentarisk »handlingsbetonad propaganda» bör kombineras med aktiviteten vid andrakammarvalen för att bästa tänkbara resultat skall erhållas? Att läget var sådant berodde uppenbarligen på de nyss skisserade skillnaderna i de bägge samverkande »partiernas» åskådning och styrka. Socialdemokraterna hade med sin ytterst blygsamma förankring i valmanskåren naturligtvis inget primärt och betydande intresse av att rösträttsrörelsen tog en mera aktiv del i andrakammarvalen. Eventuella framgångar där skulle ju tillfalla liberala kandidater. Detta förhållande ledde till att socialdemokraternas inriktning på att begagna utomparlamentariska påtryckningsåtgärder, en inriktning som redan till följd av deras »samhällsfientlighet» var otvetydig, kraftigt accentuerades. Liberalerna i sin tur önskade, att rörelsen skulle engagera sig i bägge slagen av aktioner, vilket måhända bidrog till deras moderation vid valet av utomparlamentariska åtgärder. Vid en genomgång av debatterna mellan liberaler och socialdemokrater slås man av vilken ringa uppmärksamhet som valpropagandan tilldrog sig — socialdemokraterna tillmätte den så ringa vikt att de tämligen likgiltigt godtog de liberala förslagen — medan däremot det tidvis häftiga

méningsutbytet om övriga påtryckningsmedel till slut kom att gälla rösträttsförbundets vara eller icke vara.

I diskussionerna om metoderna för att aktivisera medborgarna och utöva påtryckningar gentemot statsmakterna fördes en mängd förslag fram: effektivisering av rösträttsförbundets organisation, skriftutgivning, föredrag, lokala möten, folkrikisdagar, resolutioner, petitioner, adresser, personliga uppvaktningar, demonstrationer, arbetsnedläggelse, konsumtionsstrejk, skattevägran, mönstringsvägran, folkbeväpning etc. Vallinder har med berömvärd energi följt dessa diskussioner och beskrivit den faktiska verksamhet, som rösträttsrörelsen direkt engagerade sig i eller indirekt animerade. Vallinders framställning visar, att rörelsen i inledningsskedet inte arbetade efter någon bestämd plan. Någon klar gradering av de olika medlen skedde inte, och aktiviteten var över huvud taget blygsam. Detta var inte i linje med socialdemokraternas önskemål. I maj 1891 uttalade sig den socialdemokratiska partikongressen för en folkrikisdag, samt om denna inte fick önskad effekt, för en agitation för anordnandet av en storstrejk. Vid rösträttsförbundets allmänna möte senare på året avvisades dock folkrikisdagsprojektet. Redan följande års möte sade emellertid ja därtill. Förändringen berodde, menar Vallinder, dels på att 1892 års möte genom sin bredare rekryteringsbas var mera representativt för rösträttsrörelsen, dels på en faktisk åsiktsförskjutning inom det liberala lägret.

Folkrikisdagens obetydliga resultat gav ny fart åt taktikdebatten inom rösträttsrörelsen. Under intryck av det kallsinniga mottagandet från statsmakternas sida skärptes tonen, och radikalerna fick ökat gehör för sina synpunkter. Anordnandet av folkrikisdagar framstod inte längre som en tillräckligt verkningfull främsta påtryckningsåtgärd. Kraftyttringar av mera hotfullt slag måste till. Liberaler och socialdemokrater formulerade i fullt samförstånd en skarp resolution, vari de framhöll, att de rösträttslösa för att bryta motståndet i nödfall var beredda att begagna varje påtryckningsmedel, som inte stred mot folkets allmänna rättsmedvetande. I anslutning härtill beslutades en utredning av vilka åtgärder som härvidlag skulle kunna komma i fråga. Den goda enigheten inom rörelsen höll i sig ett par år framöver, dock kanske tack vare att de viktigaste taktikfrågorna sköts på framtiden. Omsider uppenbarades en tydlig motsättning mellan dem som ville tillgripa eller i varje fall förbereda ett framtida begagnande av storstrejksvapnet och dem som ville satsa på ett omfattande upplysningsarbete. (Med storstrejk avsåg man vid denna tid en partiell strejk, begränsad till storindustrin.) Storstrejkstanken attraherade nästan alla socialdemokrater, medan den fick svagt understöd från liberalt håll. Den avgörande kraftmätningen mellan de båda riktningarna kom att stå vid 1896 års folkrikisdag. Redan i valen till denna hade f. ö. frågan på sina håll spelat en framträdande roll. Efter en hetsig debatt avvisade folkrikisdagen med några rösters majoritet ett uppmjukat socialdemokratiskt förslag, som, för att använda Vallinders karakteristik, »halvt om halvt innehöll ett förord för en framtida storstrejk». Det märkliga inträffade, att ungefär $\frac{1}{3}$ av de liberala ombuden slöt upp på socialdemokraternas sida. »Minoritetsliberalernas» bevekelsegrunder förefaller ha varit sammansatta och skiftande. Ett

annat anmärkningsvärt inslag i debatten var, att man från såväl socialdemokratiskt som liberalt håll hotade med att avbryta samarbetet i rösträttsfrågan om mötet inte fattade ett beslut i enlighet med den egna uppfattningen i storstrejksfrågan. Ett belägg för de tilltagande motsättningarna gavs följande dag, då Hjalmar Branting vägrade att vara med om att besluta tid för nästa folkriksdag, eftersom detta organ såsom instrument för en effektiv påtryckning hade spelat ut sin roll.

1896 års folkriksdag har i den vetenskapliga litteraturen bedömts som ett misslyckande. Vallinder anser, att ett mera positivt synsätt är motiverat. Avgörandet i storstrejksfrågan har alltför mycket tillåtits dominera bedömningen, varigenom de tämligen eniga besluten om agitationen inför det stundande andrakammarvalet och anslagen till spridning av småskrifter kommit i skymundan. Vallinder betonar också, att förhållandet mellan liberaler och socialdemokrater inte undergick en så allvarlig försämring, som vanligen gjorts gällande.

Rösträttsförbundets verksamhet efter det att 1896 års folkriksdag hade hemförlovats inskränkte sig till tämligen matta insatser vid andrakammarvalen 1896 och 1899, skriftspridning samt 1898 års masspetition.

I 1896 års andrakammarval framträdde rösträttsförbundet »så tydligt som gärna möjligt» som folkpartiets valorganisation, vilket bl. a. bör ses mot bakgrunden av att alla de tre ordinarie ledamöterna av förbundets verkställande utskott tillhörde partiet. Detta, som hade bildats vid 1895 års riksdag, uppställde emellertid inget krav på ett omedelbart förverkligande av den allmänna rösträtten. I principprogrammet talades om en »förändring av valrätten till andra kammaren i sådan riktning att personligheten allt mera lägges till grund för denna rätt» och valprogrammet angav 500-kronorsstreckets som en minimifordran.

1898 års petition blev det sista av de direkta påtryckningsmedel, som rörelsen begagnade i sin reformkamp. Eftersom man avvisat förslagen om storstrejk och inte längre knöt några förhoppningar till folkriksdagarna — allra helst som socialdemokraterna näppeligen skulle komma att delta i dem — sökte man ett nytt medel, som tjänade det dubbla syftet att stimulera anhängarnas aktivitet och att manifesteras rösträttskravets folkliga förankring. Lösningen på problemet menade man sig finna i en masspetition. I klar insikt om att endast ett moderat reformkrav kunde vinna en mera betydande anslutning bestämde dock initiativtagarna till opinionsyttringen, att denna inte skulle avse införande av allmän rösträtt utan gälla »en genomgripande reform av våra rösträttsförhållanden». Det stora antalet underskrifter, 364.000, visade att man bedömt situationen riktigt. Det socialdemokratiska partiets ledning tog dock bestämt avstånd från aktionen. Förslaget till masspetitionen hade väckts av en kommitté, som egentligen utsetts för att undersöka möjligheterna att ombilda rösträttsförbundet till ett liberalt riksparti. Detta projekt — som haft flera föregångare under tidigare år — fick emellertid inte sådant gensvar att det fullföljdes.

Vid 1899 års riksdag slöt de liberala reformvännerna upp kring den s. k. tattersallresolutionen, vilken innebar krav på en utredning med sikte på politisk rösträtt för alla kommunalt röstberättigade över 25 år. I bägge kamrarna segrade de konservativas avslagsyrkande, men, framhåller Val-

linder, »inför andrakammarvalen hade rösträttsvännerna nu fått en bestämd reformlinje att hålla sig till: tattersallresolutionen skulle bli deras banér i valstriden» (s. 209). I början av 1900 års riksdag bildades Liberala samlingspartiet. Dess programpunkt i rösträttsfrågan överensstämde med tattersallresolutionen. I partiet inträdde bl. a. de av rösträttsrörelsens män, som tidigare tillhört folkpartiet. Senare samma år höll rösträttsförbundet sitt sista allmänna möte. Bl. a. de framgångsrika samlingssträvandena i riksdagen hade stärkt de liberala rösträttsvännerna i uppfattningen, att en ny organisation borde komma i rösträttsförbundets ställe och på en åsiktsmässig och organisatorisk bredare grund föra fram de liberala reformyrkandena, främst rösträttskravet. Sveriges allmänna rösträttsförbund förklarades därför upplöst och en tremannakommitté tillsattes med uppgift att förbereda bildandet av en ny sammanslutning. Vallinder avslutar skildringen sålunda: »Rösträttsmötets beslut blev fruktbarande: slutresultatet av tremannakommitténs arbete blev i februari 1902 ett liberalt riksparti — frisinnade landsföreningen. Landsföreningens efterföljare, det år 1934 bildade folkpartiet, kan därför sägas vara arvtagare till Sveriges allmänna rösträttsförbund». I sammanfattningen understryker Vallinder ytterligare det nära idémässiga, organisatoriska och personella sambandet mellan rösträttsrörelsen och de liberala partiorganisationerna.

Den här i korthet refererade framställningen av rösträttsförbundets senare verksamhet och politiska roll kan inte accepteras. Författaren har anlagt ett skevt perspektiv på händelserna. Om jag för egen del — nödvändigtvis koncentrerat och onyanserat — skall ange vad jag uppfattar som det på en gång centrala och intressanta i rörelsens senare utveckling blir det följande.

1896 års folkriksdag innebar början till slutet för rösträttsrörelsen. Liberalernas och socialdemokraternas fortsatta kontakter inom rösträttsförbundets ram kunde inte dölja det faktum, att rörelsen rämnat i två delar. De liberala rösträttsvännerna insåg, att en så splittrad rörelse ej ägde vederbörlig kraft att stämma statsmakterna gynnsamma till att realisera kravet på allmän rösträtt. De sökte sig därför bundsförvanter på annat håll. Den liberal-socialistiska samverkan ersattes av en all-liberal samling. De moderatliberala ville emellertid utsträckt, inte allmän rösträtt. Samarbeta med dem förutsatte alltså en kompromiss. Denna manifesterades bl. a. år 1898 i masspetitionens krav på en »genomgripande» reform. Partibildningssträvandena på såväl riksdags- som riksplånet var uttryck för samma anda. Rösträttsförbundets liberala del uppgav eller gömde undan sitt radikala krav på allmän rösträtt för att uppnå en all-liberal samling på en moderat nivå. 1895 års folkparti, 1900 års Liberala samlingsparti och 1902 års Frisinnade landsförsamling krävde alla i sina första programdeklARATIONER rösträttsreformer, som från den allmänna rösträttens synpunkt var halvgångna. Det liberalt dominerande rösträttsförbundet utgjorde förvisso i flera hänseenden ett viktigt förstadium till de liberala partibildningarna. Att beskriva dessa som förbundets speciella arvtagare är emellertid inte riktigt; därtill var skillnaden i politiskt program allt för stor. Då liberaler och socialdemokrater några år in på 1900-talet ånyo möttes i fruktbarande samarbete för den allmänna rösträtten, var det endast socialdemokraterna som

med rätta kunde peka tillbaka på en oavbruten förvaltning av det gemensamma arvet från 1890-talets reformkamp inom rösträttsförbundets ram.

Det borde ha varit en lockande forskningsuppgift att i detalj undersöka de liberala rösträttsvännernas successiva »deformation» från principfast idealism till real- och maktpolitisk medvetenhet. En sådan utredning skulle ha gett fastare hållpunkter för en bedömning av rösträttsförbundets sönderfall och undergång. Därtill skulle den, vederbörligen sammanställd med den av Vallinder väl dokumenterade redogörelsen för partipolitiseringsen av riksdagsmannavalen, ha gett skarpare drag åt den partiväsandets konsolideringsprocess, som utgjorde sekelskiftets kanske viktigaste bidrag till Sveriges politiska historia.

Den bedömning av rösträttsrörelsen, som Vallinder har gjort, förefaller i mycket kunna föras tillbaka på den syn han från början haft på sitt undersökningsobjekt men omöjligen kunnat konsekvent fasthålla, nämligen att betrakta rösträttsförbundet som en exklusivt liberal rörelse, vilken i skiftande grad samarbetade med det socialdemokratiska partiet. Ett liknande synsätt har också några av Vallinders föregångare anlagt, men att denne efter sin avsevärt grundligare utforskning av rörelsen inte förmått frigöra sig ifrån det är överraskande.

Av Vallinders undersökning framgår bl. a. följande i fråga om socialdemokraternas aktivitet inom rörelsen. För beslutet av 1892 års allmänna rösträttsmöte att nästa år anordna en folkriksdag »spelade socialdemokraternas hållning säkerligen en stor roll» (s. 71). I den namninsamling, som senare företogs för att utröna intresset för en folkriksdag tog socialdemokraterna en mycket aktiv del. I Stockholm insamlade de tre fjärdedelar av de 28.000 underskrifterna och i Göteborg 3.500 av 5.100. Utan de socialdemokratiska insatserna hade det uppställda minimiantalet, 200.000 för hela riket, inte uppnåtts. Vid valen till folkriksdagen hävdade sig socialdemokraterna väl i de större städerna. Av folkriksdagens 123 ledamöter var inemot 30 socialdemokrater, däribland alla de ledande av vilka några tillhörde de tongivande vid folkriksdagen: »Av de socialdemokratiska ombuden spelade två, Hjalmar Branting och Axel Danielsson, en framträdande roll i förhandlingarna. Branting hade formulerat folkriksdagens uttalande om påtryckningsåtgärderna och — i allt väsentligt — om förslagen till sänkning av rösträttsstrecket. Särskilt anmärkningsvärt är, att man gav honom uppdraget att författa manifestet till svenska folket . . . Danielsson hade som utskottssekreterare utvecklat sin stilkonst framför allt i adressen till Oscar II, och han hade också formulerat det uppmärksammade tillägget till svaret på norska vänsterns hälsning. I fem viktiga fall förde alltså de båda ledande socialdemokraterna folkriksdagens talan» (s. 107 f). Verksamheten under tiden fram till förberedandet av den andra folkriksdagen skildras i avhandlingen huvudsakligen som en period av god och ömsesidig förståelse mellan liberaler och socialdemokrater. Efter 1895 års allmänna rösträttsmöte gav Branting uttryck för den rådande samhörighetskänslan: »Det är slut på de tider, då vi socialdemokrater på möten av denna art betraktades som besvärliga inträngande . . .» Den socialdemokratiska gruppen vid 1896 års folkriksdag rymde omkring 30 ledamöter mot liberalernas 115. Liksom 1893 var partiets ledare mangrant närvarande. I det mest uppmärksammade över-

läggningsämnet, storstrejksfrågan, blev, såsom förut framhållits, det socialdemokratiska yrkandet nedröstat med mycket knapp marginal.

Dessa och andra förhållanden borde ha gjort det omöjligt att betrakta socialdemokraterna annat än som en integrerad del av rösträttsförbundet. Vallinders karakteristik av rörelsen som en liberal organisation framstår som mest missvisande, då han summerar de personliga insatserna. Med all rätt påpekas att rösträttsrörelsen var något av en »publicisternas folk-rörelse». Som bevis härför uppräknas ett tiotal liberaler men inte Branting och Danielsson. I den engelska sammanfattningen omnämns rörelsens ledare: David Bergström, Julius Mankell, John Olsson och Karl Staaff, »later Prime Minister». Nog tycker man, för att angripa det mest utmanande exemplet, att en annan framtida statsminister än Staaff borde nämnas som en av rörelsens huvudfigurer, speciellt som Brantings namn framför allt är förknippat med höjdpunkten i rösträttsrörelsens verksamhet, 1893 års folkriksdag.

Förklaringen till att Vallinder behändigt skilt ut socialdemokraterna ur rösträttsrörelsen är naturligtvis att dessa arbetade på två skilda plan för en rösträttsreform: dels samarbetade de som enskilda eller partiombud med liberalerna i rösträttsförbundet, dels bedrev de genom sitt parti en självständig rösträttsagitation. Förhållandet ledde till att rösträttsförbundet inte blev samma hjärtesak för dem som för de liberala reformvännerna. Socialdemokraterna hade alltid en alternativ aktionslinje att tillgripa genom sin egen organisation, något som uppfattades som en allt framkomligare utväg ju mer medlemskadern tillväxte. Den goda sammanhållningen inom den socialdemokratiska gruppen bidrog också till att göra den till ett särskilt detachement inom rösträttsförbundet. Dessa förhållanden gör det till en vansklighet att bedöma när socialdemokraterna agerade på det ena eller andra planet, men den lösning av problemet som Vallinder anvisar kan därför inte godtagas.

Då Vallinder summerar resultaten av rösträttsrörelsens verksamhet uttrycker han sig merendels med berömvärd försiktighet. Det är naturligtvis en olöslig forskningsuppgift att med någon större precision ange vilken betydelse organisationens insatser hade för rösträttsfrågans stigande aktualitet under 1890-talet och lösning under början av 1900-talet. Vallinders undersökning utmynnar helt riktigt främst i några allmänna påpekanden om att rösträttsrörelsen verkade som vägröjare för de demokratiska idéerna och gav viktiga bidrag till kunskapen om folkstyrets förutsättningar och teknik. Till detta må blott två kommentarer fogas.

Vallinder framhåller på ett par ställen att rösträttsrörelsen var något av en pionjär för folkomröstningsinstitutet: idén härom låg innesluten i folkriksdagstanken och den kom till mera artikulert uttryck i David Bergströms riksdagsmotion år 1897, i vilken hemställdes om en omröstning i rösträttsfrågan, varvid landets hela manliga, myndiga befolkning skulle ha rätt att delta. Ja, detta är riktigt. Man tycker dock, att författaren borde ha gett plats åt reflexionen, att det är ett svalg befast mellan ett folkomröstningsinstitut, som är avsett att vara ett vapen mot en odemokratiskt valrepresentation och motsvarande institut i den väl etablerade demokratiska staten.

Det skulle vidare ha varit intressant att få en närmare analys av vad rösträttsrörelsen lade in i begreppet allmän rösträtt. Begreppet är ju långt-ifrån entydigt. Det är i hög grad en politisk värdering, vilka begränsningar av rösträtten som kan anses tillåtna inom dess ram. Det må endast erinras om att den s. k. allmänna rösträtt för män, som infördes 1907—1909, vid 1911 års andrakammarval gav rösträtt åt blott 70 % av de myndiga männen. Eftersom kravet på allmän rösträtt från rösträttsförbundets sida främst var en stridsparoll och inte ett i lagparagrafer utarbetat förslag, ägnades problemet om speciella modifikationer ingen större uppmärksamhet, men enskilda, framstående rösträttsvänner gjorde någon gång uttalanden om vissa tänkbara begränsningar. Att problemet hade aktualitet är självklart med tanke på att liberalerna så småningom engagerade sig för partiella rösträttsreformer. Källmaterialet torde dock inte medge några mera detaljerade redogörelser för opinionerna i förbundet i denna fråga. I en särskild punkt är dock en fördjupning möjlig. Det gäller *kvinnornas rösträtt*. Härvidlag må först påtalas ett av de sällsynta direkta sakfelen i Vallinders bok. Denne hävdar, att de motioner, som rösträttsförbundets ordförande, Julius Mankell, med oförtröttlig regelbundenhet väckte i riksdagen under åren 1890—1894 avsåg allmän rösträtt för såväl män som kvinnor. Så var emellertid inte förhållandet. Motionerna utmynnade visserligen i en hemställan om rösträtt åt varje till myndig ålder kommen medborgare, men av motiveringarna i den första motionen framgår, att kvinnorna ej innefattades i kravet — de uppfattades m. a. o. inte som medborgare. Detta egendomliga skrivsätt, vilket f. ö. användes också i appellerna till den första folkriksdagen, förefaller vara symptomatiskt för rösträttsrörelsens tveksamma inställning i frågan. Ett klart besked gavs visserligen av 1894 års rösträttsmöte, som uttalade, att en agitation för kvinnorösträtt skulle ske först när kravet vunnit större anslutning hos kvinnorna själva, men uppfattningen härom var delad och i fortsättningen undveks ämnet. Rösträttsförbundets motståndare underlät inte att ironisera över att rösträttsvännerna vägrade att draga ut konsekvenserna av sin principinställning och kräva rösträtt för alla vuxna personer. Rösträttsförbundets talesmän måste, då de avkrävdes deklARATIONER om sin inställning till kvinnorösträtten, bemantla sin principiella, ideologiskt färgade rösträttsargumentation och vidgå, att frågan om hur långt rösträtten borde utsträckas var en avvägningsfråga. Talet om mänskliga rättigheter fick stå tillbaka för tids- och miljöbestämda lämplighetsskäl. I rösträttsförbundets problemfyllda tillvaro var detta dilemma kanske inte bland de allra obetydligaste. Det hade därför varit förtjänt av att närmare belysas.

Av den i det föregående redovisade granskningen torde ha framgått, att Vallinders bedömningar och karakteriseringar av rösträttsrörelsens natur och verksamhet på några centrala punkter är andra än mina. Några av de framställda anmärkningarnas beskaffenhet inger måhända läsaren den föreställningen, att jag uppfattar Vallinders bok som en partsinlaga, som ett medvetet och ovetenskapligt försök till »Ehrenrettung» av en äldre tids liberaler. Så är inte fallet. Flera av de påtalade onöjaktigheterna innebär visserligen enligt mitt sätt att se avvikelser från den raka väg, som är den

fulla objektivitetens kännemärke, men extraturerna har karaktären av något lättsinnigt företagna söndagsutflykter, från vilka författaren återvänder med bibehållet omdöme och oförstörd orienteringsförmåga. Det är utom all fråga, att Vallinder i sina referat och detaljanalyser iakttagit den oväld och saklighet man har rätt att kräva av en avhandlingsförfattare.

Över huvud taget präglas materialbehandlingen av ett försiktigt och gott omdöme. Författaren bör också ha en särskild eloge för att han inte skytt några ansträngningar att spåra upp förut outnyttjat källmaterial, främst privata brevsamlingar, vilka skänkt klar belysning åt förut dunkla punkter.

Av de värdefulla större partier i Vallinders avhandling, som hittills inte kommenterats närmare, bör kapitlet om rösträttsrörelsens idéer särskilt framhållas. Med föredömlig klarhet analyserar och penetrerar författaren här den argumentation, som fördes i kampen för demokratin. Det är ingalunda Vallinders fel att en air av torftighet slår emot en vid läsningen av detta avsnitt. Något djupare teoretiserande ägnade sig tydligen rösträttsvännerna inte åt — och för den delen inte heller deras motståndare. Rösträttsvännernas andliga utrustning kommer dock att framstå i en allt för ogynnsam dager genom att Vallinder illustrerat deras centrala teser med ett flertal i rösträttsstridernas hetta tillyxade, rent erbarmliga skaldestycken. Dessa kunde gott ha utelämnats. Om de har medtagits av Vallinder för att hans egen stilkonst skall framstå i ett bättre ljus är det en överloppsgärning. En till formen lika angenäm avhandling som den Torbjörn Vallinder skrivit har inte publicerats på länge.

Gunnar Wallin

GUNNAR RICHARDSON: *Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*. Akad. avh. Göteborg 1963. 485 s. (Studia historica Gothoburgensia. 2.)

Med utgångspunkt från en konventionell uppfattning av innebörden i begreppen kulturkamp och klasskamp har lektor Gunnar Richardson företagit en undersökning av hur dessa företeelser gestaltade sig under svenskt 1880-tal. I förgrunden för undersökningen står det officiella Sveriges kulturpolitik. Mot detta spelas ut inte bara de välkända intellektuella strömningar som hos eftervärlden kommit att präglade bilden av svenskt 80-tal utan särskilt de få och svagt understödda krafter som i praktisk politik sökte omsätta en annan kultursyn, därj inbegripen en annan syn på skolans uppgifter, än den av de regerande och ämbetsutövande kretsarna omfattade. På den kulturkonservativa sidan har författaren intresserat sig mera för handlandet hos denna åsikts företrädare, med kung Oscar ställd i spetsen, än för dess ideologiska utformning. I det kulturradikala lägret, som författaren ibland inte riktigt lyckas dölja sina sympatier för, har han haft ett bättre handlag med den ideologiska bakgrunden — rörande denna föreligger redan en riklig dokumentation — än med dess förespråkare i riksdagen som inte är särskilt skarpt konturerade. Då detta säges, bör dock framhållas att Richardsons syfte inte varit personhistoriskt. Framställningen tar sikte på de rådande åsiktsmotsättningarna. Brytningen mellan den av

de framträngande naturvetenskaperna inspirerade synen på folkskolans uppgift och en äldre uppfattning som i skolväsendet såg ett medel till kristendomens befastande som folkreligion åskådliggöres. Richardson drar sig här inte för en modern terminologi och talar om indoktrinering.

Myndigheternas restriktiva hållning i den kulturella anslagsgivningen under 1880-talet skall naturligtvis ses mot bakgrunden av det statsfinansiella läget som inte medgav någon större rörelsefrihet. När Richardson kan visa att den ecklesiastiska budgeten svällde åtskilligt under loppet av årtiondet, så framgår det att den mest krävande posten utgjordes av automatiska utgiftshöjningar på folkskoleväsendets område. Antalet gymnastiker och studenter ökade inte under årtiondet — inga nya läroverk inrättades — och författaren har heller inte funnit något som tyder på att behovet av arbetskraft med sådan utbildning steg under den undersökta perioden. Tyvärr måste det slås fast att avhandlingen har en viss slagsida, så tillvida som det officiella Sverige är överrepresenterat vid presentationen av 80-talets förhållanden. Dessa har setts från Stockholms och Uppsalas horisont mer än som varit tillbörligt. En recensent, Nils Beyer i Stockholms-tidningen,¹ har påpekat att vid det akademiska Lund fanns en av Richardson förbisedd radikalism som kunde ha tillfört avhandlingen flera nyanser, en annan, Stig Boberg i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning,² som även var förste opponent vid disputationstillfället, har visat att Richardson underskattat den fria sektorns expansion och har därvid hämtat ett utmärkt belägg från konstlivet. Under ett års tid köpte den göteborgske privatsamlaren Pontus Fürstenberg, som ej är nämnd i avhandlingen, konst för större belopp än de statsanslag som fanns tillgängliga för ändamålet. Boberg reser även den för läsaren nära till hands liggande invändningen att Richardson har överdrivit kulturpolitikens roll i klasspolitiken. Den kulturpolitiska debatt som fördes under decenniet, antingen det skedde i pressen eller vid behandlingen av anslagsfrågor i riksdagen, kunde i tidens svenska ågrarsamhälle endast engagera begränsade kretsar av de politiskt intresserade eller verkamma.

Författaren gör ett stort nummer av latinkunskapernas betydelse som klasskiljare, vilket ter sig godtyckligt. Ett anakronistiskt betraktelsesätt har här gjort sig gällande. Educerade personer som under årtiondet anslöt sig till radikala riktningar — Hjalmar Branting och arbetarrörelsen kan tas som exempel — sökte inte undertrycka sin klassiska bildning. När Branting skrev i Social-Demokraten citerade han gärna på latin. Vid utredningen av de moderna språkens ställning på gymnasiet har författaren förbisett den redogörelse för kunskaper i dessa språk hos svenskar mot 1800-talets slut som Birger Steckzén — annars representerad i litteraturförteckningen — meddelat i »Svenskt och brittiskt» 1959. Richardson har sett kulturlivet som en inlärningsprocess och har på ett fångslande sätt lyckats teckna den roll som Oscar II kan förmodas ha spelat som mönster för bildad svensk opinion — denna förgrundsgestalts konservatism kan på goda grunder antagas ha något försenat den eljest oundvikliga radikaliserings av kulturklimatet i landet — men han har antagligen överdrivit den politiska roll som kungen

¹ StT 18/11 1963.

² GHT 21/11 1963.

spelade. Dennes intresse för ecklesiastika utnämningssärenden dokumenteras. Av hans inflytande över dessa dras emellertid alltför vittgående slutsatser.

Richardsons huvudintresse har varit riktat mot kulturkampen som sättes i samband med en förmodad klasskamp. Överhuvud har han en tendens att säga för mycket. På åtskilliga punkter har han med framgång företagit egna intensivundersökningar men ibland har han resonerat om 80-talets förhållanden utan att ha försäkrat sig om den tillräckliga sakliga underbyggnaden. Problemställningen i skolpolitiken har på ett många gånger skickligt men ibland alltför lättvindigt sätt anknutits till den just nu aktuella skolpolitiska situationen i landet. Avhandlingen är annars väldisponerad och omdömet om dess språkliga utformning blir övervägande fördelaktigt. Enstaka otympligheter rubbar inte detta helhetsintryck.

Carl Snoilsky benämns på sid. 33 felaktigt riksbibliotekarie — hans titel var överbibliotekarie. I personregistret har det missödet inträffat att Gustaf Steffen och Richard Steffen lagts ihop.

Åke Lilliestam

BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1963

Stiftelsens kollegium har bestått av professorerna Nils Stjernquist, Håkan Strömberg, C.-E. Quensel, C. Welinder, Guy Arvidsson, S. Bolin (avliden 1 febr.), J. Rosén, E. Gjerstad, K. Hanell, Gösta Carlsson, Oscar Bjurling.

Kollegiet har hållit tre sammanträden, varav ett traditionsmässigt den 15 oktober, stiftarens födelsedag.

Statsvetenskaplig tidskrift har under året utkommit i sin 66 årgång med fyra häften, varav ett dubbelhäfte, om sammanlagt 576 sidor. Huvudredaktör och ansvarig utgivare: prof. em. Erik Fahlbeck, Lund, redaktör för litteraturavdelningen: prof. C. A. Hessler, Uppsala, redaktör för avdelningen Översikter och meddelanden: docent Hans Meijer, Stockholm. Stiftelsens kollegium har bestämt att fr. o. m. nästa årgång skall tidskriftens underrubrik »För politik—statistik—ekonomi» utgå.

Sedan prof. Fahlbeck framfört önskan att avgå såsom stiftelsens sekreterare samt utgivare och redaktör för Statsvetenskaplig tidskrift har kollegiet till dessa befattningar utsett docenten och universitetslektorn i statskunskap Pär-Erik Back, Lund. Docenten Back tillträder dessa befattningar 1 juli 1964.

Sammandrag av stiftelsens räkenskaper bifogas.

Lund den 31 dec. 1963.

Gösta Carlsson

Fahlbeckska stiftelsen. Fonder år 1962/63.**A. Fahlbeckska stiftelsen.**

		Behållning 1/1 1962	Ränta & utdeln.	Behållning 30/6 1963
Aktier				
AB Custos, stam	188 st	37.750:—	2.444:—	37.750:—
AB Göteborgs bank, stam	240	48.395:—	2.880:—	48.395:—
Sv. Handelsbanken, stam	250	53.350:—	2.880:—	55.000:—
Sv. Kullagerfabriken	200	40.550:—	2.000:—	40.550:—
Sv. Litograf. Tryck. stam	150	23.000:—	1.200:—	23.000:—
Sv. Litograf. Tryck. pref.	100	14.750:—	800:—	14.750:—
Skandinaviska Banken	152	30.288:—	1.520:—	30.288:—
Skånska Cement AB	75	8.700:—	600:—	10.200:—
AB Bofors	63	8.150:—	504:—	8.150:—
Säfveåns AB	178	8.900:—	534:—	8.900:—
		273.833:—	15.362:—	276.983:—
Innestående i bank				
Sparbanken i Lund nr 15-499-07		412: 87	16: 99	429: 86
Del i banktillgodohavanden m. m. för uni- versitetets fonder		29.157: 58		21.747: 45
	Summa	303.403: 45	15.378: 99	299.160: 31
Inkomster				
Räntor och utdelningar		15.378: 99		
Försålda tekn.r. Handelsb.		1.320:—		
Fondem. Skånska Cement		1.500:—		
C. W. K. Gleerup	1.518: 15 +	1.312: 54	21.029: 68	
Utgifter				
Håkan Ohlsson		7.632: 60		
d:o		3.320: 49		
d:o		5.474: 78		
d:o		7.172: 70		
Anna Seth eftr.		31: 90		
Krister Hanell		300:—		
Statsv. tidskrift		1.000:—		
Lunds samf. kyrkoråd		168: 60		
d:o		71: 75		
M. Ragnarsson		100:—	25.272: 82	
Sammandrag				
Ingående balans		303.403: 45		
Inkomster		21.029: 68	324.433: 13	
Utgifter		25.272: 82		
Utgående balans		299.160: 31	324.433: 13	

B. Fahlbeckska understödsfonden.

		Behållning 1/1 1962	Ränta & utdeln.	Behållning 30/6 1963
Aktier				
Skandinaviska Banken	124 st	24.460:—	1.240:—	24.460:—
AB Custos, stam	112	20.950:—	1.456:—	20.950:—
Säfveåns AB	22	1.100:—	66:—	1.100:—
		46.510:—	2.762:—	46.510:—

Innest. i Sparbanken i Lund nr 15-491-01	214: 01	8: 84	222: 85
Del i banktillgodohavanden m. m. för uni- versitetets fonder	9.689: 98		12.451: 98
	<u>Summa</u>	56.413: 99	2.770: 84 59.184: 83

Sammandrag

Inkomster: räntor	2.770: 84	
Ingående balans	56.413: 99	59.184: 83
Utgående balans		<u>59.184: 83</u>

C. Statsvetenskaplig tidskrift 1/7 1962—³⁰/6 1963.**Inkomster**

Prenumerationer (expeditionen)	11.657: —
» Gleerups förlag	2.830: —
Annonser	835: —
Statsbidraget	5.000: —
	<u>20.322: —</u>
Budgetårets underskott	13.009: —
	<u>33.331: —</u>

Utgifter

Tryckningskostnader	23.600: —
Diverse tryck och expeditjonskostnader ...	1.356: —
Redaktionsarvoden	1.400: —
Författararvoden	5.775: —
Hyra för tidskriften	1.000: —
Räkenskapsbiträde	200: —
	<u>33.331: —</u>

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk Revy. Årg. 20:1963. H. 10. *Kördel, H.*, Sveriges import 1953—1962, s. 609—622. — *Thunholm, L.-E.*, Internationell företagsfinansiering, s. 623—631. — *Montgomery, A.*, Den franska stabiliseringsplanen, s. 632—640. — *Roeper, H.*, Erhard och den västtyska handelspolitiken, s. 641—645. — Årg. 21:1964. H. 1. *Montgomery, A.*, Finansplanen och löneutvecklingen, s. 6—12. — *Rydin, J.*, EEC:s och EFTA:s handel 1953—62, s. 13—24. — *Braunerhielm, E.*, Ett krisens år i EEC, s. 25—33. — *Mörner, M.*, Latinamerika inför 1964, s. 54—63.

Ekonomisk Tidskrift. Årg. 65:1963. N. 4. *Dickson, H.*, A Note on Differences and Differentials in Elementary Economic Theory, s. 133—154. — *Waldén, L.*, Långsiktiga arbetskraftsproblem I, arbetskraftens utbildning, s. 155—185.

Finsk Tidskrift. 1964. H. 1. *von Bonsdorff, G.*, Avspänning och krishot, s. 1—5.

Historisk Tidskrift. 1963. H. 4. *Odén, B.*, Socialhistoria i blickpunkten, s. 404—420. — *Lundkvist, S.*, Tradition och historia. Ett aktuellt problem i afrikansk historieforskning, s. 427—434. — *Torbacke, J.*, Dansk pressforskning. En orientering, s. 435—439.

Liberal Debatt. Årg. 16:1963. H. 3. *Furhoff, L.*, Till medborgarens försvar, s. 1—3. — *Sjögren, P.*, Ett yarningsord, från vänster, s. 7—10. — *Ahlmark, P.*, Vårt omstridda valsätt, s. 11—17. — *Sandberg, N.-E.*, Folkstyrets anatomi, s. 21—24. — Årg. 17:1964. H. 1. *Gärde Widemar, I.*, Har vi råd med familjen?, s. 5—6. — *Beckman, B.*, Panafrikanismen som överideologi, s. 7—11. — *Lindencrona, G.*, Lika lön åt alla?, s. 12—14. — *Andersson, A.*, Gud, Oscar II och folkskolan, s. 18—22. — *Block, E.*, Av kyrkan, för folket, genom prästerskapet, s. 23—26. — *Klein, E.*, Hr Palmes tankar om studiestödet, s. 27—29.

Nordisk Tidskrift. Årg. 39:1963. H. 8. *Meinander, R.*, Ålands autonomi, s. 477—484. — Årg. 40:1964. H. 1. *Renvall, P.*, Den finska kulturen i det nordiska kultursamarbetet, s. 17—25. — *Wendt, F.*, Danmark i 1962, s. 26—45.

Nya Argus. Årg. 56:1963. N. 20. *Friberg, R.*, Liberalismen, planhushållningen och välfärdsstaten, s. 292. — Årg. 57:1964. N. 3. *Barck, P.*, Johannes Salminen och traditionen, s. 27—30. — *Skyttä, K.*, Decentraliseringens problem, s. 33—35. — *Pihlström, B.*, Det fjärde riket, s. 35—37. — N. 4. *Hustich, I.*, Handeln mellan öst och väst, s. 43—45.

Politisk Tidskrift. 1963. H. 9. *Lindegren, K.*, Regimskiftet i Västtyskland, s. 293—296. — *Bramsvik, N.-E.*, Vad har hänt med NIB?, s. 297—299. — *Lundström, S.*, Åldringarnas bostadsförhållanden I, s. 300—304. — *Bengtsson, E.*, Stödet till de politiska ungdomsorganisationerna, s. 309—313. — 1964. H. 1. *Lindegren, K.*, Successionen Kennedy — *Johnson*, s. 6—9. — *Fiskesjö, B.*, Program och politik, s. 10—13. — *Gabrielsson, K.-I.*, I vilken riktning?, s. 14—17. — *Bengtsson, E.*, Ungdomsutredningen — kritik och alternativ, s. 27—29. — *Gummerus, E.*, Sverige och Europa, s. 30—31.

Sacotidningen. Årg. 10:1963. N. 3. *Östergren, B.*, Hur skall studierna finansieras?, s. 156—161. — *Brodd, A.*, 30.000 statstjänstemän från Stockholm?, s. 162—166. —

Årg. 11:1964. N. 1. *Lidgard, B.*, Vidareutbildningsproblem, s. 6—9. — *Foyer, L.*, Organisationsforskningens oppgifter, s. 10—13. — *Fredriksson, B.*, Gymnasieproblem, s. 14—17.

Svensk Tidskrift. Årg. 50:1963. H. 8—9. *Patek, W.*, Italien — framgångens land, s. 261—272. — *Lundberg, E.*, Nils Flygs väg till nazismen, s. 292—302. — *Fahlbeck, A.*, Till frågan om samlingspartiets program, s. 305—306. — *Gillberg, J.*, Europeisk ekonomi går vidare — med eller utan Sverige, s. 307—308. — **H. 10.** *Heckscher, G.*, Samarbeidsdebatten, s. 413—417. — *Salomonsen, E.*, Det borgerlige samarbejdes betydning, s. 425—430. — *Thyness, P.*, Borgerlig samarbeide i Norge, s. 431—437. — *Wahlgren, O.*, Realistisk syntes, s. 438—440. — *Nyman, O.*, Reformera partiväsendet!, s. 449—455. — *Åstrand, G.*, Samverkan till seger. Idé och valteknik, s. 456—462. — *Carlsson, L.*, Utmanaren, s. 463—466. — **Årg. 51:1964. N. 1.** *Norwid, T.*, Inrikesläget i Sovjetunionen vid årsskiftet, s. 16—29. — *Slavak, P.*, Sovjetforskning i töväder, s. 30—37. — *Cullberg, J.*, Cypernkrisens bakgrund, s. 42—48. — *Murray, U.*, Några reflexioner i samverkansdebatten, s. 57—63.

Theoria. Vol. 29:1963. Part 3. *Allaire, E.*, Berkley's idealism, s. 229—224. — *Mercier, A.*, Petits prolégomènes à une étude sur le Temps, s. 277—282. — *Törnebohm, H.*, On the concepts of distance and length in the special theory of relativity, s. 283—289. — *Zabeeh, F.*, Vindication of Hume, s. 290—303. — *Henchen-Dahlquist, A.-M.*, Remarks to Austin's criticism of Moore's analysis of «can», s. 304—311.

Tiden. Årg. 55:1963. N. 10. *Lindbeck, A.*, Forskarutbildning och forskarkarriär, s. 580—588. — *Hellström, I.*, Vår heliga ko och kvinnofrågan, s. 589—594. — *Söderlind, D.*, Kinas folkkommuner — oppblomstring och reträtt, s. 595—604. — *Frithiofson, K.*, Effektiviserad förvaltning kräver full kostnadsredovisning, s. 605—609. — **Årg. 56:1964. N. 1.** *Kumm, B.*, De svarta vägarna i Kent, s. 22—26. — *Bay, C.*, Kan jätteuniversitetet ge god undervisning?, s. 35—45. — *Körberg, I.*, Kommunalmannautbildning ett demokratins kvalitetskrav, s. 46—49.

Norsk Historisk Tidsskrift. 42. Bind:1963. H. 4. *Koht, H.*, Grunn-problém i italiensk historie, Il Risorgimento, s. 317—333. — *Stokland, H.*, Fraksjonell virksomhet innenfor Det norske arbeiderparti, 1918—1921, s. 334—338.

Internasjonal Politikk. 1963. N. 4. *Nyerere, J.*, Tale til Det norske Studentersamfund i Oslo, s. 314—321. — *Grahl-Madsen, A.*, Internasjonal koordinering av utviklingshjelpen, s. 322—342. — *Dahl, K.*, Norden og utviklingslandene, s. 343—362. — *Frydenberg, P.*, Norsk utviklingshjelp — forskning og virksomhet, s. 363—367.

Nordisk Administrativt Tidsskrift. Årg. 49:1963. H. 3. *Hambro, E.*, Fride Castberg 70 år, s. 205—209. — *Schmidt, E.*, Landsplanlægningen og den offentlige administration, s. 210—227. — *Rytkölä, O.*, Om tjenstemans boningsort, s. 228—233. — *Mathiassen, J.*, Om ugyldige forvaltningsakter, s. 234—248. — *Bahr, H.*, Norske høyesterettsdommer av administrativ interesse 1960, s. 249—266.

Samtiden. Årg. 72:1963. H. 7. *Ohm, K.*, Gaullismen — ideologi og politikk, s. 451—461. — *Vogt, J.*, Den ensomme statsmann. Erik Scavenius 1877—1962, s. 488—496. — *Norland, O.*, Velstandsamfunn og kultur, s. 497—512. — **H. 8.** *Kværne, P.*, Tibet — landet vi har glemt, s. 513—524. — *Wyller, T.*, Opplosningsrett i vår forfatning, s. 525—532. — *Lindbekk, T.*, Vestens sivilisasjon under perspektiv av atombombetrue-

sen, s. 546—554. **H. 9.** *Johansen J.*, Konflikten Sovjet-China, s. 583—596. — *Øisang, P.*, Stortinget i radio og fjernsyn, s. 597—603. — *Lehmann, J.*, Politiske memoarer fra Danmark, s. 623—635. — **H. 10.** *Torsvik, T.*, Tanker om nordisk samarbeid, s. 646—654. — *Caldwell, W.*, Fra Abraham Lincoln til Martin Luther King, s. 669—680.

Nationalekonomisk Tidsskrift. 101. Bind:1963. H. 3—4. *Bjerk, K.*, Pristal og velstandstall, s. 109—121. — *Andersen, B.*, Nogle økonomiske problemer i forbindelse med forebyggelse som socialpolitisk foranstaltning, s. 122—135. — *Estrup, H.*, Produktion og reproduktion, s. 159—170.

Tidsskrift for Rettsvitenskap. 1963. H. 4. *Nielsen, T.*, Beregningsgrundlag og ligningsgrundlag, s. 347—444. — *Suviranta, A.*, Trädet och frukterna, s. 445—454. — *Andersson E.*, Aktivering av omkostnader vid bokföringen och inkomstbeskattningen, s. 455—487. — **H. 5.** *Ross, A.*, Naturret contra retspositivisme, s. 497—525. — *Beckman, N.*, och *Nordström, T.*, Från Sveriges Högsta Domstol 1962, s. 558—576.

Tidsskrift for samfunnsforskning. Årg. 4:1963. N. 4. *Aubert, V.*, Eksamenskarakterer, sosial bakgrunn og karriere, s. 189—214. — *Christophersen, J.*, Representant og velger, s. 215—240. — *Ramsøy, O.*, Samordning under begrenset kommunikasjon, s. 241—253.

Statsøkonomisk Tidsskrift. Årg. 77:1963. H. 4. *Erichsen, E.*, Langtidsplanleggingen i Norge, s. 169—185. — *Sayers, R.*, Samarbeide mellom sentralbanker, s. 186—204. — *Yohe, W.*, Financial Institutions in Aggregative Models, s. 205—233.

Økonomi og Politik. Årg. 37:1963. N. 3. *Vibe-Pedersen, J.*, Lønpolitikk eller generell inkomstpølitikk, s. 163—180. — *Thorlund Jepsen, G.*, Landbrugsinterventjonen i Danmark, s. 181—197. — *Vohn, K.*, Politisk videnskap i USA, s. 198—221.

American Behavioral Scientist. Vol. 7:1963. N. 4. *Brown, R.*, Legal Research: The Resource Base and Traditional Approaches, s. 3—6. — *Becher, T.*, On Science, Political Science, and Law, s. 11—15. — *Aubert, V.*, Researches in the Sociology of Law, s. 16—20. — *Winick, C.*, A Primer of Psychological Theories Holding Implications for Legal Work, s. 45—47. — *de Grazia, A.*, and *Ruttenberg, C.*, Innovators in the Study of the Legal Process, s. 48—52.

American Economic Review. Vol. 53:1963. N. 5. *Arrow, K.*, Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care, s. 941—973. — *Kendrick, J.*, and *Sato, R.*, Factor Prices, Productivity, and Economic Growth, s. 974—1003. — *Bloch, E.*, Short Cycles in Corporate Demand for Government Securities, s. 1058—1077. — *Montias, J.*, Socialist Operational Price Systems, s. 1085—1092.

American Journal of Comparative Law. Vol. 12:1963. N. 2. *Joelson, M.*, Legal problems in the Dismissal of Civil Servants, in the United States, Britain, and France, s. 149—171. — *van den Heuvel, H.*, Civil-Law Consequences of Violation of the Antitrust Provisions of the Rome Treaty, s. 172—193. — *Saario, V.*, Control of the Constitutionality of Laws in Finland, s. 194—205. — *Lippman, R.*, American Business Interests and a Uniform Common Market, Trademark Law, s. 255—264. — *Kock, G.*, A New Approach to National Security in France, s. 265—269. — *Müller-Freienfels, W.*, Grönfors, K., Ställningsfullmakt och Bulvanskap, s. 272—279.

American Journal of International Law. Vol. 57:1963. N. 4. *Gross, L.*, The Jurisprudence of the World Court; Thirty-Eighth Year (1959), s. 751—780. — *Weil, G.*, The Evolution of the European Convention on Human Rights, s. 804—827. — *Simsarian, J.*, Outer Space Co-operation in the United Nations, s. 854—867.

American Journal of Sociology. Vol. 69:1963. N. 1. Long, N., The Political Act as an Act of Will, s. 1—6. — Grusky, O., Managerial Succession and Organizational Effectiveness, s. 21—31. — Hall, R., The Concept of Bureaucracy: An Empirical Assessment, s. 32—40. — Patchen, M., Alternative Questionnaire Approaches to the Measurement of Influence in Organizations, s. 41—52. — Shimbori, M., and others, Measuring a Nation's Prestige, s. 63—68. — N. 2. Smith, R., and others, Parental Authority and Job Choice: Sex Differences in Three Cultures, s. 143—149. — Wallace, D., Some Functional Aspects of Stability and Change in Voting, s. 161—170. — Leggett, J., Working-Class Conscientiousness, Race, and Political Choice, s. 171—176. — N. 3. Glaser, B., The Local-Cosmopolitan Scientist, s. 249—259. — Forman, R., Resignation as a Collective Behaviour Response, s. 285—290.

American Sociological Review. Vol. 28:1963. N. 6. Hughes, E., Race Relations and the Sociological Imagination, s. 879—890. — McDill, E., and Coleman, J., High Schol Social Status, College Plans, and Interest in Academic Achievement: A Panel Analysis, s. 905—918. — Bittner, E., Radicalism and the Organization of Radical Movements, s. 928—939.

Commentary. Vol. 37:1964. N. 1. Draper, T., Five Years of Castro's Cuba, s. 25—37. — Lichtheim, G., Reflections on Trotsky, s. 52—60. — Morgenthau, H., The Coming Test of American Democracy, s. 61—63.

Comparative Studies in Society and History. Vol. 6:1963. N. 1. Smith, R., Culture and Social Structure in the Caribbean, s. 24—46. — Wilson, B., Millennialism in Comparative Perspective, s. 93—114.

Economica. Vol. 30:1963. N. 120. Bowen, W., University Salaries: Faculty Differentials, s. 341—359. — Bauer, P., The Study of Underdeveloped Economies, s. 360—359. — Bauer, P., The Study of Underdeveloped Economies, s. 360—371. — Asimakopulos, A., and Weldon, J., The Classification of Technical Progress in Models of Economic Growth, s. 372—386. — Smyth, D., Monetary Factors and Multiplier-Accelerator Interaction, s. 400—407.

Encounter. Vol. 22:1964. N. 1. Brogan, D., The Presidency, s. 3—11. — Leuthy, H., Once Again: Calvinism and Capitalism, s. 26—38. — Harrod, R., Are We Really All Keynesians Now?, s. 46—50. — Beloff, N., This Europe, s. 56—60. — N. 2. Jenkins, R., Hugh Gaitskell, s. 3—10. — Halperin, E., Letter from Cuba, s. 57—66.

Foreign Affairs. Vol. 42:1964. N. 2. Kennan, G., Polycentrism and Western Policy, s. 171—183. — von Hassel, K.-U., Détente Through Firmness, s. 184—194. — Ayub Khan, M., The Pakistan-American Alliance: Stresses and Strains, s. 195—209. — Frank, I., Issues Before the U. N. Conference, s. 210—226. — Sanger, C., Toward Unity in Africa, s. 269—281. — Verrier, A., British Defense Policy Under Labor, s. 282—292. — Lloyd, T., New Perspective on the North, s. 293—308. — Tillet, L., Soviet Second Thoughts on Tsarist Colonialism, s. 308—319.

History and Theory. Vol. 3:1963. N. 2. Lichtheim, G., Sartre, Marxism and History, s. 222—246.

International Affairs. Vol. 40:1964. N. 1. Luns J., Independence or Interdependence, s. 1—10. — McQuade, L., NATO's Non-Nuclear Needs, s. 11—21. — Younger, K., Public Opinion and British Foreign Policy, s. 22—33. — Salter, N., Western European Union

— The Role of the Assembly 1954—1963, s. 34—46. — *Hunter, G.*, Independence and Development. Some Comparisons between Tropical Africa and South-East Asia, s. 47—59. — *Gittings, J.*, Co-operation and Conflict in Sino-Soviet Relations, s. 60—75.

International and Comparative Law Quarterly. Vol. 13:1964. Part. 1. *Nygh, P.*, Foreign Status Public Policy and Discretion, s. 39—52. — *Brown, N.*, Family Maintenance and Its Enforcement in the United States, s. 139—184. — *Brown, B.*, The «Ordinary Man» in Provocation; Anglo-Saxon Attitudes and «Unreasonable Non-Englishmen», s. 203—235.

Journal of Modern History. Vol. 35:1963. N. 4. *Detzell, C.*, Benito Mussolini: A Guide to the Biographical Literature, s. 339—353. — *Fraser, P.*, The Unionist Debacle of 1911 and Balfour's Retirement, s. 354—365. — *Zeender, J.*, The German Catholics and the Presidential Election of 1925, s. 366—381. — *Salomone, W.*, The «Good European» as Diplomat, s. 382—386.

Parliamentary Affairs. Vol. 17:1964. N. 1. Parliamentary Developments, s. 7—14. — *Johnson, N.*, The Era of Adenauer and after, s. 31—49. — *Jones, C.*, Inter-Party Competition in Britain — 1950—1959, s. 50—56. — *Bromhead, P.*, The Peerage Act and the New Prime Minister, s. 57—64. — *Quade, Q.*, Presidential Leadership: Paralyzed or Irresponsible, s. 65—76. — *Shaw, M.*, British Reactions to American Politics, s. 87—95.

Political Science Quarterly. Vol. 78:1963. N. 4. *Clayton, W.*, GATT, The Marshall Plan, and OECD, s. 493—503. — *Henkin, L.*, The United Nations and Its Supporters: A Self-Examination, s. 504—536. — *Burgess, R.*, The Economic and Political Consequences of General de Gaulle, s. 537—547. — *Mason, H.*, War Comes to the Netherlands: September 1939—May 1940, s. 548—580. — *Xydis, S.*, America, Britain, and the USSR in the Greek Arena, 1944—1947, s. 581—596.

Public Opinion Quarterly. Vol. 27:1963. N. 4. *Klapper, J.*, Mass Communication Research An Old Road Resurveyed, s. 515—527. — *Diamond, S.*, Some Early Uses of the Questionnaire: Views on Education and Immigration, s. 528—542. — *Carter, L.*, Survey Results and Public Policy Decisions, s. 549—557. — *Parker, E.*, The Effects of Television on Public Library Consultation, s. 578—589. — *Lewis, L.*, A Note on the Problem of Classes, s. 599—603. — *Lott, A., and Lott, B.*, Ethnocentrism and Space Superiority Judgments Following Cosmo- and Astronaut Flights, s. 604—611. — *Moss, L.*, A Comment on Mark Abrams's «Public Opinion Polls and Political Parties», s. 612—614. — *Erskine, H.*, The Polls: Exposure to International Information, s. 658—662.

Review of Politics. Vol. 25:1963. N. 4. *Sontag, R.*, The Origins of the Second World War, s. 497—508. — *Rintala, M.*, A Generation in Politics: A Definition, s. 509—522. — *Kertesz, S.*, The United Nations: A Hope and its Prospects, s. 523—550. — *De Santis, V.*, American Politics in the Gilded Age, s. 551—561.

Science and Society. Vol. 27:1963. N. 4. *Lynd, S.*, Capitalism, Democracy and the United States Constitution: The Case of New York, s. 385—414. — *Gregor, J.*, Black Nationalism: A Preliminary Analysis of Negro Radicalism, s. 415—432. — *Mermelstein, D.*, The Economic Policy of the Liberal Democrats, s. 457—464.

Social Research. Vol. 30:1963. N. 4. *Taira, K.*, Market Forces and Public Power in Wage Determination, s. 434—457. — *Mayer, K.*, The Changing Shape of the American Class

Structure, s. 458—468. — *Lichtman, R.*, The Surface and Substance of Mill's Defense of Freedom, s. 469—494. — *Kreinin, M.*, European Revaluations as a Solution to the United States Balance of Payments Deficit, s. 495—508.

Sociological Review. Vol. 11:1963. N. 3. *Kelly, J.*, A Study of Leadership in Two Contrasting Groups, s. 323—336. — *Furieux, W.*, Background Factors and University Performance, s. 337—354.

Soviet Studies. Vol. 15:1963. N. 2. *Grossman, G.*, Notes for a Theory of the Command Economy, s. 101—123. — *Karcz, J.*, Farm Marketings and State Procurements: Definitions and Interpretations, s. 152—166. — *Seton, F.*, Consistency Tests on Soviet Output Indices, s. 182—186. — **N. 3.** *Newth, J.*, The Soviet Population: Wartime Losses and the Postwar Recovery, s. 345—351. — *Levine, H.*, The Russian Economic 'Balance' and Input-Output Analysis, s. 352—356.

World Politics. Vol. 16:1964. N. 2. *Luard, E.*, Conventional Disarmament, s. 189—204. — *Kim, Y.*, The Functions of Political Orientations: A Typology, s. 205—221. — *Miller, L.*, The Contemporary Significance of the Doctrine of Just War, s. 254—286. — *Bobrow, D.*, Peking's Military Calculus, s. 287—301. — *Epstein, K.*, A New Study of Fascism, s. 302—321. — *Waskow, A.*, Disarmament as a Special Case in Military Strategy, s. 322—327. — *Brower, M.*, Deterrence, Disarmament, and the Rocky Road Between, s. 328—340. — *Oppenheim, F.*, Rationalism and Liberalism, s. 341—361.

Yale Review. Vol. 53:1963. N. 2. *Dowd, D.*, America and the World Economy: Second Thoughts on the Common Market, s. 168—191. — *Baer, W., and Simonsen, M.*, American Capital and Brazilian Nationalism, s. 192—198. — *Rothberg, A.*, Yugoslavia: After the Partisan Generation, s. 221—232.

L'Année Politique et Économique. 36e année:1963. N. 175. *Lavergne, B.*, L'avenir du parti communiste français, s. 309—355. — *Dzelepy, E.*, Les États-Unis et le Dragon rouge. Le mystère de la guerre de Corée, s. 356—389. — *Lavergne, B.*, Le traité de Moscou sur les explosions nucléaires, s. 390—391. — *Lavergne, B.*, Le conflit sino-soviétique, s. 394—396.

Revue de Droit International. 41e année:1963. N. 4. *Sottile, A.*, Le Président J. F. Kennedy, s. 289—291. — *Sottile, A.*, La Réunification de l'Allemagne, s. 292—295. — *Tran Tam*, La Tragédie de la Chine, s. 296—327. — *Bales, J.*, La Coexistence Pacifique, s. 332—336.

Revue d'Économie Politique. 73e année:1963. N. 6. *Delivanis, D.*, L'Affaiblissement des répercussions des fluctuations des investissements de l'économie dominante sur la liquidité internationale, s. 919—947. — *Bousquet, G.*, Le Système mathématique de l'équilibre économique selon Léon Walras et ses origines, s. 948—976. — *Rullière, G.*, Faut-il intensifier les exportations agricoles?, s. 988—1005.

Revue du Droit Public et de la Science Politique. en France et à l'Étranger. 79e année: 1963. N. 6. *Fukase, T.*, Théorie et réalités de la formule constitutionnelle japonaise de renonciation à la guerre, s. 1109—1159. — *Hamon, L., et Emeri, C.*, Chronique constitutionnelle et parlementaire française, s. 1160—1173.

Revue française de Sociologie. 4e année:1963. N. 4. *Bastide, R., et Raveau, F.*, Variations sur le Noir et le Blanc, s. 387—394. — *Pagès, R.*, Du reportage psycho-sociologique et du racisme: à propos de la marche civique sur Washington, s. 424—437.

Revue Générale de Droit International Public. 67e année:1963. N. 4. *Rosenne, S.*, La Cour internationale de justice en 1962, s. 737—819. — *Meyrowitz, H.*, Les juristes devant l'arme nucléaire, s. 820—873. — *Rousseau, C.*, Chronique des faits internationaux, s. 874—929.

Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine. Tome 10:1963. N. 3. *Duroselle, J.-B.*, Le conflit stratégique anglo-américaine de juin 1940 à juin 1944, s. 161—184. — *Tirat, J. Y.*, Problèmes de méthode en histoire sociale, s. 211—216. — N. 4. *Kriegel, A.*, et *Haupt, G.-C.*, Les groupes communistes étrangers en Russie et la révolution mondiale (1917—1919), s. 289—300. — *Chevallier, D.*, Politique et religion dans le Proche-Orient, s. 301—308.

Revue Internationale des Sciences administratives. 1963. N. 3. *Puget, H.*, L'extension du règlement aux dépens de la loi dans la nouvelle Constitution française, s. 221—226. — *Ronayne, M.*, Operations Research Can Help Public Administrators in Decision-Making, s. 227—234. — *Benazel, A.*, Marchés publics de travaux et Traité de Rome, s. 235—246. — *Kriesberg, M.*, Public Administration Teaching in Developing Countries: Objectives and Methods, s. 247—251. — *Durantez, R.*, La planificación francesa, s. 267—286.

Revue Politique et Parlementaire. 66e année:1964. N. 741. *Legros, C.-R.*, La Constitution doit-elle être révisée?, s. 3—17. *Pineau, C.*, L'évolution politique de l'U.R.S.S., s. 24—31. — *Molenes, C.*, Succession d'un président aux Etats-Unis, s. 82—86. — *Semidei, M.*, La politique de la «Nouvelle Frontière» après Kennedy, s. 87—92. — *Page, J.*, Le programme politique du «Labour Party», s. 93—98.

Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 1963. Beiheft Nr. 39. Neue Folge Nr. 2. *Stone, J.*, Meaning and Role of Definition of Law, s. 3—34. — *Blackshield, A.*, Some Approaches and Barriers to the Definition of Law, s. 35—60. — *Derham, D.*, Truth and the Common Law Judicial Process, s. 75—90. — *Kirby, M.*, Dialectics and Law, s. 91—116. — *Hawkins, G.*, Freewill, Responsibility and Punishment, s. 117—138.

Archiv des Völkerrechts. 11. Band:1963. H. 2. *Hoederath, R.*, Die Rechtsstellung der Schweiz zu der Mannheimer Rheinschiffahrtsakte und den Verträgen über die Gründung der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl sowie der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft, s. 137—154. — *Doeker, G.*, Das Connally Amendment und die obligatorische internationale Gerichtbarkeit, s. 155—167.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 83. Jahrg.: 1963. H. 4. *von Mering, O.*, Glaube und nationale Beweisführung bei der Darlegung politischer Ideen, s. 385—404. — *Neubauer, J.*, Das Konjunkturproblem, s. 417—448. — *Köhler, C.*, Direkte Kreditpolitik, s. 457—464.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Band 175:1963. H. 5. *Paulsen, A.*, Unternehmer und Unternehmerleistungen in Entwicklungsländern, s. 385—411. — *Adelmann, G.*, Die Beziehungen zwischen Arbeitgeber und Arbeitnehmer in der Ruhrindustrie vor 1914, s. 412—427. — *Ott, A.*, Gewinnmaximierung, Reaktionshypothese und Gleichgewichtsgebiet beim unvollkommenen Dyopol, s. 428—440. — H. 6. *Helmstädter, E.*, Steigende Skalenerträge der deutschen Wirtschaft?, s. 473—500. — *Seeberg, S.*, Eigentum und Vermögen, s. 501—542. — *Napp-Zinn, A.*, Sundbom, Ivar, Über das Gleichheitsprinzip als politisches und ökonomisches Problem, s. 543.

Der Staat. 2. Band:1963. H. 4. *Forsthoff, E.*, Der introvertierte Rechtsstaat und seine Verortung, s. 385—398. — *Herzog, R.*, Subsidiaritätsprinzip und Staatsverfassung, s. 399—424. — *von Pestalozza, C.*, Kritische Bemerkungen zu Methoden und Prinzipien der Grundrechtsauslegung in der Bundesrepublik Deutschland, s. 425—450. — *Firpo, L.*, Der erste deutsche Utopist: Kaspar Stiblin, s. 451—470. — *Luhmann, N.*, Einblicke in vergleichende Verwaltungswissenschaft, s. 494—500. — **3. Band. 1964. H. 1.** *Barion, H.*, Die Socioethische Gleichschaltung der Länder und Gemeinden durch den Bund, s. 1—40. — *Evers, H.-U.*, Verbände-Verwaltung-Verfassung, s. 41—60. — *Kimminich, O.*, Die Freiheit, nicht zu hören, s. 61—84. — *Schindler, D.*, Zur Lage der Staatslehre und der Politischen Wissenschaften in der Schweiz, s. 85—98.

Historische Zeitschrift. Band 197:1963. H. 3. *Epstein, K.*, K. Sontheimer, Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die Politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933, s. 657—665.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften. 119. Band:1963. H. 4. *Richter, R.*, und *Reinhard, S.*, Dynamische Theorie der Built-in Flexibility, s. 565—578. — *Albers, W.*, Wandlungen in der Struktur der deutschen Landwirtschaft, s. 579—591. — *Willeke, E.*, Zur Konstituierung der Vierten Gewalt, s. 637—663.

Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht. Band 13:1963. H. 1—2. *Kelsen, H.*, Die Grundlage der Naturrechtslehre, s. 1—37. — *Voegelin, E.*, Das Rechte von Natur, s. 38—51. — *Auer, A.*, Elemente aus dem modernen Naturrecht für die demokratische Gesellschaftsordnung, s. 60—68. — *Marcic, R.*, Das Naturrecht als Grundnorm der Verfassung, s. 69—90. — *Del Vecchio, G.*, Das Naturrecht als Basis für eine Theorie der Weltgesellschaft, s. 99—105. — *Verdross, A.*, Der Einfluss der Naturrechtslehre auf Theorie und Praxis der Internationalen Beziehungen, s. 106—116.

Politische Vierteljahresschrift. 4. Jahrg.:1963. H. 4. *Maier, H.*, Hegels Schrift über die Reichsverfassung, s. 334—349. — *Moll, P.*, Wertvorstellungen in der Politik. Zur Frage der »Entideologisierung« der deutschen Parteien, s. 350—368. — *Braunthal, G.*, Wirtschaft und Politik: Der Bundesverband der Deutschen Industrie, s. 369—385. — *LaPalombara, J.*, Interessengruppen und Gesetzgebung in Italien, s. 386—426.

Zeitschrift für Nationalökonomie. 23. Band:1963. H. 1—2. *Adam, A.*, Die Programmabweichungsrechnung zum Nationalbudget, s. 1—17. — *Hoschka, P.*, Planung des Produktionsprogramms bei konkurrierender Produktion, s. 18—70. — *Heinemann, H.-J.*, Entwicklungshilfe, technischer Fortschritt und Terms of Trade, s. 115—162. — *Redl, F.*, Wirtschaftsstruktur und wirtschaftliches Wachstum, s. 189—199.

S. K.

STIFTELSEN SIAMON

utdelar årligen stipendier till forskare eller vetenskapliga skriftställare inom ämnena nationalekonomi och statskunskap. Ansökningar om stipendier med de handlingar och referenser som åberopas kan insändas senast den 11 maj 1964 till stiftelsens verkställande ledamot, advokat Per-Axel Weslien, Sergels Torg 12, Stockholm C.

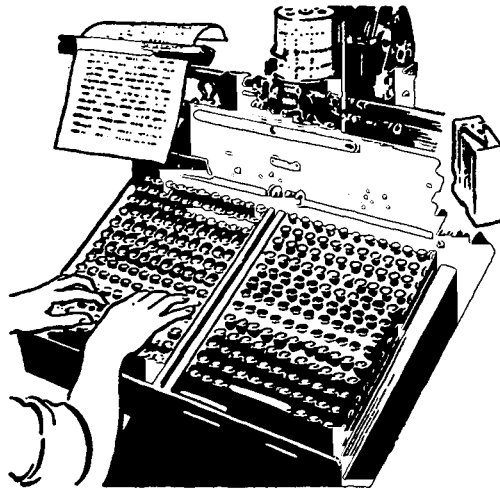
Håkan Strömberg

Kommunalrätt

Ger en kortfattad framställning av kommunalrättens
huvudgrunder

Inb. 10:—

GLEERUPS

*Håkan Ohlssons
Boktryckeri
Lund*

med hundra års
erfarenhet av
vetenskapligt tryck
Tel. 24 240

Ny
upplaga

Halvar G.F. Sundberg

Kommunalrätt

Omfattande såväl allmänna
som speciella delen

XXIV + 745 sidor. Inb. 128:— Norstedts